

ГУАЩХЭМАЖУЭ

литературно-художественнэ
общественно-политическэ
журнал

1958 гъэ лъандэрэ къыдок!

ноябрь **6** декабрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикаим Печатымрэ
Цыхубэ коммуникацэхэмкэ и къэрал комитетымрэ
КъБР-м и Тхаклуэхэм я союзыимрэ къыдагъэк!

РЕДАКТОР НЭХЬЫЩХЬЭР
Мыкъуэжь Анатолэш

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Баклуу Хъанджэрий, Гъут Іэдэм,
Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлыфэ Хъэчим,
Тымыжь Хъэмыйщэ, Уэрэзей Афлик, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Хъэупщи Мулэед (жэуапыхь секретарь)

НАЛШЫК
2015

Псалъашхъэхэр

ЖыантІэ

ТхакІуэ Елгъэр Кашиф илъэс 80 ирокъу

Елгъэр Кашиф хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	4
Елгъэр Кашиф. Усэхэр	11
Елгъэр Кашиф. Бжэнышэ. Рассказ.....	23

УсакІуэ Къэжэр Пётр илъэс 80 ирокъу

Бицу Анатолэ. ЩыгумашІэм жаIэр машІэц,	
ЩыгумашІэм жаIэр пэжш.....	37
Къэжэр Пётр. Усэхэр	41

ТхакІуэ Къантемыр Тыркубий илъэс 75-рэ ирокъу

Адзын Мухъэмэд. Псэхугъуэ зымышІэ.....	51
Къантемыр Тыркубий хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	55
Къантемыр Тыркубий. Кулизар «мэІэзэр».....	57
Помидорышэ сызэрыкІуар. ГушиIэ рассказхэр	58

Прозэ

Къүэдзокъуэ Лэкъумэн. Псыжж адрышІ щыщ хъыдджэбз.	
Рассказ.....	63

Усыгъэ

Хъэту Пётр. Усэхэр	69
---------------------------------	----

Публицистика

Бештокъуэ Хъэбас. Щам и бжыхх.....	77
Жылэтеж Сэлэдин. Тезыр. ГукъэкІыжхэм щыщ.....	95
Уэрыш Нурхъэлий. Си къуажэгъухэр. ГукъэкІыжхэм щыщ.....	101
Уэрдокъуэ Женя. ГуашІафІэ.....	121

Культурэ

Хъэвжокъуэ Людмилэ. Сценэм къыхуигъещІа.....	125
---	-----

Щэблэ

ГъукІэкъул Иринэ. Мы гъэм мэракІуэр мышущ. Рассказ.....	131
Тажджэ Замир. Удзыфэу ла тыкуэн цЫкІу. Рассказ.....	139
НафІэдз Мухъэмэд. Гум и фэбжь. Рассказ.....	143

Къеблагъэ, ИльэсышІэ!.....	155
----------------------------	-----

ТхакІуэ Елгъэр Кашиф илъес 80 ирокъу

ТхакІуэ ціэріІуэ Елгъэр Кашиф Мысост и күэр Шхъэлыкъуэ күужәсем 1935 гъэм октябрым и 10-м къышалхуаш. Күајсә школыр къизериухыу, 1955 гъэм, Горький Максим и ціэр зерихъэу Москва дәт Литературә институтым щотысхъэ. Ар къиуха нәүжис Къәбәрдей-Балъкъэр телестудилем, «Ленин гъуэгу» (иджы «Адыгэ псалтэ») газетым Ѣыләжъаш. 1970 гъэм Ѣегъәжъауә 2013 гъэ пщІондә Ѣылаш «Іуашхъемахуэ» журналым и редакциәм – абы и къудамәм и унафәшІу, жәзуап зыхъ секретару, редактор нәхъышхъэм и къаләнхәр иғъезашІу.

Елгъэрым и усәхәр дунейм къышытехъар 1955 гъэрш. И япә тхылъыр, «Дыгъэр къышыщІекІым» зыфІашар, 1958 гъэм къылдәкІаш. Абы лъандәрә Налышки Москвай къышылдәкІаш и тхыгъәхәр Ѣызәхъәсса тхылъу 26-рә. Абыхәм ящищ «Гыуэгүшхъиблыр ѢызәхъекІым», «ЩІәдзапІэ», «ГүгъапІэ», «Псыгүәж», «Пщәддожыжъ хъәшІэ», «Ухеймә, улъәшщ», «Бгыхъэм я жъауә», «ЩЫм и набдә», «Лъәүжъхәр», «Песня у водопада», «В долине наразнов», «Ночное солнце» тхылъхәр, нәгъуәшІхәри. 1988 гъэм къылдәкІаш Елгъэр Кашиф и «Щыуагъә» романыр.

Елгъэр Кашиф адигәбзәкІэ зәридзәкІаш нәгъуәшІ лъәпкъ тхакІуәхәм, усакІуәхәм я Іәдакъә къышІекІа тхыгъә күәд. Араш КъурІэн лъапІәмрә Мухъәмәд бегъымбарым и гъашәм, и ІуэхущІафәхәм ятеухуа тхылъым-рә адигәбзәкІэ зәзыидзәкІари. Елгъэрым и усыгъә күәд нәгъуәшІ лъәпкъхәм я бзәкІи къылдәкІаш.

Ди литературәм, журналистиикәм, культурәм ѡшыләм папшІэ Елгъэр Кашиф къыифІашац «Къәбәрдей-Балъкъәрым культурәмкІэ ѡшыхъ зилә и ләжъакІуэ», «КъБР-м и Ѣыхубә тхакІуэ» ціэ лъапІәхәр. «Лъәпкъхәм я зәныбжъәгъүгъә» орденыр, медалхәр, Ѣыихъ тхылъхәр кърататаш.

Елгъэр Кашиф хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр

КУЭДЫМ УКЪЫХУАГЪЭУШ

Гъашцәм и гугъуехъхэр зыгъев, зи фәм Іәдҗә дәкі, зи гум нәхъыбәж дәхуа цыху цыкұм и дуней Ыыхъемрә и гъашцә ІәнатІәмрә – арашт Кашиф и тхыгъехэм я нәхъыбапІәм я күпшіләр. Зи фәм күәд дәзыгъеҳуа, зи псәр даҳә, сыйт и лъәннықұуекИи узытхъәктуу цыху цыкұм и дунеймрә и гурғыгъу-гурьицІәхъемрә къәгъәлъегъүенүм егъелеяуэ хуәшәрүеңт Кашиф и къаләмым. Ди литератүрәр къапштәмә, Кашиф абыкІә пәхъунур зәрызыххәшт, а зырызми щапхъэ зытрака, гъуазэ яхуэхъу тхакIуәшт Кашиф. Апхуәдәуш ар псоми зәрытцыхур – тхакIуәхәми щIәджыкIакIуәхәми: и тхыгъехәмкIи, и цыхуғъекIи, и дуней тетыкIекIи ди щапхъеңт, ди шу пашәшт.

Тхыгъә маңцә къышцIәкIакъым Кашиф и Іәдакъэм – уси, рассказы, повести, романы. Абыхъэм ящыщ зыи лъәу жыныш эхъуакъым, ди литератүрәр зыгъәбжығIә, абы лъәбакъуәштә езыгъечча, и пшцәр лъагә зыдехъуа тхыгъе күпшIағIәшт ахәр, иужърой зәман зәрыхъәрийм къелауә, күәдым укъышуагъәушрә уи гупсысәр зәхәзехуэн ящығIу. Уи тхыгъэр апхуәдә къарурә гуашцIәкIә умыгузәдәғIу нумә, къаләм къышцIәпштән щIәкъым. ТхакIуәм и пшцә апхуәдә къалән къызәрүидехуэр куууэ зыхәзышцIәхәм ящышщ Елгъэрлыр. Гъашцәм и уәрүпIә дыдәм къыштышцIимыгъәлъауә зы псальъемакъи къиIәттыркъым Кашиф – ар иреусә е ирерассказ. Арашт, дауи, тхакIуәм и Іәдакъә къышцIәкI тхыгъэр псә быдә, гукъинәж щIәхъур, абы цыхур щIитхъәкъур.

ТхакIуәм и гупсысәр цыхум IуипшI щыхъун щхъәкIә, псальъэм мыхъәнәуә иIәм щыгъуазеңт псори. Уи псальъэр мыжанмә, гупсысәм я нәхъ куури фагъуә пфIәхъунурә цыхум узәхищIыкIынукъым. Адыгәбзәр зәрыкъулайр, гупсысәм я нәхъ куур къызәрүирIуэтәфIу нәрылъагы тицишIац Кашиф – псальъә жанкIә, гүшцIәлъапсәм нәIус адигәбзә гъэхуакIә. Аркъудейри ирикъунщ Кашиф ди литератүрәм и пащхъэм щIә фIыщIәр зәрыниыр къыбгурлыуэн папшцә.

КЪЭРМОКЪУЭ Хъәмид

ГЪУЭГУПЭ ПСАЛЬЭУ КЪЫШЦIЭКIАЦ

Елгъэр Кашиф и усә «Лу шыдыгум икIуәдаш» зыфIишар, сышымыгуәмә, япәу дунейм къытехъа и тхыгъеңт. Ләжыгъэр зицIысыр псальъә къудейкIә мыхъуу, зи фәкIә зыхәзышIа, гъашцәм и гупәри и шындәбзийри фIыуә зыщIә щIаләм и тхыгъэр къызәрүитрадзәххәу жылә псом щызәлъашIысат, ягу иримыхъын, ләжыгъэм зыщIезыгъәх гуэр ялъагыумә, «колхоз-молхоз не ходи, только пшадағIә и сиди» жаләу, мыр Кашиф и ІәдакъәшцIәкI нәхъығI дыдәхәм ящымыщми, цыхур и гуашцә щымысху ләжъэн, бәм ифI зыхэль Iуәхум щIәбәнүн зәрыхуейм ехъәлIауә усакIуәм и гъуэгупә псальъәу къышцIәкIац икIи иужъкIи и тхыгъехэм я нәхъыбапІәм а гупсысәр я джәләс хъуаш.

«Лу шыдыгум икIуәдаш» усәмкIә мылажъехэм, зыщIезыгъәххәм ар зәрашцIәнакIәр ауә сыйти къәхъуа Iуәхуқъым. Сыту

жыпіемә, Кашиф ІегъетІылтыпіә имыңә жыхуаіем ешхү мәлажъә, «махуә къәс зы сатыр нәхъ мыхъуми тхын» жыхуаіә хабзэм тету. Си фіәщ хъуркъым абы хуәдәу зәпыу имыңә лажъә куәд ди литераторхәм яхәту. Ноби, тхыль къыдәгъәкъыныр гугъу щыхъуа зәманни, зәрысціәмкіи, ар матхә, матхә...

Елгъәр Кашиф адигә литературәм хуишта хәлъхъәнныгъэр инш. Ар нобәрей ди тхакіуә нәхъ пажәхәм, Іәкіуәльякіуәхәм, щіәджықіакіуәхәм фібуә яльягъухәм ящищ зыш. Ауә абы адигә журналистикәми хәлъхъәнныгъәшхүә хуещі, а іуәхум нәхъ машәрә и гугъу ящі пәтми. Кашиф «Ленин гүәгүм» щыңыләжъа зәманым газетым и бзәм зөгъәузәшъыныр ар хуабжыу егугъуаш, зы жыпхъәм къигъәжықіам ешхъ, къарыкыр къыбгурымыІуәу къыдәкіыгъуә къәс напәкіуәціхәм щызәбгрыпхъа жыІегъуәхәм, псалтьә зәрыыгъхәм ебәнаш.

Кашиф и публицист тхыгъәхәм ди нобәм и Іуәхутгъуә зәйумыбзхәр щызәпкъиреҳ, абы и очеркхәр дызәсәжахәм емышхуу, художественә очерк нәсхәш.

Тхакіуә щіаләхәм гүәгу етыныр къалән лъапІәу Кашиф зәрилъытәм и щыхъәтщ ар ныбжыышіәхәм зәрадәлажъәр. Абы и чәндҗәшхәр сәбәп зыхуәхъуа, фіышіә къыхуәзыші куәд езыхәр балигъ хъуауә литературәм холығылых. Сә зәи зыңызгъәгъуп-щәркъым си рассказым хәплъәу, сымышіәххәу газетым трывригъәдзауә зәрыштытар. Апхуәдәу абы зызыщіигъәкъуар куәд мәхъу.

Мыбыни сыйтепсәлъыхъмә, си гуапәт. Кашиф къызыыхәкіа унагъуәр Щхъәлыкъуә нәхъ пшіә, нәмыс щызиіахәм ящищ. Абы и адә Мысост фібуә зымылъәгъуа ди къуажи уебләмә Кәнжә, Шәдҗәм жылагъуәхәми дәсагъәнкъым. Ләжъакіуәжъу, цыху щабәрә гуапәу, лыжъ Іущрә чәндҗәш щхъәпекіә жумарту ар жыләм ягу къинаш. Абы и къүәхәри – Хъәчими Кашифи – я адәм ешхъ хъужаш. Нобә зи гугъу тщыр Кашифци, щхъәлыкъуәдәсхәм ар фібуә яльягъу жыпіәнныр машіә сഫюші, апхуәдизу пшіә, нәмыс, щыихъ къыхуашыри. Езыри жыләм папшіә и щхъәфәр лъәгүщыхъ ишшынущ жыхуаіем хуәдәш: гүфІегъуә зиәм деңәт, зи пшантІә нәшхъеягъуә дәлъым дошыгъуә.

Си гуапәш Кашиф и гуашіә мыкіуәшіу, и узыншагъәм хәмышыу илъәс куәдкіә иджыри ди япә итыну.

МЭЗЫХЪЭ Борис

ЕЗЫМ И НЭПКЪЫЖЪЭ ИІЭЖУ

Дә ди тхакіуә Іәпкъульәпкъыр жәпхъа щыкІәтәкъым, литературәм и Іуфәлъафәм къышыдағъәкіуҳымә, дыгуғіу арат Елгъәр Кашиф тхыль зыбжанә къыдигъәкъарә ахәр зәІепах-зәІепатхъыу зәуышіәхәм ирагъәблагъә усакіуә щырыуам щыгъуә.

Дәтхәнә усакіуәми тхакіуәми щхъәж еzym и литературә нәпкъыжъә иІәжу къышіәкъынш. Кашиф и тхыгъә нәхъ пасәхәм яты-болъагъуә сабиигъуә гурығылғыуәншәм къытрина апхуәдә нәпкъыжъә. Пасәу анәншә хъуа, анәнәпіәсиш зыгъәунәхуа усакіуә щіаләм дежкіә сабиигъуәр гурығылғыуәншә дыдәу щыташ, пәж дыдәу. И гум фіәләфіу къәкъыжын щагъуә къыхуигъәннакъым сабиигъуәм Кашиф...

Ауә сабиигъуә насыпшәр триуіәфІәж щыкІәу, Тхъәм Кашиф тыгъә къыхуишіаш жышхъә маҳуә хъуәпсәгъуә. ЗәкъуәшитІре

дзитІ зытут къамэрэ жыхуаіэм ешхуу щІалитІ иіәнци, я дуней тетыкІекІи я псэукІекІи хүүэпсэгъуэхэц. И къуэрыйтхухэр гу гъэгуфІэ-псэ гъэгуфІэ защІэнци, адешхуэ-анешхуэм къопщІепшикІехэр. И щхъэгъусэ Зоещи, Кашиф и зы шеджагъуашхэ блигъекІамэ, гузавэрэ къыкІэлтъигумашІэу и нэлэ тет зэпытиш...

ИУТЫЖ Борис
2005

ЗИ ІЭГУР ЗИ ІЭНЭ

Елгъэр Кашиф и зы тхыгъэ мыин дыдэ, нэхъ щхъэтечу жысІэнци, «Пшагъуэм иғъепшкІу удхэр» зыфІища рассказым тІекІу сытепсэльхыхынт.

Ар щитха зэманым сышыгъуазэкъым, ауэ зытетар 1995 гъэм къыдэкІа «Іуашхъэмахуэ» журналым и етІуанэ номерырыш. РассказкІэ сфиіеплащІеуэу, повесткІэ сфиіемашІеуэу, фищари мыгурлыгъуэгъуэ дыдэу къызэрсыфІэшІам щхъэкІэ, «мыбы къыхиуа гуэрир сыйт», жысІэу тІекІуи сихуэшхыдэ щыкІеу сихэджыхыбүрэ, къызэзгъэдзэкІа тхыгъэм и пэм къыщІэздэжжын хуей хуаш.

Даи, къыхэджыкІа тІекІум сызрашшлэг, сыдахъэхат. Кашиф итха псом мыр ящхъеуи, телььиджэрэ хуэди щымыІэжу жысІэркъым. Ауэ абы аргуэрү зэ си фіең ищІаш тхакІуэр гъащІэм нэ жанкІэ зэрыхэплъэр, ди зэмэн цІентхъуэрьгъуэм дэджалэу псэм япэ ирагъещ напэр зыфІекІуэда цЫхухэр дунейм тез зэрыхъуам зэрытегузэвыхыр.

Зыми гу зылтымыта Іуэху щІещыгъуэкъым Кашиф и рассказым къышциІетыр. Уеблэмэ ягъеукъуя жыхуэтІэм хуэдэш. Ауэ тхакІуэм литературэм и Іэмал шэрыуэхэмкІэ зэпкърихыу ди пащхъэм кърильхъа темэжжыр щІещыгъуэ тицищІри, ди фэщи ищІаш. Ди цЫху гъащІэ тІекІум хэль хъэзабышхуэр, цЫхупсэм иғъев бэлхъым и инагъыр, нэхъ къабзэ дыдэу щытын хуей напэм етпэсифыр гум щЫхъеу, пэжагъ хэлту щыдигъэлъгъуа Кашиф и рассказыр къеджэ псоми зыхашІэну къысфІошІ.

И ныбжъыр ильэс 80 хуаш жытІеу нобэ Елгъэр Кашиф щІэдгъэлъяапІэр, даи, зэрытхакІуэрш. Ауэ си дежкІэ ар тхакІуэ къудейкъым. Кашиф сэрэ куэд щІауэ дызэроцЫху, дызэдэлэжъаш, дызэнныбжъэгъущ, ди гупсысэ зэтогохуэ, ди дзыхъ зыдогъэз. Ар псэлтэгъу губзыгъещ, чэнджэшэгъу щхъэпэш, нэ къабзэкІэ дунейм теплъэф, ильягъур акъыл жанкІэ зэзыгъээхуэф цЫхуш. Бгым щІэгъэкъуа щымытами, Кашиф гъащІэ тынш ишакъым. Ар ящышц зи сабийгъуэр зауэм хибуыда, абы кърикІуа гугъуеххэр нэхъыбэу зыгъэва ныбжъышІэхэм.

Ди гупэ зэхуэгъэзауэ, зы пэш дыщІэсу редакцэм дыщызэдэлэжъаш Елгъэрим сэрэ. Ар сыйтим щыгъуи ящышцац лэжыгъэм хъэлэлу, ныбжъэгъухэм гу пцланэу ябгъэдэт, пэжыр зи нэригъ журналистхэм.

Жыжъэ плъэф тхакІуэш Кашиф. Абы щыхъэт тепшІэ хъунущ иужьрей ильэсхэм иригъэкІуэкІ лэжыгъэ щхъэпэхэр. Апхуэдэш Мухъэмэд бегъымбарым таухуа тхылтыхшхуэр абы адыгэбзэкІэ хъарзынэу зэридээкІуу езыр щылэжъа «Іуашхъэмахуэ» журналым къызэрсыгътригъэдзар, иужькІэ тхыль щхъэхуэу къызэридигъекыжар. А лэжыгъэ гутгъум Кашиф къаруушхуэ тригъэкІуэдаш, хъарзынэуи ехъуллаш. Абы иғъэгушхуауэ, Іуэхум

нәхъри хуэіеижъ хъуауэ Елгъэрим нәхъ къалэн иныж къицташ – абы адыгэбзэкІэ зэридзэкІаш КъурІэныр. Сэ сыйыгъуазэц Кашиф абы къаруушхуэ зерырихъэлІам, гугъуехъ ини зерыдишечам.

Елгъэрир зи гум ильыр зи бзэгупэм пылтыу, зи Іэгур зи Іэнэу псэу цыху хъэлэлц. Адыгагъэ зыхэль, адыгепсэ зыхэт, и лъэпкъым и фылм щыгуфыкI, и гуаум игъэдзыхэ а цыху щыпкъэр зэрьтхакIуэ, журналист Іэзэм къыдэкIуэу, губзыгъэу дунейм тет, щапхъэ зытрак щхъэгъусэц, адэц икИи адэшхуэц. ТхакIуэм и лэжыгъэ гугъум щхъэгъусэм къалэн гуэр щимыгъэзацIу жыпIэ хъунукъым. Къэбэрдей-Балъкъэрим щынэхъ ин республикэ библиотекашхуэм ильэс куэдкIэ щылэжъя Зое щхъэгъусэ къудейкъым Кашиф дежкIэ, атIэ дэлэпыкъуэгъушхуэц.

АтIэ, Елгъэр и къуэу ди къуэшыфI Кашиф, лыжж ухъуауэ тхъэ шумыIуэу мы сэ бжесIэм къышIэдэу. Уэ бгъэшIагъуэ ильэс 80-м дэри дебакъуэри, ильэс зытхухи дэкIыжац. Ауэ къэхъуаишхуи щыIэ хуэдекъым. Жыы ухъу щхъэкIэ умыгужьец. Аращ насыш жыхуаIэжыр – уопсэу. Ауэ сэ фылуэ узоцIыху, Кашиф, икИи си фIэц хъуркъым зэи жыы ухъуну. Зи, сцIэркъым, уэзгъэкIуркъым. Уи ильэс бжыгъэм хэхъуэрэ уи узыншагъэм хэмьшIу, уи къалэмьшIер зэрыжану куэдрэ упсэу.

Сыйыгъупщэрти, уи тхылъ нәхъыфI дыдэр щытпхынур дяпэкIэц, Кашиф. УщыщIалэм деж сыт птхыми къезэгъ щхъэкIэ, т'орысэ ухъуа иужь къомыкIужхэри гъунэжщ. Шыныбэпхыр щIэкъузэ, ныбжъэгъу!

Къэрмокъуэ Мухъэмэд.
2015

НЭХЬЫЩХЬЭМ ГЪУНЭГЪУ ЗЫХУЭЩЫН

Лъэпкъ усыгъэм, гъуазджэм игъащIеми «къихутэ» Йуэхугъуэхэм – гъащIэм, лъагъуныгъэм, ажалым, лыгъэм – ятеухуа тхыгъэхэр ебэкI хъуац. Иджы абы къыхохъэ гъащIэм и къежьапIэм, дызыпIа щым и къару мыкIуэцIыжым, дунеишхуэм ятеухуахэр. ГъащIэ мытынши, фы зыщIэм ехъуэпсэнри, Йуэху цыхIуфэкIухэм къыхэкIауэ нәхъыщхъэм пэгъунэгъу зыхуэщIынри – а псори ди лъэпкъ усыгъэм хэльщ, ар зэпIээрэйт, Йущыгъэр зэбэкI хъуну, и дамэр нәхъри жыну ущегъэгугъ. А дамэм щIэтхэм ящыш ўщ Елгъэр Кашиф.

Сокъур Мусэрбий
1985

КъаруущIэу къыхохъэ

Щыр къизэпхызыуда псынэр зэуэ жабзэркъым. Пшахъуэри, ятIэри, кIэрыхубжъэрыхури здехъ, лъэпощхъэпохэр къизэри-нэкIыу псышхуэм зерыхэлъэдэну лъагъуэр хишыху. Абы ешхьщ Елгъэр Кашиф и усэхэр: абыхэм хэкIаш гъуабжафэ къытезыгъяуэу, зыгуэрхэм зэридежьюуэ хэльяар. Кашиф и тхыгъэхэр къаруущIэу къыхохъэ адыгэ усыгъэм.

Ар сыйтым темытхыхъми, и гултытэм щIэмькIыр цыхурщ – гъащIэр зыухуэрщ, фылм хуэлажъэрщ.

ЩоджэнцикIу Іэдэм
1985

8

«Іуашхъэмахуэ» журналым и лэжъакIуэхэр (сэмэгумкIэ къыицьыщIэдзаяэ): Гъубжокъуэ Лиуан, Шэвлокъуэ Пётр, Мысачэ Пётр, КIэшт Мухъэз, Елгъэр Кашиф. 1978 гээ

Москва Кремлым зыщаплтыыхъ
Елгъэр Кашиф, Коваленков Александр, абы и щхъэгъусә Елизаветә,
Ахмадулинә Бәллә сымә. 1956 гәә

Елгъэр Кашифрә усакIуә
КIуаш БетIалрә. 1956 гәә

Налшык къеблэгъа киноактрисә цIәрыIуә Кириенкә Зинаидә (сәмәгүмкIә
еџанэр), Мыд Хъэжмусә, Елгъэр Кашиф, балъкъэр усакIуә Макитов Сәфар, ра-
диоjournalист АфIәунә Рае, тележournalист Хъуэжэ Хъээрэт, усакIуә Щоджэн
Хъэбас сымә. 1961 гәә

УСЫГЪЭ НЭСҮМ И НЭЩЭНЭ

Пришвин зэгуэр жиlэгъяац: «Псори усакlуэу къалху, ауэ апхүэдэ хьур машцэц. Күэдым яхузэфlэкlyркын шымыгъасэм ибг зрадзу ягъесэнү». Елгъэр Кашиф хузэфlэкlyаш адыгэш lэлlyр игъэлэсэн. Абы и псальэм и купццэр куэ пэтми нэхъ куу мэхъу, усыгъэ нэсүм и нэщэнэу, гъащцэшхуэ зэралэнур нэрылтагъущ.

ПОПЕРЕЧНЫЙ Анатолий

2000

ЦЫХУГЪЭРЭ ГУАПАГЪЭРЭ ЯДЫБОЛТЬАГЪУ

Тхакlуэр зытетхых лыхъужьым езыри ешху жаlэ. Пэж хэлъщ абы. Сыт хуэдиз цыхугъэ, гуапагъе ядэпльягъурэ Кашиф и лыхъужьхэм. Псалтьэм папццэ, апхуэдэц «Лъэужьхэр» зыфлища повестыр. Абы укъеджэу тхылтыр бгъэтлыжка нэужь, узэгупсысыр зыцц: сыйту фы мы дунейм апхуэдэ цыхухэр зэрытетыр.

ШЭДЖЫХЬЭЦЭ Хъэмшэ

1995

ПЭЖЫР КЬЕГЪЭЛТЬАГЪУЭ

Елгъэр Кашиф адигэ усакlуэ цэрыlуэц. Ауэ, и кьюеш нэхъыж Кыщокъуэ Алим и щапхъэм тету, иужьрэй илъэсхэм проzaик lэзэу зыкъигъэлъэгъяац: абы и тхылхъэр мызэ-мытлэу къышцидэкlyаш «Советский писатель», «Молодая гвардия», «Детгиз», «Советская Россия», «Современник» тхылъ тедзапlэхэм.

Псалтьэм папццэ, «Лъэужьхэр» повестыр хэт Бэтмырзэ, империалист, граждан зауэм хэтар, колхозхэр къызэзэыгъэпэцахэм ящыщц. Абы игу къегъэкыж къэхъукъяаццэ инхэмкээ гъэнцлауэ щыта и гъащцэр. А псор къыздилуэтэжым, лыхъужьым уи нэгум къышцегъэувэ Совет къэралыгъуэр зэрызэфlэува щыкlэр. А щыкlэм тету Елгъэрим къиуатэр егъэнцц гъащцэм и пэжылэмкээ, и лыхъужьхэм я lуэху пыухыкlахэмкээ. Кашиф къиуатэм нэщхъеягъуэжым ебэкыр, атээ зэпlэзэрти, лъэнныкъуэмкээ щыту къыхэпльэрэ илъагъур итхыжым хуэдэу, пэжыр къегъэлъагъуэ.

ВЛАСЕНКЭ Александр

1995

УМЫГЪЭЦЭГЪУЭН ПЛЪЭКЫРКЬЫМ

Цыхум и гукъыдэжым, уеблэмэ дэрэжгъуэшхуэ хэлъым Елгъэрим апхуэдизкээ къэуэтэкээ щабэ къыхуегъуэтри, умыгъэццэгъуэн плъэкыркьым.

Усакlуэм и тхыгъэм къобэкл романтизмэр, хъуэпсанlэм епха гупсысэ нэхухэр. Абы къызыфlигъэцхэм жыжъэм и хъаршиэрми лъагэм и къэхутхъэхуми ухагъапльэ. А жыжъэм ауэ сыйти и нэр щыплъязкъым, атээ «усэццэрэ вагъуэццэрэ» къышцегъуэт. Усакlуэм творчествэр бзэншэ щэхуу, къарууещ къызэрилтъытэр икли игуки и псэкли езыр абы епхац.

ШАЦЦЭ Къазбэч

2012

* * *

Дунейм щифІыгъуэм зи жыы хъугъуэр
 Техуахэм сэри хъуаш сащыш.
 Мис иджыш, жысІэу сышигугъэ
 Дыдэм
 Си гъуэгум зеуплІэнш.

СышишІалэгъуэу батэкъутэр
 Эгъэшын мурадыр щызиІам,
 ЩымыІэжами цыыху дэпхъуэтыр,
 Хъэлупс яшІынт пэж жызыІар.

Арати, ди кІэм дыщыштэжу,
 ЩымыІэу щІагъуэу хэпІэнкІыкI,
 Дышынэу тчын лъэбакъуэ пхэнжку,
 Щэху цыкІуу гъашІэм дыдекІуэклт.

11

Ар уигу темыхуэу,
 Е улЫну,
 Е сымІэнш жыспІэу мурад пщІам,
 Делэш дохутырхэр къуагъэплъинти,
 Уи Йыхъэт ахэм къынфІащар.

Абы и ужъкІэ, сыйт хуэдэфэ
 Къуаплъу щытами,
 Ухьут нэгъуэшI:
 ПщІыгъуа нэгъуни бдешхэ-бдефэу,
 УлІт, зыгъэхъужи уэ я фІэш.

Уеблэм: «Апхуэдэу зэрыхъунур
 ПщІент», — жайлэу Iэджи ежъэжынт.
 АтІэ хуейр хэтыг унэхъуну —
 Гу бампІэр кIуэцІкІэ дгъэвыхынт.

Иджы еплъ къэхъум —
 Си щІалэгъуэм

ПфІәшІынщ щылауэ нәгъуәшІ парт:
СампІәимыхъэу абы щыгъуэ
Щытакхэрщ нобэ лыхъужъ хъуар.

ПцЫыр сыйкІэ щхъәпә,
Ноби ахэм
Тхъэм сехъуәпсәну имыух —
ГъашІәфІ къильыхъуәурә
Зи лъахэр
Зыбгынэр сәркІэ ар мышыху.

ЗәрыжысІащи,
Зыщ сигу къеуәр:
Дунейм щифІыгъуәм дыхъуаш жыы.
Ди напәр къабзәу,
Ди псәр хейүэ
Тхъэм дгъуэтыхын ищІ иджы щыр.

Хы фыщІэ Бжъәпәм

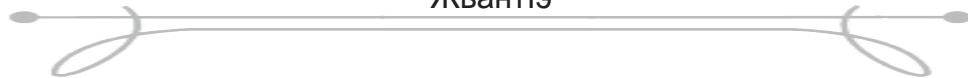
Гулиа Д. и фәепләу

Сложъ, си гум илъыр къәпщлауэ
УщІәпәбжъауәр ара?
ПльәкІ къыумыгъанә зикІ — къауэ,
Хы ФыщІәжъ, зи жъэр ущІа!

Укъолъыр уә, хъәжъ епхауэ,
Уи толькъуныдзәхэр къысхуолъ.
Сыноплъ сә си лъыр къәпльяуэ,
Хы ФыщІә, си гур пхуохъу Іәл.

ПшІәжрә, си лъәпкъым зәгуәрым
Уә хъәдрыхә лъәмымиж
ЗыхуәпщІу, уи толькъун уәрым
Шебгъәльфафәхэр? — КъәшІәжыт!

А щхъәхуимытхәм я нәпсу
Уә бгъәкЦуәшІахэр — къәшІәжыт!
КъәшІәжыт я бжыгъэр цыхупсәу
ЗыІәшІәплъхъахәм? КъәшІәжыт!

Ей, уэ хы Фыцлэм
Уи тхыцлэр
Лъэпкъ хъэдрыхэ лъэмыйжт.
Толькъун-аркъэнкIэ цыхудзэр
Хуэплъэфт ажалым. Уемышт.

Пшлэрэ, а гуаум, лъэпкъ гуаум,
Уэ пхуэдиз нэпсу къишац.
Тельщ ди тэмакъ ар тенауэ
Нобэ дэ псэуэ къэнам...

Абдеж къоуIэбжыр хы Фыцлэр,
И аркъэн пхъашэу толькъун
Іашлэлъыр хуэму хыфIедээ,
Щегъетыр бжьэпэм къеуэн.

Къыцхужауэ наплацхъэр
Къысхуиль-къысхуипкIыу щыта
Хыр, ихуа пфIашIу суд пацхъэм,
И нэшхуэр къижу къэштац...

Хышхуэр къызоплъыр сабыру,
Ауэ сэ слъагъур нэгъуэшIщ:
Зэгуэр си Хэкум и быну
ИкIуэдэжахэрщ хамэшI.

* * *

УимыIэу жалэ щхъэкIэ гъуни нэзи,
Уи нэзыр си псэм деж щеух, тенджыз,
Си лъэпкъ и быну хы адрыщIым дэсым
Си гум схудах сэ я фэлъыр зырыз.

И псэм и щасэ щаум пагъэкIауэ,
ЖагъуэлIым ират пщацэм и дунейр
Дыщети,
Зэгуэр Истамбыл икIахэм
Еплъыту щытмэ я ухыгъэ Iейм.

ИтIани, къуийм и щIыIу гуэрэф жыхуиIэу,
 Зи унагъуэбжэр зэхуэзыщIыжа
 ТхъэмьщкIэ къомым пщIы тезылъхи щIэт:
 Дин Iуэхурц, жаIэрт, ахэр зыхыжар.

Ар жызыIэфхэм яIэт напи дини?!

Армыхъу лъэпкъ псо:

Сабий,

Балигъ,

ЩIэ,

Жъы

ЩIымыIэу зызэрачу щежъэр дэнэт?

Дин щхъекIэ лIэхэр Мэчэм кIуэрт хъэжыщI.

Ар ухъу я напэ пщIы зыупсхэм.

Ауэ

А къомыр ажал гъуэгум тезыхуам

ЩIыгъуазэш зил дэуэхэр зи лъэпкъ гуаум...

Къурмэн сахуэхъуи а псом теухуа

Хъыбархэр дуней тхыдэм и жъэгу пащхэ

Къизына лIыфIхэм.

Тхъэм къысщещI къалэн

Лъы IемпIэ сщIэтыху уэрэд ахэм папщIэ

Сыусу згъэлэжъэну си къалэм...

Пэжщ, сигу согъефI сэ тIэкIу —

Убыххэм

Я махуэр къытхуэкIуамэ,

Арат Iеийр,

ЖъылакIэ къудей ямыIэж абыхэм,

Дэ ноби, зи мыхъу, пабжъэр догъэхъей.

СИ АНЭМ И КХЬАЩХЬЭМ ДЕЖ

Хъэблэ сабийхэр анэ куэщIым щисым,

Си анэ, сэ уи кхъашхъэрц къыслъысар,

Си жагъуэ къащIу сыщыгъами, нэпсыр

Уэ птекIута щIы фIыщIэрц зыльэшщIар.

Гуэныхы псапи щалэжь щыгужь напэм
 Сыкъытемыхъэ щыкIэ Тхъэм и ней
 Сэ къысщыхуэнкIэ щIэхъуам срибамIэу,
 Си анэ, нэпс қуэд щискIутац мыйдей.

Сэ уи псэр си Iэпкъульэпкъым къысуххэплъхъэу
 УтемыкIыжмэ уэ езыр дунейм,
 СэrikIэ щымыIэу плэрэт гъацIэ Йыхъэ?
 Щхъэ пасэу къысщыхуат сэ Тхъэм и ней?

Си анэ, сыкъытеплъхуэц дуней нэхуми,
 Щыгум и IэплIэ хуабэм сыкъиплъхъаш,
 Сэ сыкъытебнэц дунеижку хъэхуми,
 Уэ дуней кIэншэ щыIэм укIуэжац.

Укъысхуэнныкъуэ уэ зэй умыхъуами,
 Сэ сыпхуэмейуэ махуэ дэмыхIа.
 Сыщысабийми балигъ сыщыхъуами
 «Сянэр псэуамэ» — псальэр эжьдэмыхIа.

Аүэ семыщху хъэблэм дэс сабийхэм —
 Зи анэ бгъафэ хуабэ щымыщIам,
 Е сацымыщу анэм яущийхэм
 Сэ ильэс тIощIрэ пщIым щIигъуу къэзгъэцIаш.

Щыпщызмыхуами дунейм гу, си анэ,
 СфIещIырт уи бгъуэцIым сылIэм сыщIэлъын,
 АрищхъэкIэ лъэбакъуитI хуэдиз щIы пщIанэ
 Уэ уи гъунэгъуу хъуакъым цыслъысын.

СыкъэкIуэжыху къэс къуажэм, ди кхъэм сеплъым,
 Ар зэрыххэхъуэр къысфIыщIитхъырт сигу,
 Дыгъуасэ гуапэу зыхуэсщIахэр IэплIэ
 Иужьу нобэ тыдохъэжыр гъуэгу.

Си щхъэр гупсысэ хъэлъэм ирашэхыр:
 Дыхъуащи дэ кхъэм икъукIэ къэкIуэрей,
 Уи кхъащхъэм и деж щхъэцыг фэеплъ жыгыр
 Фэеплъ хадэшхуэ хъуащи — сонэцхъей.

Сытолъэш^Іыхъри уи сын пхъашэм Іэгук^Іэ,
Кхъэлэгъунэбжэр хуэму сэ хузош^І,
Дызэхузэж, си анэ, напэ хужьк^Іэ —
У^Іытэн уи псэр сэрк^Іэ Тхъэм имыш^І.

КІУЭД ЗИМЫПЭ ПСАЛЬЭХЭР

Псэуну хуейрц псэунуи зыхуэфащэр —
Ди адэ мыгъуэм и псальит^Іым яzt.
Дунейм тетащ, щ^Іым и дзэпцишхуэ фащэр
Ек^Іуу зэрихъэу —
Мэкъумэшыщ^Іэ нэст.

Сльагъути щ^Іыхъ пылъыр щ^Іым и дзэпш къалэним,
Сф^Іэигъуэт, сыхъумэ сядэм и сэлэт.
Ауэ Іэш^Іагъэ схуэхъури сэ къалэмыр,
Пасэу щ^Іэздзат тхылъым^Іэхэр ц^Іэлэн.

Ауэ щытф^Іэш^Іми дыхъуу щхъэпэлъагэ,
Арш дыхуэхъужу дэ щ^Іым нэхъ гъунэгъу.
Сщ^Іэжти ар, сохыыж си щхъэр нобэ лъахэм —
Щ^Іым и сэлэт къалэныр согъеунэху.

Мо Іэджэ щ^Іауэ сзыщыужауэ
Щыта лэжъыгъэм хъуаш сигъэш^І гуэбэн.
Бахъэр къыхихури щ^Іэупщ^Іы^Іуэжжауэ
Щ^Іы пц^Іанэр щылъщи, жыгк^Іэ хуейц^І хуэпэн.

«Лажъэм лыжъ ешх, мылажъэм егъуэт лажъэ» —
Ари ди адэм и бзэгупэм пылът.
Ф^Іанэр, пхъэ^Іэпэр, белыр согъэлъашэ —
Щ^Іыр согъэбатэ, сыхъуа пф^Іэш^Іу пыл.

Сызэрьщ^Іыхур, си къалэныр сщ^Іэжу —
Зы жыг нэхъ мыхъуми, жа^Іэ, хэсэн хуейщ —
Сыщитым хадэм си Іуэху Йыхъэ сщ^Іэжу,
Къысщохъур дахэ зэүэ сэ дунейр!..

Дохъей жыг пц^Іашэ къэск^Іэ си Іу бахъэм.
Жыгхэм уэрэд жыгъырууэ яф^Іэблар,

Гъэгъа яптыхэр сэрщи зи ЙэшIагъэр,
Сытхъэпэлъытэу фIэшIынщ къысIупльам...

Псэуну хуейрщ псэунуи зыхуэфащэр, —
Ди адэм жиIэу зэхэсх хуэдэш сэ.
Къулыкъу нэужьым хадэм сыхуэпIашIэу
ПшIэгъуалэ шууэ къуажэм носыж псэр.

ДУНЕЙР ЧЭЗУЩ

Лъэрыйгъым быдэу щитыгъам си лъакъуэр
КъысфIэIуэхуакъым —
Си шхуэIу тIасхъэ,
Жан?

Зэдэжэм япэ ситу сыкъэс закъуэм,
Си гугъэт сэри сишри дытхъэжа.

ПцIыр сыткIэ щхъэпэ, тIэкIуи щхъэхуещагъыр
КъыстекIуэрт —
Армыхъу зиш иужь къинам
ЦЦэгъунт сигу.
ИкIи сэр фIэкI уафэ щIагъым
НэгъуэшI щIэмыйту щхъэ къысщыхъужат?

УяпекIэ мывэ бгъажэм уIущIэжу
ЖыхуиIэм натIэкIэ сэ соуэлIэж:
Зэгуэр сэ сщIэуэ щытар къызащIэжу,
КъызэмыйплъэкIхэу, зиш нэхъ жэрхэр зблож.

Ауэ жысIэнши тхъэ хужыIэу,
Ахэм
Емыбгъэ зыкIи сигу —
Чэзуущ дунейр.
Япэ ищ, яужь къинэ щымыIатэм,
Хъунти ди гъашIэр дэ зэшыгъуэ Iей.

ФIыр сый?

Къыплъысмэщ къритхар уи натIэм —
БзаджагъкIэ, IужажагъкIэ къумыхъар.

Яужегъур цыхум
Куэдрэ дэсыр жъантIэм.
Алыху зыри уафэм къемыха.

* * *

Зи жъэр псэлъэным хуэцIахэм
Сахэмизагъэ сэ зэикI,
Уеблэм си усэ тIэкIу стхахэм
Сыкъеджэжыфкъыми, сеукI.

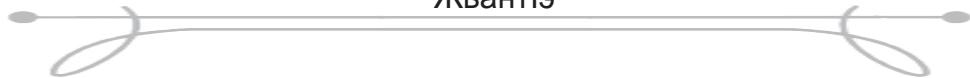
Мис абы щхъэки зыкъомым
Iумпэм сашI,
Аүэ сыйт пшIэн?
Сэ зымы хуэсцIкъым гукъанэ —
Хэт и жъэ хъэхуу къыуитын?

АтIэми, нобэ жъакIуагъэм
Батэр щикъутэ дунейщ,
Цыху жъэхуэIэзэр
Бзэгу къуагъым
Нэхъ жэнэт тIуашIэ хуэмей.

Си щхъэ мыгъуагъэ хуэсхыижу —
Щхъэ хуей бзыцIын уигу илъар? —
Сехъуапсэу, уеблэм сеижу
Сеплът зи жъэ IэкIэ щалъхам.

Аүэ хузощI гъашIэм фыщIэ —
Си жъэр схуэхъуакъым уанэш,
ПсэлъапIэ инкъым щыфыщIэр
Си гур сэ —
Си бгъэ дурэшищ.

ФедаIуэт —
Щыму къынфIэцIими,
Гум
Гуаум гъыбзэ хуеус,

Бзэгу пIэрэпIарэм имышIэу
Гур
ФIыгъуэм гъуюэ лъоIэс.

* * *

ЦымыIэу жъапщи уафэгъуагъуи
Махуэ шэджагъуэм щыблэр уа
КъысфIещIри,
Япэу ущыслъагъум,
КъысхуэмьшIэж сывэрыхъуар.

Уэ Тхъэм и пащхъэм си псэхэхъу
Сцохъу укъикIауи, сокIэзыз —
Тезмыльэгъуат сэ дуней нэхум
Уэ уи фэгъуну зы цIыхубз.

Пэж хъунц лIэм зыгъэлIэн зэришхыр —
Си псэр кIэкуакуэу хъэшыкъ уошI.
Уи зэ Иупльэгъуэр насыпышхуэт —
Ар сфишIт я уасэ гъэ мин тIошI.

19

АрщхъэкIэ зэрыхуейүэ хъумэ,
Унэхъу щыIэнт? — жи.
Ари пэжш:
ДжэдыкIэ пцIапцIэм хуэдэу схъумэ
ФIылъагъуныгъэр сфиолъэлъэж...

СылIэн е сылIын жыпIэу хъыжье
УщIэхъун Iуэхухэм щымыш ар.
Армыхъу сэ, мис, щхъэ кIуэн хуей жыжье,
Гуаэр згъэвыйж фIекI, сыйт сщIэфар?..

ЦымыIэу жъапщи уафэгъуагъуи
Махуэ шэджагъуэм щыблэр уа
КъысфIощIри,
Ноби мор щыслъагъукIэ,
КъыходзэкъыкI сигу жыы хъужар.

НАСЫПКІЭ ГЪЭНЩІА ЗЭ ІУПЛЪЭГЬУЭ

Дыгъусә жыжъәу усльәгъуати,
Илъес щәцІ ныбжым сихъәжат.
Мы си гур зәүә псынщІә хъуати,
КъысфІәшІт сә дамә къыстекIа.

Дә тIум фIәкIа цIыху щымыгъуазәу
ЦIаләгъуә дахәр щыдгъәфIа
А дуней щәхум сә дыгъусә
Аргуәру си псәр щыгуфIац.

Узәщхыр бжыхъә дыгъә хуабәу
Зи мацІәр IәфIу къепсырат,
Iә къыпхудилъәу уи псәм гуапәу
А напIәзыпIәм бзәхыжарт.

Ауә а напIәзыпIә дахәр
Гъә мин я уасәу къысцыхъуат —
Илъес щәцІ ныбжым сыщитахәм
СиIа гуфIәгъуэр слъагъужат.

НасыпкІэ гъэнщІа зэ Іуплъэгъуэр
Си гъашІә псом и гъуджә хъуац —
ФIылъагъуныгъэм и гуфIәгъуэр
Абы къицыхъуац.

СЫФКІЭЛЪОКІУАТЭ СЭ МЫ ГЪЭМИ ПСЭКІЭ...

Сынәхъ фә Iувти си щIаләгъуэм щыгъуә,
ФыщылъэтәжжIә сыхъу къудейт нәщхъей,
Иджы, жыы сыхъури, сыхъуац нәхъ гумыгъуи,
СыныфкІэлъогъыр, сабий цIыкIу нәхъей.
Фи тхъәусыхъ макъыр хузохъ Iәджәм:
Зи хәкуирахухәм ягу гыз макъхәм ещхыц,
Гублащхъәдесәм и фәгъу фи увыкIәр
Хъәдрыхъ гъуэгу тет выгу зәужъхәу пфIоцI.
А псор уигу ильу,
Уи нәгу щIәту, плъэкIәм,

Үэ ІэгүфитІкІэ къыумыгъазэ щыр,
Лъэтэж къудейкъым кърухэр нобэ сәркІэ —
Ахэм зэдахь си гъашІэ Йыхъэм щыш...
СыфкІэльюкІуатэ сэ мы гъэми псэкІэ,
Псэр зыгъэгуІэу гуІэурэ тщхэшыкІ
Кърухэ,
Фи гъыбзэр сыйтым хуэдэ бзэкІэ
Къифшми, —
Гуаубзэр сэ зэхызошІыкІ.

* * *

Псэхэхыр ныбжыу сцІыгъуци скІэримыкІыу:
— Мыкуэду пIэрэ, — жеIэ, — къэбгъешІар?
Узгъэпсэунц иджыри илъэс минкІи,
Ло пыпшэжынур нобэ къэскІэ пшІам?

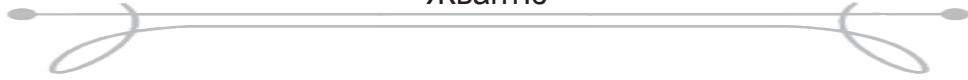
Емынэунэракъэ,
Си псэм къещэм
Схуемытых дахэ-дахэу жэуап ІупшІ.
— ПфІэміпIэфIыижу ара, лIэун, гъашІэр?
Псэхэхри, игъешІагъуэу, къызоупшІ,

21

Ауэ аргуэрү «Іым» жызмыIэ.
Си псэр
Къызээзыгари съзыыхыжри Тхъерц.
Іейуэ ушоуэ,
«Ныбжьэгъу»,
Сыбгъэубзэу
Пхуэзгъэлъэхъшэн уи гугъэу щытми щхъэр.

Ло, уи жыIауэ, апхуэдизу гъашІэр
ІэфI къыпшишІыну плъагъурэ езым куэд?
Сэри уэстынур абы щхъекІэ машІеш —
Гум пыкІыгъеийуэ щагъуэ сфиэмымкІуэд.

Уеблэм нэхъыбэ къэдгъешІэхукІэ,
ГъашІэм
Ем и Іэужь нэхъыби къыдепэс,

Дыгъуасэ нэхърэ пщэдей,
Псалъэм папщIэ,
НэхъыфI тлъагъуну хэт пхуихъэнур шэс?

АтIэми, хэкур зы гъэм нэхърэ зы гъэм
Нэхъри йокIакIуэ,
Мэхъу цЫху бзаджэр куэд.
ҮкIытэ,
Напэ зиIэм,
ЦЫху губзыгъэм
Хуэфащэ пшIэрэ гъуэгурэ ямыгъуэт.

А псом я ужькIэ сыноубзэу сыткIэ
ЗыпхуээзгъэцIыкIун атIэ сэ,
Псэхэх?
Сопльэ уи нэгум сыкъыхэмьштыкIыу,
Сыхъуу нэцхъеий, си напIи езмыхъэх.

22

СИГУ ЗЭРЫЗГЬЭФЫР...

Сащыцкъым гъащIэм игъэудэфахэм —
Быдзышэм хэту исфащ пшIэнтIэпс куэд.
Сехъуапсэу адэ-анэм ягъэфIахэм
Си сабиигъуэ лъапщIэрыщэр кIуэрт...

Сехъуапсэрт шыдигу исхэм сыщыцIыкIум.
Си жывщхъэм гъущIыш зиIэм сахуопльэкI.
Аращ уимыIэм, уещхъу жылэ цЫхум,
Е адэ къулей, е бын хъэкIэпыч.

Иджы мис — сыщыцIыкIуи си жыы хъугъуи
Сыхъуапсэу сохь.
Пэжщ, зыкIэ сигу согъэфI:
Зылъымысахэм, сощIэ, дуней фыгъуэр
ЖэнэткIэ къытщыхуэнущ Тхъэм и нэфI.

БЖЭНЫШЭ

Рассказ

«Мис мыпхуэдэу щабэфIу фыщытамэ, сехъулатэкъэ? Аүэ хээламэ фыщытынш, дыгъэр кызыэрьшIыну фызэригъэлымпIынурэ, си лъакъуэр фкъутэу щIэвдэнуш. Уэли, фэ фхуэфI сэ сыхъунтэм, бетэмал ихъэжын, мыдэ тавот сзыхуейм хуэдиз сиIашэрэт», – жиIэу и гуэншэрыкъитIым яхуэхъущIэурэ щысащ Музэрин. АрцхъэкIэ тавот зеримыгъуэтинур хъекъти, зи щIыбыр сабафэ-ятIафэ абдж фIыцIэр тIэкIуи щымэхъашэурэ къиштэри гуэншэрыкъитIыр быдэу зэхиIуатэурэ фIыгу дагъэ иригъэфащ. «Тхъэр вгъэпцIакъэ, иджыри си лъакъуэм фыкъемыдэгъумэ. ФхуэшытIа фи дээпкъыр?! Уэт, иджы лъейри тыншу дэбупщIэ мэхъу», – апхуэдэу и щхъэ хуэпсэльэжурэ зихуапэри, и Иэпхъуамбэ зэхуакумкIэ къыдэвыхIыжа дагъэр кIэрыгъэкIыжа зэрыхъуну щIыкIэм егупсысурэ, унэм къышIэкIаш щIалэ цыкIур.

«ХуэнщIей тIэкIу сиIами аратэкъэ? Мэржан дэнэ кIуауэ пIэрэ? ХуэнщIей Иэбжыб къызитамэ... – лъыхъуэри и анэнэпIэсыр игъуэтакъым. – Тхъэ къесщтэным, езыр щыщIэмымскIэ, имыльгъуурэ зыстхъещIыжмэ зэфIэкIакъэ? СлIо Иэпетезым къыхуишIэнур?» – пищэфIапIэмкIэ кIуэри матэм иль хуэнщIейм зы Иэбжыб къыхихаш. ШыгъуэгупсымкIэ ежэкIауэ зитхъещIыжу здэшысым, Мэржан щыблэу щхъэшыгуаш:

– УщыкIуэдар дэнэу пIэрэ? Мы слъагъури сыйт? Дапщэрэ бжесIа, тхъэкIумэ Iув, а джэдПусыр Iисраф умыщIыну! Ы-ы?!

– Уэли, схукIэрымыкIыж-тIэ... – нэшхъеийуэ къызэфIоувэ Музэрин.

– Алыхъу сыкъээзыгъещIа, зыкIэрыкIыжын умыгъуэтыхуу пысчынш уи Иэпхъуамбэ-лъепхъуамбэри мы псыежэхым хээмымдээжым! Дапщэрэ бжесIа ятIэкIэ, пшахъуэкIэ, яжъекIэ птхъещIыжыну? БжесIатэкъэ, зо?! И-и?

– ЖыпIат, ауэ...

– «Ауэ» мыгъуэр уэзгъещIынци сыйтIысыжынш. Дыгъешкъым, дышыпскъым. А хуэнщIей зэхэпщар зэзгъэшх джэдым къакIэрыхурщ сэ унагъуэр фызэрысIыгъыр. Уэ зы джэдыкIэ хъурей и мыуасэ ИитIым хуэнщIей хъушэр тогъэкIуадэри... ПсынщIэу зытхъещIи никI мы хадэм, – Мэржан зиублэрэки ежъэжащ.

Музэрин нэшхъеийуэ щытщ. И гупсысэхэм, а зи Iуфэ Iут псые-жэхым хуэдэу псынщIэу зэбгрожри, Иэджэ къызэхажыхь. И нэпсыр, хуэмурэ къожъэри, кIуэ пэтми нэхъ уэр мэхъу. ИтIанэ школовым кIуэн зэрыхуейр игу къокIыжри, зитхъещIыжыну йотIысэх. ЩытIысым, гуэншэрыкъым нэхъ гъунэгъу яхуэхъуащи, игукIэ яхуопшыдэ абыхэм: «Фэращ псори зи ягъэр. Фэр мыхъуамэ, апхуэдиз бэлыхъ... Фэрмырауи? НтIэ, хэт фыфIэшIрэ?.. Дыгъеращ, жыфIа? Уэли, тхъэр нахуэу фогъэпцIым! Фи псэ ухъу ар! Тефлъхъэнтэкъэ фэ

дыгъэм? – апхуэдэу езым и гукъеуэри яреIуэтылIэ, гуэншэрыйкъхэм я IПЭКИ жэуап къетыжри щысц Музэрин... – АтIэ, дыгъэ къемыпсыну арат фызыхуейр? ХъэлIамэ фшхынтэкъэ?.. Аджыдэ мыгъуэ, сэ жыхуэсIэхэм щхъэкIэ зы дыгъэ цIыкIу къемыпсащэрэт... Хъэуэ, итIанэ гуэнныхтэкъэ ахэр? Дыгъи къепсащэрэт. Ауэ ТПасэ мыгъуэри псэужащэрэт. Си Iуэхут ар мы хуэнщIей нэщIэудэжь тIекIум щхъэкIэ къызэшхыдэми», – ибгъукIэ щыль хуэнщIей пхъашэм а зэрыгъынанэурэ Iэпитхум щIэз къыхехри, и IэгуйтIыр зэшихъуэу щIедзэ. Апхуэдэу зыкъомрэ зэрыIуэташ Музэрин и ИитIырг. А псори зи лажъэу ибж дагъэ защIэ гуэншэрыйкъитIри щIалэм и гъусэу гъы пфIещIыну, нэпсым ешхь мо ткIуэпс плащэшхуэхэр къателыдыкIырт...

– А вакъэ мыгъуэр зыхуашIу зи хъэдэр мы псым хагъэпскIэн. Куэдрэ уIусыну мыбдей? – жъехольэ Мэржан гуэрьр щIалэ цIыкIум. Музэрин къышолъэтри и щхъэр ехъехауэ мэув.

– НикI мы хадэм, зи хъэдэр кърахын! Сын гъэжауэ ущытыну хъэмэрэ?.. – Мэржан, жыыбгъэм Iуиха мафIэ бзийуэ, мэбзэхыж. Музэрин и Iэхэм, къабзэ хъуа-мыхъуами, псы ядигъэжэхыжащ. И напэми зэ-тIэу щIикIэш аби, гъэуншэджым дэушиг джанэкIэ къыдилъэфамкIэ зильещIыжурэ, шыгъуэгум къикIыжащ.

– Иэнэр зэтетурэ упшIыIужащ. ПсынщIэу тIыси шхэ, – Мэржан, шейм еIубри фIещIыIэ хъуащи, шынакъыр хъэкущхъэм трегъэувэж. Музэрин абы поплъэри щысц. Иэнэ хъурейм, уафэшхуэм къиджэрэза мазэм ешхь, зы джэдыкIэ къыгтолыдыкI. «Мы пхъампери а мазэм ит лъым и мэлыхъуэ башым зэрещхь. Мы шыгъури а мэлхэм яшхыну ара хъунщ, – жи игукIэ Музэрин. – Аджыдэ, а мазэм хуэдиз джэдыкIэ мы Иэнэм тельу сиIами... Ар сшхамэ, си Iуэхут итIанэ игъашIэкIэ сымэжэлIэжтэм», – жиIэу и гупсысэр абы щынэс дыдэм, Мэржан къопсалъэ:

– Узэжъэр сыт? А джэдыкIэр щхъэр умышхрэ?

Музэрин Иэнкуну зеплъыхь. АрщхъэкIэ, нэгъуещI щимылъагъум, и фIещ мыхъущэурэ, джэдыкIэмкIэ мэIэбэ, итIани, щIогъуэжри, и Iэр къыIуехыж. Абы дашшэри джэдыкIэ шрагъэшхъир шэджагъуэрш. Иджы пщэдджыжь шейм джэдыкIэ и гъусэнуи!.. «Хъэуэ, апхуэдэ Мэржан къальхуакъым», – жи игукIэ.

– Уэракъэ, на, а джэдыкIэр шхы жыхуэсIэр? – Мэржан шей къарэ шынакъыр Иэнэм къытрегъэувэж. – Чыржын ныкъуэр абы дэшхи, псор шейм диф.

Музэрин джэдыкIэм и щхъэр треудри пхъампер къиштауэ шыгъу фIыгуэ хедзэ. «Уэли, Мэржан гуэнныхъ теслъхьам. Симыгъэшхыну жысIати... Мисыр иджы...» – абыхэм егупсысурэ, шхын иухауэ, джэдыкIампIэм и щIэр моуэ нэхъ иныIуэу, нэ лъэнныкъуэфI хуэдиз хъуну, пхеуд. А гъуанэм и нэр Iуелхъэри, жэнэтым кIуа нэужь, и анэр ильягъунре имылтагъунре йоплъ. «Мыдэ... хуитыбзэу слъагъунут ТПасэ мыгъуэр», – жиIэу гъуанэмкIэ йоплъ зыкъомрэ.

Музэрин шейм ефэн щиух дыдэм, Мэржан хъуржын нэщI цIыкIу иIыгъыу къынщIохъэжри гъуэмымлэр ирильхъэу щIедзэ.

– Мы тхылъымпIэм кIуэцIылъыр шыгъураши, джэдыкIэр

шыпшхкІэ, зыщумыгъэгъупщэ. Мы шху птулькІэри НысэІэфІ къе Йысхаш. ЯпәшІыкІэ джәдыхкІэмрэ зы чыржынымрэ шхы. ИтІанэ зыкъомрэ укЛуэу умәжәлІа нәужь, адрей чыржынымрэ шхумрэ... Къыбгурыйакъэ, тІасэ?

– НтІэ... Дәнә сыздәкІуенур сә?

– Шыгъәпш. Бжәныр лъхуауә къиІуэхуаш уи адәми, къәпхұжын хуейш.

– Школыр-щә?

– Школ шыІәж, гүІәгъуә, абы? «Бжәныр лъхуащ» жыхуәсІэр зә-хәпхыркъә?

– Зәхызох, ауә школыр...

– А-а, школым щІәнән, сыт уфІәшІрә школым къышыбгъә-щынур?

– Хъәмид къызәшхыдәнүкъә сә?

– Къошхыдәнүкъым. Сә сыкІуэнщи сельІунщ. ИІэ, псын-щІеу гъуәмымләр щтәи ежә. Сакъ. ГъуәгурыйкІуә ухуәзәмә, закъы-кІәрумыгъеху. Гъуәгум ушымыжей, мәз щІагъым жәш къышып-техъуәнщи... зәхәпщІыкІа?

Музәрин сабырщ.

– Үәракъә жыхуәсІэр? Школым щхъәкІэ умыгузавә. ІәмалыншагъәкІэ узәрызгъәкІуар Хъәмид жесІәнщ сә. ИІэ, тІасэ, кІуә. Гъуәгу маҳуә. Быдәу бжызоІә – сакъ. Мәз щІагъым... – фызым псальэр имыух щІыкІэ, Музәрин хъуржыныр къиштәри хуәмурә щІәкІаш. Мәржан абы и ужь итурә күәбжәм нәс дәкІуәтауә:

– Умыбәләрәгъ, Музәрин. Гъуәгум утемыхъәулеикІ... А, тІыкІуә, укыщыкІуәжкІэ чыцІыр щІумыгъәф. Зәхәпха? – ину кІәлъыгуоуаш, кІәлъыплъу тІәкІурә щытыржри дыхъәжаш.

Музәрин, зә къеплъәкІыжри, зыри щымылъагъужым, и лъәм зригъәукъуәдияш. Абы къыпәщылъ гъуәгур лъәсым и зы маҳуә гъашІә хуәдиз хъурти, уемыпІәшІәкІмә, укІәлъәшІыхъәнүтәкъым. Сабий лъәбакъуәр цыкІу щхъәкІэ, гъуәгур лъәбакъуәхъут. Ины-къуәм уәдәушми, иныкъуәм уәдәхъәмкІән хуейт.

Къуажәм дәкІыу адә губгъуәм ихъа нәужь, Музәрин зәзәмы-зә хәущыкІыу, итІани ар фІәмащІә хъурә зричыпшу щІидзащ. АрщхъәкІэ ешырти щІәх-щІәхыурә тІысырт. Фыгу зигъәпсәхуа нәужь, къыщылъетыжырти щІәпхъуәжырт. Апхуәдәурә гъуәгум и Іыхъә плІанәр щикІуам, лей хъууә щхъәриха уппІә пыІәмкІә и пшәр кърилъәшІәхыурә игъәплъыжакІэт. И нә фыцІә цыкІуитІри пшІәнтІәпсым щІасыкІри къәплъыжъат. И щІыфә зәшІәплъами щыгъыныр кІәрыпщІәрт. «ЩІагъщІәль сыйгъамә, щІыПутельхәр щысхынти, си Іуәхут сымыльтейтәми», – жиІәу зыхуәтхъәусыхәжа щхъәкІэ, Музәрин илтәс пшыкІутІым хыхъа къудейти, абы и щы-гъын щІыПутельхәм я щІагъ щІәлъыр пштыру къәплъа и Іәпкъ-лъәпкъ лантІә цыкІурт.

«Зы гъусә сиIами, демызәшурә дыкІуәнтәкъә? Ислеми сә схуә-диз фІәкІ мыхъуу щытамә, ари сщІыгъуу нәкІуәнт иджы. Сыту и насып абы! Лышхуәм хуәдәу фермәм щыІәш, зыхуейр ешІә, зы-хуейри ешх, къешхыдәлакъым... Еу-уей, ТІасә мыгъуә, сә нәхъапә щхъә сыйкъуымылхуарәт? Е, щымыхъужми, тІури зәгъусәу дыкъәп-лъхуамә, сехъулІатәкъә? Иджы дауә си закъуә абы нәс бжән зәшІәс къызәрисхұжынур?

Зэ синэсамэ, къэхужынри зыгуэр хүнт. ГукІэ къехыжІауэ къысхуигъээну Алыхым быдэу сельзІунт. Ы-ы, ушыхуейм дей къыпхуэээнц Иеүэ. Мисри, зы цыху щыІекъыми. Дауэ сэ а мээ щагъыж къомым сыйэрьшІекІынур! Дыгъужь е мышэ, е кхуэпІашэ къысхуэээмэ... Дар нэхъ бзаджэу Пэрэ? – а зи гугъу ищІа хъекІекхъуэкІэхэм ящыш гуэрым хуэзам хуэдэу, Музэрин и щхъэфэцым зеІэт. Езыр тІекІу къоувыІэ. КъопльэкІ. Зеплъых. АрщхъекІэ дунейр цыхуншэц. Гъуэгушхъэу жыгхэм я щхъекІэхэм бжъэхэр щыву мыхъумэ, Иеүэлъауэншэц. «Щымыхъужми, ди хъэр си гъусами аратэкъэ? СыхулІэ уэ пхуэдэшхъэ», – губгъэн зыхуицІыжу и щхъэм тоуІуэж.

Зыри игу къэмыхыІу къежьами, Музэрин унэм пэІешІэ, мэзым гъунэгъу щыхуэхъуکІэ, шынагъуэр къытощхъерьуэ... «А дыгъужьым и тхъекІумэхэр дзасэм хуэдэу исауэ, и дзэхэри зэригъэшхуу къэтІысми... СыщІэпхъуэмэ, къыслъещІыхъэну Пэрэт?» А напІэзыпІэм зречри щІопхъуэ. АрщхъекІэ ешу зэпльэкІыжа нэужь, къижар фІемашІэ мэхъужри: «АфІекІа къару уимыПэу куэд уигъекІуни дыгъужьым, – игурэ и щхъэрэ зобгъэж. – Ауэ жыг гъунэгъу щытым занщІэу сыйджеинши... А-а, мышэ къысхуэээмэ-щэ? Ар жыгым дэкІуеифу жаІэ. Мис итІанэц сыйчиунэхъупар. Жыг лъэдий псыгъуэми дэкІуеифу Пэрэ? Сеплъынкъэ, сыхуэээмэ... Ы-ы... Уэли, сыхуэмей игъашІекІэ сеплъыну. Ялыхь, уэ псанэ ухуеймэ, зы гъуэгурыкІуэ къысхуэгъазэ. Лъесми здэн мыгъуэт. ЫШы, къыпхуэээнц. Мес, шэджагъуэ хъунущ ауэрэ», – жеІэри Музэрин уафэм доплъеий. Асыхъэтуи къогуфІэж. «Уа-а, ар сигу къекІыжтэкъыми. Дыгъэр си гъусэу нокІуэри. Ы-ы, гуэншерыкъхэ, дыгъэр вгъекъуэншэну фыхуежъяти. Дыгъэр мыхъуамэ, даутэ иджы сыйэрьшІуэнур? Ялыхь, дыгъэр гъэпсэу! Ар си гъусэу, си Іуэхущ дыгъужьки мыши къызбгъэдыхъэм. Ахэр нэхум щошынэ, жаІэ. Дыгъэм нэхъ нэхушхуэ зиІэ дунейм зы темыт, уэли. Дыгъэр угъурлыщ: симыгъэшынэу, си гъуэгур игъэнэхуу нокІуэ. Мес, си япи ишыркъым, си ужки къинэркъым. Нышэдибэ сыйкъышежъэм, ди пщІантІэм къыдэкІауэ къокІуэ. Сыту емыш а дыгъэри. Сэ схуэдэу нэжэфыну Пэрэ ари?» – Музэрин и тхъэ къызэрихъкІэ щІопхъуэ. Ешу хуэм зыщицІкІэ, дыгъэр аргуэрү и щыгум зэритыр ельагъури: «Үэт лыгъэ зиІэ, зыкъыскІэригъэхуркъым, – жи. – АфІекІ сыщІэпхъуэнкъым, армыхъум мэзым сыйІыхъэмэ... Езызиз мыгъуэ, а дыгъэм хуэдизу нитІ сиIами... Си Іуэхут, итІанэ мээ щагъри дунейри кыфІ згъэхъутэмэ. Ялъагъунт сэ сыйкъаплъэу хъекІекхъуэкІэ лъэпкъ дунейм къытхехъэми. Сыжаймэ-щэ?.. Уэли, зэ сымыжейнт, дапщэри дунейр нэхуу щызгъэтынтэм. МыкІыфІу щытамэ, а ди гъунэгъу Темыр мыгъуэм я шыдыхъир дыгъужьым ишхрэт? МыгъуэкІэ Алыхым зригъэшхын дыгъужьыж, ади-ани зимыПэж а унагъуэ тхъэмыхшІэм я шыд закъуэм укъыхуэнат? Мыдэ си нэр дыгъэу щытамэ, шыд дэнэ къэна, зы лъэпхъуамбышІэ къуажэм дэпшхыкІмэ плъагъунт. Е дыгъэри, нэм хуэдэу, тІу хъууэ щытамэ аратэкъэ. Зыр щыжайм, адрейр къаплъэу. ИтІанэ дапщэри нэхунут. Сэри мэзым кыфІ къыщыстехъуэнтэкъым. Арыншэми сыйшинаркъым сэ, ауэ...»

Аүэ Музэрин зэрышынэр ІупЩІт. Ар иджыпсту, махуэ ныкъуэ гъуэгур къикІуауэ, мэз лъапэ жъауэм деж щысщ: гъуэгурлыкІуэ къыльещІыхъэн и гугъещ. Щымщ. Зэманыр щыму зэрыкІуэми иrogузавэ. ИужькІэ мэгъуэлъри щэм нэс мабжэ. «Иджы сыкъебжыхъижыфыну Пэрэ?» – жеІери къебжыхъижыну щІедзэ. Ахэр псори тІэкІу зэрыщысын щхъэусыгъуэщ, армыхъумэ ар щэм дэнэ къэна, миным нэс дэбжайуэ къебжыхъижыф зэрыхъурэ Іэджэ щІаш. Щысщ, зыгуэр къыльещІыхъэн и гугъеу. ИтІанэ: «Уа-а, сщІэнур къесщІэжаш: джэдыкІэхэр суткІэпщІынци, хъэзыгру съыгъынци, апщІондэхукІи...» – жеІери джэдыкІэхэр еуткІэпщІ. Хуэсакъыпэурэ ахэр тхылтымПэм кІуэцелхъэж. «Зыр иджыпсту сшхын?» – йохъуэпсэжри кърехыж. ИтІани: «Тури зээу сшхымэ, зыгуэр нэхъ къысхуицІэнци, армыхъум сыт зырызурэ пшхыкІэ? КІэтИий дурэшхэм дэкІуэдэжынурэ ежъэжынущ. Араш Мэржан жиІар».

Сытми, аргуэрү джэдыкІэхэр ирельхъэж. Аүэ апщІондэхукІи абы зыри къыльещІыхъэркъым. Щымыхъужым, сый ищІэнт – ежъэжыну къотэджыж. АрщхъэкІэ: «Уэли, сышыуам. ДжэдыкІэ уткІэпщІашхэр птулькІэм ирипІытІыхъынукъэ?» – жиІэу мэтІысыжри хъуржыныщхъэр етІатэ. ЧыржынитІым я зыр джэдыкІэм дешх, шхуми зэ хофри ирегъеувэж. Хъарзынэу зигъэпсэхуауэ, фІыги шхауэ зеІэтыж абы. «Сежъэнкъым зы цЫхум. Мес, дыгъэр си япэ ищащ. НтІэ, сэ сышхэу сышысмэ, ар къызэжъеу щытынт? Аүэ куэд уэзгъэкІун уи мыгугъэ, дыгъэ. Си Іуэхуущ иджы сэ сепми».

Бзу хэлъетамэ, мышэм мэзыр игъещІыщІ фІэщІу щІекъутыкІ щІалэ цЫкІум. Зиплтыхъэмэ, и нэм зыгуэр къыфІэнэн и гугъеши, гъуэгу зэрыкІуэм фІэкІ ильягъу щыІэкъым. И тхъекІумэхэми зэхахынІауэ хуейтэкъым, аүэ бзуужь цЫкІухэр щІемызагъэрщ имышІэр. Е я гугъу ищІыркъым, е нэгъуэщІкъым, – я пІэм щІимысыр сыт? Зэ ЩыхупІэшхуэм нэсу гъуэгу къуаншэм зэрыфІэкІынум хуопІашІэри, егъэзыхъигъуэ машІэ зэрыхъуу, мэуш. Гъуэгур мэzym «пхыпшу» фэху тІэкІу «щытепщхъэкІэ», дыгъэр куэдкІэ щхъэцыкІамэ къицІэну худоплъей. «Хъэуэ, иджыри си гъусэ хуэдэш. Ялыхъ, сэ мэzym сышІэмыкІ щІыкІэ къуумыгъэхъэ ар. АдэкІэ жыжъэжтэкъым», – жиІэу езыр мыбдей щыт щхъэкІэ, и гупсысэм гъуэгур зэпчери, и адэр зытес пшыгІэм тохъэ.

– Мыр сыйту укъэгуга, си щІалэ, – къыІуощІэ абы и адэр. – Щхъэ жэш къэпщІа?

– СлIo-тІэ, жэш хъуамэ? – жэуап иретыж езыми.

– Зи «лPor» пшІэркъэ? Жэштым мэzym зыгуэрхэр къышыпхуэзэнкІэ мэхъу...

– Къысхуэзэу еплтыжащэрэт... – жи. АрщхъэкІэ занщІэу а гупсысэм щоштэри и пІэм йожыхъ. ТІэкІу зэпхыдэІукІа нэужь: «Ялыхъ, уи шыкурш, зыри щыІэкъым». Игу къызэрыгъуэтыжауэ йожъэж. Ауэрэ ЩыхупІэшхуэм нэблэгъяуэ пльэмэ, гъуэгум мывэ щыкъуей гуэрхэр къытэлъэлъя хуэдэу къыфІошІ. АфІэкІ хэмылтъу, щІалэ цЫкІум и щхъэцыпэм зрасэри упщІэ пыІэ тІэкІур траІэтыкІ. Быдэу дэІуапэмэ, лъэ макъ псынщІэ гуэр тхъэкІумэм къоІуэ. Абдэй, ищІэри зэрищІэри имышІэжу, и хъуржыныр гъуэншэдж тхъэкІум декуэри бжей жыгышхуэ гуэрым зредз. АрщхъэкІэ бжей гъуаб-

жэ джафэжыр пыл хуэдэши, сыйти, гужьеяуэ епІэстхъ мыхъумэ, кІэрызагъэркъым. Щымыхъужым, нэгъуэцІ жыг гуэрим зридааш. Лъэдийм и ІэбжъаниппІыр хиукІэм, и лъэгуажытІым дикъузэурэ бауэбапщэу жыгышхъэм къихутааш. Блэр гъунэгъу зыхуэхъу бгъэ шырым хуэдэу, и псэр и лъэдакъепэм кІуэжауэ, «гъуэгум къытхъэнур хэту пІэрэ?» жыхуйІэу, къоплъых. «Ялыхъ, мышэу къыщІумыгъэкІ, дыгъужыр мыбы къыдэкІуеифынукъым. Ауэ дыгъужыр къызэжъеу жыг щІагъым къыщІэтІысхъэмэ, дауэ хъуну? Шхын щхъекІ... Шхур сыйту фыгуэ къэзгъенат... Ялыхъ, дыгъужьуи мышэуи къыщІумыгъэкІ», – жиІэу гъуэгум и нэр тедиемэ – бжю шыр дахэ дыдэ ельягъу. Бжю цЫкІур жыхум хуэдэу псынщІэу гъуэгум къытепкІауэ, и тхъекІумитІыр зэблегъеплъри щыты. Музэрини, шынагъуэ псори щхъэнщужащи, жэнэтым исым хуэдэу, и нитІыр гуфІэгъуэкІэ гъэнщІауэ псэущхъэ цЫкІум къыхуоплъых. Зигъэхъеин дэнэ къэна, бауэмэ, «жэнэтбзу цЫкІур» къащтэу лъэтэжын и гугъэу зиудыгъуаэ мэлхъэпІатІэм хуэдэу кІэрысщ жыг къудамэм. «Ялыхъ, ИуумыгъэкІыж, Ялыхъ, жэш хъуху щыгъэт, – игукІэ тхъэ йользІу. – А цЫкІу мыгъуэр сиами...» – и нэхъуейр икІауэ йоплъ. Абдэй бжюом и щхъэр зэуэ къеІэтри, и тхъекІумэ цЫкІухэр псынщІэу зэблигъеплъу щІедээ. Музэрини къэштауэ мэдайІуэ. Ауэ зыри зэхихыркъым. «Умыгузавэ, пытІэ цЫкІу, къакІуэлакъым. Ауэ зы къоІусэу еплъыжащэрэт», – зигъэлІыхъужу игукІэ йоубзэ и лъабжъэм деж щІэт псэущхъэ лъагъугъуафІэм. АрщхъекІэ бжюор, къызэрхутам хуэдабзэу, а напІэзыпІэм зеІэтри мэбзэхыж. Музэрин, игури и псэри абы здихъа пфІещІыну, и Іепкъльтэпкъыр щІоштІэ. Асыхъэтим шу гуэр зэрыблэкІми гу лъитэркъым. Итланэ зыкъещІэжри:

– Мыри дэнэ къикІа? Бжю цЫкІу мыгъуэр игъэштащ, – жиІэу мэгъумэтІымэ.

– Ей, сыбгъэкІэсын? – губжъауэ кІэльзогуо. Шур къоувыІэри Іэнкуну зеплъых.

– И, зо, сыбгъэкІэсын? – аргуэру жыгышхъэм къогуоуэх Музэрин. Лым шыр къреІуэнтІэкІри зиплъыхурэ къегъазэ.

– Уо-ей, хэт ар?! – ину маджэ ар.

– Сэращ. СыбгъэкІэсу Шыгъэпщ нэс сыйздэпхын? – нэхъ иныжу къогуоуэх Музэрин.

– Сыкъэбгъэштаи, щІалэ. Уэлэхъэ, уэрэм, ныбжъэгъу, сыйздэзыхын хуэйр. Сыйту лъагэу улъета хуэдэ, – игъэшІагъуэу доплъей шур.

– СыбгъэкІэсынумэ, синохыж.

– УзмыгъэкІэсынумэ, а жыгышхъэм уисыну, ныбжъэгъу? – и пащІэкІэ щІэгуфІыкІыгү доплъей лІыр.

КІапсэшхуэм хуэдэу лъэдийр и куэпкъитІым дэубыдауэ зыкърегъэлъэтэхри, асыхъету шу пащхъэм къоутэ Музэрин. Иджы шур абы къыхуоплъых. Езыр, зигъэтхъэмьшкІафэу, щІым хуоплъых.

– Слло, жыгышхъэкІэпыс, дэнэ унэсыну? – къоупщІ лІыр.

– Шыгъэпщ.

– НтІэ, щхъэ жыгышхъэм уис? Улъатэу ара?

- Бжью сеплъырт.
- Сыт бжю? Бжю щызекIуэрэ абы? – лыр доплъей.
- У-у-у, мыбдей зы бжю цыкIу щытати, ар плъэгъуами...
- НтIэ, уэ плъэгъуат, щхъэ къыумыкIарэ?
- Ы-ы, ар зи дахагъ къэбуки хъурэ? Уэли, жыхъэнмэ тIуашIэм уисынм а «жэнэтбзу цыкIур» къэукIи. Дыгъужь щытамэ...
- Дыгъужь щытамэ, сыйту пIэрэт епщIэнур?
- Стхъэлэнт.
- Уэлэхъэ, улы ахтырзэмэн хуэдэм уэ. КъэкIэс мыдэ, – лыр еIэбыхри щIалэ цыкIур къыдрипхъуэтэяуэ уанэ къуапэм лъэтэрьпскIэ кIэрыпха щIакIуэм трегъэзагъэ.
- Зумыгъэхуэх, нарт хахуэ, – нэшхъыфIэу къыхуоплъэкIри: – Хэтхэ уарейщ жыпIа? – къоупщI.
- Борэнхэ. Мурадин срикъуэш.
- А-а. Абы щыгъуэ ди гъуэгу зыш.
- Уэ Дин удэлажъэрэ?
- НтIэ... Хъэуэ, абы и гъунэгъу пшыIэрщ. Сэ... Къуэшыркъуей пцIыхурэ? Абы сышыпщ. Си цIэр Исуфщ. Уэ, ло, Мурадин удэ-Иэпыкъуну укъакIуэрэ?
- Хъэуэ. Ди бжэныр лъхуаши, схужыну сокIуэ.
- А-а, бжэнышэ маекIэ зыбгъэтхъэжыну араш. Дэгъуэш. Нэхъри къару ухъунщ. Бжэнышэ пшхакъэ?
- НтIэ, Иэджэрэ. Уэ бжю плъэгъуа игъашIэм?
- Сэри? Ахье слъэгъуа.
- Сэ зэрыслъэгъуам хуэдэу гъунэгъууи?
- Нэхъ гъунэгъужу.
- НтIэ, уеIусакъэ?
- ЩыпшкIэ уеIусэнкъэ? – лыр къодыхъэшхыкI.
- Дауэ зэрыпшхар? – лым и блэгушIэм дегъэж Музэрин и щхъэр.
- КъэзукIщ, фIэзгъэжщ абыми...

АдэкIэ лым жиIэр зэхимыхыжу гупсысэм зэшIиубыдащ щIалэ цыкIур. Абы и нэгум къыщIыхъащ нетIэрэй бжю цыкIур. Мес, япэ лъэбакъуэ зыча сабийм и ИитIыр чэзуурэ къиший хуэдэ, и тхъэкIумэ цыкIуитIыр зэблегъеплъри щытщ. Ар щIыгумыкIыжыр Музэрин къызэреплъыр игукIэ ешIэри араш. «Къехи, дыздэгъэджэгү, дыкъыздэгъажэ», – жиIэ хуэдэу щIэтщ жыг лъажьэм. Модрейми: «Ахье, укъыздэжэнт! Дауи, уэ лъакъуиплI пшIэт хъунщ», – жи. «НтIэ, сэ сызэрыжэм къеплъыт», – жиIэу бжю цыкIум зричыну хуожъэ. «ХхыIэ, зэкIэ ушIэмымхъуэжу иджыри тIэкIу щыт», – йольэIу абы Музэрин. «Хъунщ-тIэ, уи хъэтыр слъагъунщ, ауэ...»

А напIэзыпIэм Музэрин и тхъэкIумэм фочауэ макъ ин къоIуэри, бжю цыкIу дэльяяр пIэтIауэу къехуэхыжу ельагъу.

- Щхъэ буки-а ар? – ину мэкий щIалэ цыкIур.
- Къэхъуар сый? – къэштауэ лыр къоплъэкI.
- ФIумыгъэж! ФIумыгъэж, зо, а бжю цыкIур! – гъуэгыу лым и пшэм и Иэбжъанэхэр хеукIэ.
- ПшIэр сыйт, сыхъэт махуэм IущIэн цыкIу! Сыботхъэлэри, – лыр къэуIэбжъауэ сабийр зэшIеубыдэ. – Мыр сыйт? ПшIыхъэпIэ плъэгъуа? Ужея уэ?

— Хъэу! – иджыри игу къызэрыйгъуэтыхакъым Музэрин.

— НтІэ, уэсщIауэ сыщIэптихъэлэр сыйтыт?

— Лажъэ зимыІэ бжью цыкIур къэбукIауэ фIэбгъэжыжырти.

— Сыт бжью цыкIу, тIасэ, зи гугъу пщIыр? Ужеящ уэ. Пэжкъэ?

— Уэли, икIи къэбукIынурэ, икIи фIэбгъэжыннутэм. Жыхъэнмэ тIуашIэм умыкIуеми плъагъуным. Сытесынукъым уи шым. Сегъепсых, – жиIэу къельэну хуожъэ. АршхэкIэ льым къехъуам гу льиташи...

— Сыту укъэгъэпцIэгъуафIэ уэ, Музэрин. Бжюом узылъэшIигъехъэрэ, зиунагъуэрэ? Гъунэгъуу слъэгъуащ жыпIэри, зыкъысхуэбгъэшIэгъуати, сэри пщIы пхуэзупсауэ араш.

— Тхъэ, пэжу сыкъэбгъэпцIа? – занщIэу нэшхъыфIэ къохъуж Музэрин.

— Уэлэхъэ, укъэзгъэпцIам-тIэ... Лпот, укъэзмыгъэпцIауэ къэзукIамэ, сыптихъэлэнут?

— Лажъэ зимыІэ бжью цыкIур къыщыбукиIи?

— Дауэ, зиунагъуэрэ, уэ къыббгъэдэтауэ жыхуэпIэ бжюор сэ къызэрыйзукIынур?

— Армырами, абы и анэракъэ? Гуэнхыхъэ а цыкIур анэншэу къебгъэнэну? И, зо?

— Уэлэхъэ, гуэнхыхъым. Ауэ, уэ пщIыхъэпIэ плъэгъуа щхъэкIэ, сэ сыптихъэлэу си бынхэр адэншэу къебгъэнэну гуэнхыхътэкъэ?

— Уэли, уи фочауэ макъри зэхэсхри, сэр къипхауэ узэрыжэри слъэгъуам.

— ПщIыхъэпIэуи? – мэдыхъэшх лIыр.

— ПщIыхъэпIэу пIэрэ-тIэ? – йогупсыс Музэрин. – Уэли, пщIыхъэпIамэ, нэхъыфIтэмэ. Пэжкъэ, Исуф?

— Пэжщ, тIасэ. Умыжей, ПытIэ. Ухехынщ, е иджыри пщIыхъэпIэ плъагъунщи... – къогуфIэкI лIыр. – Мес, мо бгым уехмэ... ПщIэркъэ Мурадин сымэ здэцьысыр? Мурадин сэлам схуехыж, – щIалэ цыкIур къргэгъевэхыж. Музэрин зэшIэундэрэбжыаши, щIым зэрүитеувэу и лъэр щIоцIэри йотIысэх.

— Зумыгъэджалэ, хуэмыху. Быдэу дэлтэй-къельыхыж. Ы-ыхы. Мис апхуэдэу... Хъужа иджы?

— НтIэ... КхъыIэ, Исуф, ар Дин жумыIэж.

— Сытыр, тIасэ?

— Мис а бжюом...

— А-а... ПщIыхъэпIэри? Сыт щхъэкIэ жесIэжу? Льым бзэгу зэрихъэ хабзэ-тIэ?! ПщIыхъэпIэ кIуэдлыжам щхъэкIэ... Пэжкъэ?

— Пэжщ. НтIэ, уэри уи жагъуэ умышI. Бжюо цыкIур сфиIэгүэныхъ хъуати...

— Уэлэхъэ, сымыщIыххэ. Сыптихъэлами, япэрауэ, схуэфащэтэм, лажъэ зимыІэ бжюор къышызукIиIэ, етIуанэрэуэ, къэзмыгукIыххам щхъэкIэ пщIы щыпхуэзупскIэ... Еуэ-тIэ. Уэ льышхуэ ухъуауэ, уи маршынэм уисыжу укъыссхуэзэмэ, сыбгъэкIэссыжынщ. Хъункъэ?

— Узбгъурысу дэнэ ухуейми усшэнщ, тхъэ.

— Упсэу. Гъуэгү махуэ, тIасэ! – шур нэшхъыфIэу къеplъэкIыурэ IуокIыж. Музэрин абы нэкIэ кIэлтыхIуатэурэ бгымкIэ хуэму ире-гъэзых. ИтIанэ, лъэбакъуэкIэ зэрхыр фIэмашIэу, уэрэд макъамэ

гуерым дежьуурэ, жэрыгъэкІэ йожжэх.

Үэтэрым щытехъэ дыдэм уафэм допльеири:

— Ы-ы, уи гугъати, дыгъэ, сыкъэбгъэнэну. Уэли, уэ лъесу укъекІуамэ, сэ шууэ сыкъахъам. Хэт текІуар иджы? Сыту цыыхуфI, тхъэ, а Исуф, — жеIэри шытхымкІэ допльеиж Музэрин. АрщхэкІэ Исуф и ужым иувауэ шытх щыбымкІэ щхъэдэх дыгъэр ельагъури, щалэ цыкІур нэхъри къонэцхъыфIэ.

— Фэри гъуэгу махуэхэ! — жери пишыIэм щохъэ ар.

* * *

Мурадин и къуэр шытх гъуэгум нэс къыдишыжауэ еущий:

— Дахэ цыкІуурэ ехыж. Уэ лышихуэ ухъуаш, тасэ. Унэм щыжыIэцIэ, Мэржан едаIуэ. Бжэным кIэлъыплъ. Школым укъаутIышцмэ, сэ мыбы укъесшэнщи ущызгъэIэнш.

— Дапщэш, Дин, уэ уныщехыжынур?

— Хэжмусэ къызэрыйдэкIыжу. АппIондэху уэри къэбухынщи... ЩIэх фыкъаутIышыну?

— Мазэш диIэжыр.

— Уэ фIыгуэ уеджа? Лы хуэдэу къыумыухмэ... Хуэмыхухэм мыбы щащIэн щыIэкъым. ЗэхэпщIыкIа?

— Сыт сэ пщэдэй егъэджакIуэм жесIэнур? МахуитIкIэ...

— Ди адэр сымаджэу сыкIуат... Хъеуэ, ар хъунукъым. Пцы умыупс. Дыгъэшыншэти, ди бжэн лъхуар...

— Гъэш... Бжэнышэ щхъэкІэ махуитIкIэ...

— А-а, хэ зэрахуэм хуэдэ, бжэнышэм и лажъэр сыйт? Бжэнышэ шынакъ фиIэмэ, Мэржан фэрэ... Пэжщ, жэмыр бгъеуэ щымытамэ нэхъыифIт, ауэ... Бжэнышеми шху фыщигъэшIэнкъым, шей къарэ фригъэфэнкъым. Ар Iей? Хъарзынэш... Дзухэ я къуэра иджыри фезыгъаджэр?.. НтIэ, Хъэмид щалэ делэкъым — къыгурыIуэнщ. МахуитIым пщхъэдэхахэм яльещIыхъэж. Быдэу егугъу. Мэржан умыгъэкIий. ЖыIэцIэу щыт. Араш-тIэ. КIуэ. Догуэт зэ, къэувиIэт. Зэран къыпхуэмыхъун щхъэкІэ, мис мыбдей кIэрыщIэ, — жеIэри хъуржыныр щалэм и гъуэншэдж тхъэIум дрэгъэубыдэ. — ЗумыгъэмэжалIэ. Бжэнри тIэкIу хэгъапхъуэ. Ауэ кIапсэр уи Iэпщэм иумых. ЧыщIыр и гъусэу бжэныр пIэшIэкIынщи... КIуэ, дыгъэр гуашIэ мыхъу щыкIэ мэзым ущIыхъэн хуэдэу. АдкIэ ущыщIэкIыжIэ ар кIашхъэ хъужауэ урихъелIэжынущ. Араш-тIэ. Гъуэгу махуэ! — щыжиIэкIэ, Музэрин бжэныр и Iедэжу йожье. Мурадин абы кIэлъоплъ. ИтIанэ лъэшIохъэри, а зэрыкIуэм хуэдэурэ и къуэм жреIэ:

— ЧыщIыр тIэкIу щIэгъэф. Инейу ешмэ, IэплIэкIэ пхынуурэ... Хъункъэ? Гу ныплъэшIыхъэмэ, елъэIу. Мурадин срикъуэш, жыпIэмэ, урагъэтIыхъэнщ, — Мурадин и къуэм ба хуешIыж, и щхъэм Iэ дэллэри иргъэжъэж. Мэл тегъэкIыгъуэр къэблэгъячи, езыри плащIэу бгым йохыж.

Бжэнымрэ чыщIымрэ зи Iэпэгъуу ехыж щалэ цыкIум зиплъыхъмэ — дунеишхуэр нэцIыбзэш. Уеблэмэ, дыгъэри къэушакъым. Е, къэушами, мыбы къэсакъым. Мес, вагъуэхэр зэры-

ткІухыыжа уафэри лъашІэншәш. Гъуэгур зэ уэхым ильадэм, зэ зиЭтыжурэ макІуэри, ар псы къиуа уардэу ех хуэдәш. Мес, иджы бгышхуэ гуэрым дэкІауэ адәкІэ «зрөгъәштэтхыхыжи», иныжь абрагъүәм щІэпха бгышхуэ бгъуфІашхуэ хуэдәш. «Сэри мы гъуэгум хуэдиз бгышхуэ къызэкІуэкІ къудайуэ сылЫшхуами!..» – Музэрин и гур ину хъуэпсауэ бжэнымрэ чыцЫымрэ щеплъкІэ, ахэр жыгъей дыдэу къышохъу. Дауй!.. Музэринш иджыпсту мы Шыгъәпщышхуэми мо къурш псоми я тепшэр. Абы уардэу, и щхъэр гъэкІауэ заплъыхь. Зыри щыІэкъым, езым фІэкІа. Ар лъагапІэм тетш, лЫшхуэ хъуаш. Мес, иджыпсту мэзыжхэм ящхъэроплъри, адэ жыжъеу шхыІэн кІапэм къышІэпш дыгъэр ельягъу. Музэрин абы и щхъэж! «КъэпшІа си лЫгъэр, зэхэпха си макъыр?! Укъысхудэплъеуэ уи щыгу сит! КъакІуэ, дыгъе! Уэраш псом япэ къыспежъар. Гъусэ пэж схуэхъунури уэраш. Ей, мы бжэнхэр мыхъуами... Уи гъусэу сэри уэгум ситынут... Догуэт зэ, абы и нэр ситу плъыжь хуэдэ. А-а, и жеин ирикъуа хъункъым. Сэри си жеин ирикъуакъым. Ауэ умыгувазэ, дыгъе! Мыдэ зэ дынэсыжмэ...» – нэсыжмэ абы къыпещылъым гупсысэ лъагэу зызыІетар кърагъэльэхъшэхыж. «Хы, лПо синэсыжмэ?.. Мэржан, бжэн, чыцІ, мэз, пхъэ... Апхуэдэурэ еджэнным сыкъыкІэрыхунци, псоми сыхэкІыжащ. Егугъуу еджэ, жи Дин. Дауэ апхуэдэу узэрэдэжнур? Ей, дыгъе, уэрэ сэрэ гъусэ дызэхуэхъунукъым иджыпстукІэ. Уэ ушхъэхуитши, лъагэу зоИэт. Сэ, мис, бжэнышэ щхъэкІэ бжэнным сыкъыкІэроху... Мэржан Хъэмид и деж мыкІуамэ... КІуагъэнц. ИІэ, бжэн цыкІуэ, дывгъэпІашІэ, сэ псынцІэу синэсыжу седжэжын хуейш», – Иэшхэм шабэу ятоІэбэ. Бжэнри, Музэрин и гуращэхэр къыгурлыу хуэдэ, зээзмызэ къэувыІэурэ, и быним къызэрхуеплъекъим нэхъ дағъуэ имыІэу, къокІуэж. ЧыцІ цыкІури, лъэбакъуэкІэ яльэшІэмыхъ щыхъукІэ, щІопхъуэри и анэм бгъуроувэж. Иныкъуэм гъуэгубгъу джабэхэм дэпкІей-къепкІыхыжурэ мэджэгү. «Ситу угъурлы мы псэущхъэ цыкІуэж. Дыгъуасэрэй бжью цыкІум ешхъэш...» – нэшхъыифІеш, арэзыш Музэрин.

Апхуэдэурэ щІалэ цыкІур мэzym къышІыхъэжри зыбжани къикІуащ. Псори хъарзынэт. Ауэ чыцЫир тІэкІу къуейшІей хъуат: гъуэгум текІырти, жыгхэм, удзхэм епэму къэувыІэргт. Ар къэувыІа нэужь, бжэнми лъэбакъуэ пхуимычу зргъянэ. «ҮмэжэлІауэ ара, пЫытІэ цыкІу? Мыдэ анэ быдзышшэкІэ узгъэтхъэжынкъэ сэ», – жиІэу бжэн шхуэлым щІэпха къэп цыкІур къышІехри чыцЫир и анэм хуит хуещІ. «Куэдш ар зэкІэ. А уи анэшэм сэри сыщогугъ. Мэржани къыпоплъэ, уэри иджыри...» – чыцЫым епсалтэурэ бжэн шхуэлым щІепхэж. АрщхъэкІэ чыцЫир щІэх-щІэхыурэ тэхъеуленикІ, къикІэрыху зэпштиш. «КъыпщышІауэ сыщІэбгъэбампэр ситу пІэрэ, щІалэ?» – шхыдэурэ къегъазэри чыцЫир зыщІегъуж. Йожъэжхэр, ауэ, куэд ямыкІуу, чыцЫир я ужъ къонэ...

Къээзуат куэд ярищЫылІащ Музэрин бжэн зэшІэсым. Абы и Иэпшэри ИэгуфитІри кІапсэлэрыгъум зэпихаши, Иэпхъуамбэхэр, цыпхыдзэм хуэдэу Пий мыхъумэ, къыхуэгъэшыжыркъым. Езыри ешащ, зэхэукІащи, чыцЫир и пщэдыкъым худэхьеижыркъым... «Дунейм сыйт сицІэнур иджы? СыкъыщІэнакъэ мы мэз дэгужым?

Дыгъужьым сашхынукъэ сэ? Уа-а, ТІасэ мыгъуэ...» – къышеудри маккІэ ину магъ. Ауэ гъыи пэт – ихъуреягъкІэ дунеижкыр джигдэхэмыхъэ мэзчи, къуалэбзум фІекІа, зыми зэхихынукъым. Щалэ цыкІум и нэпсхэр илтээшцІыжауэ щІептль пэтми, дыгъэр здынэсар къыхуэшцІеркыым. Дыгъуасэ шум шрихъэлІам деж иджыри зыгуэр къышыхуээн и гугъэу абы хуопІашцІ.

Бжью цыкІур щилтэгъуа щІыпІэм нэса щхъэкІэ, абы цыхупсэ зыгут щыІэтэкъым. КъэсынНакІэ гугъэу, дыгъуасэ зи щыгу иса жыгым и лъабжъэм щетІысэхаш ар. Ауэ хъельзу зэхэундэрэбжья щІалэ цыкІум жейр къитеуати, ГурихынкІэ шынэри къэтэджыжащ. «ТІэкІу сышхэмэ, къару нэхъ згъуэтынци, еслъэфэжъэнц мыхэр», – жиІери гъүэншэдж тхъэІум кІэрышцІа хъуржыныр къингъэхъэзыращ. Абы къылышрэ пхъэ шынакъ цыкІурэ кърех. Къылышыр ауэ трелъхъэри шынакъымкІэ бжэныр къишину щІотІысхъэ. АрщхъэкІэ кІапсэ лэрыгъум зэпиха Іэпхъуамбэхэм бжэн быдзыр яхуэукъуэдийркъым. «Чыржын гъущэмрэ кхъуеймрэ псым срагъеубыдынци – лэ итІанэ», – гъянанэу бжэн быдзыр къришэх щхъэкІэ, ткІуэps къыщцІакъым. Щымыхъужым, щІогъуалхъэри бжэным щІэфыну хуожъэ. Быдzym щІэфым, къылышым едзэккэжурэ щылтъщ. Бжэнри Іэсэ дыдэш, и кІэр егъэпІэжъажъэри щытщ. ЧыцІым ар щилтъагъукІэ, къыбгъэдохъэри къыфІыщцІэфыну хуожъэ. Сыт хуэдизрэ емыІунцІами, хуІукІакъым. «Үэ ушысхэм, зэрэн сыпхуэхъуа сэ? И, зо?» – ину лъакъуэкІэ къикІуэцІолкІэри Іуедз. ЧыцІыр аргуэру йобгъэрыкІуэ. Ауэрэ зэрызекъу щыхъукІэ, бжэныр щІалэ цыкІу щылтъым къытопкІэри мэлтэй. Абы и ужкІэ, Музэрин сыйт имыщІами, бжэным шэ къритакъым. «Үэли, узыр уиІэм-тІэ а уи чыцІыжь цыкІури зыщцІэгъэфи!» – губжъауэ бжэн шхуэллыр щІепхэж. Къыхуэнэжар кхъуей-чыржынырти, тэмакъыр иритхъунцІэхыу ирекъух. Шхэн еухри: «Ы-ы, сэ сщІэртэкъэ псым сызэриубыдынур», – шхын гъущэр и бгъэм фІэнауэ, псыи хуэлІэу къотэджыж. Ауэ и лъэнкІапІэр нэхъ къыщцІэуваци, шэ къезымыта бжэным хузэгуэпу ирельэфажъэри йожъэж.

ЗыкъомыфІ къикІуа нэужь, аузышхуэ лъашІэм щыхъущІэ псы макъыр зэхехри, и гурыГупсыр къожэ, ауэ псыІум къышежьеу зыкъыдэзыупсэя мывэ блыним уехын дэнэ къэна, усплъыхамэ, уи нэр шоункІыфІыкІри, ушыхуамэ, уи хъэдэр ямыгъуэтыхыну шынагъуэш. Музэрин бжъэпэм щхъэшымыхъашчу щыхупІэм ехъуэ-псэхаш. «И-и, зы крушкІэ закъуэ мыгъуэ...» Бгым ирадзыхыну зыгуэр къеІунцІа хуэдэ, Музэрин къоштэри мэджалэ. ЧыцІыр ІэшцІолгъэтри мэлтэй... «Уа-ай...» – жиІэу щылтъу Музэрин абы зыкІэльидза щхъэкІэ, бжъэпэр шынагъуэу нэшІт. Бжэным дунейр икъутэу зеукІыж, и лъэр фІэгъэнауэ бжъэпэмкІэ мэпІастхъэ. Музэрини зечэтхъэж, бжэныр бгым ельэу езыри здихынкІэ шынагъуэш. Къарууэ бгъэдэль псомкІи жыг лъабжъэ гуэрым зыкІэреукІэри, и псэр а жыг къуэпсым къыхитхыну къеныкъуэкъу хуэдэш. Күэдрэ зэпекъуаш Музэринрэ бжэнымрэ. Музэрин и псэм тегужьеикІащи, ІэбжъанишцІри гъащІэм фІигъэнауэ зиІыгъщ, бжэныр и псэм хуеижкъыми, биныр ІэшцІэзыха ажалым зритыну къарууэ иІэмкІэ абы хушцокъу. Иджы цыхумрэ Іэшцымрэ я кум хъэдрихэ лъэмыйжу

дэлтыр бжэн бжъакъуэмрэ щалэ цыкIумрэ зэзыих кIапсэ лэрьгъурт. Музэрин ажалыр апхуэдизкIэ къебгъерыкIуати, хъэдрихэ лъэмыхыр зэпыгууду, бжэныр щыхуми идэрт... Езыр къеламэ... Аүэ кIапсэр, ерыщекIуа нэхъей, зэпычныр щигъетауэ, ажалыр нэхъри къегъэIегъуэ. Щалэм и Iэхэр къызэригъэтIасхъеу, ажалым ипхуэттэну хъэзырщ. Ажалыр йокъу щыхупIэм. Мыдрейри, и Iэбжанэхэр фIемашIэу, дзэпкъкIи мывэ лъэгум йопхъуэ, IепкъльэпкъкIи тодие. ИтIани ажалым зитыркъим. Аузыр къигъэпсалъеу, бжэныр мэIуей, щыхупIэм хуопабгъэ... Сыт Iэмал? Щалэ цыкIум хъэдрихэ лъэмыхыр дзапэкIэ зэпишхыкIын и гугъеу йопхъуэ. Аүэ псэмрэ ажалымрэ къарукIэ зепекъурэ яшщIа кIапсэ лэрьгъур гъущым хуэдэши, дзэр езэгъыркъим... «Сыздэпхыынкъим... сибукиIынкъим... Уэ уи быныр уимыIэжмэ, сэри си анэр сиIэжкъим... сибудумых, сибудумых...» – кIэзызу зэшьиджэу, псэуэ хэтымкIэ ажалым пэцIэтщ ар.

Апхуэдэу зытэлайрэ зэныкъуэкъуа нэужь, бжэныр джалтьэу и лъэр щоху. КIапсэр мэскъалкIэ къолалэри, Музэрин бэуапIэ тIэкIу егъуэтых. Аүэ зигъэхъеину дзыхь ищIыркъим. Тури сабыру щылъщ. Щалэ цыкIур, ажалым Iуплъэм хуэдэу, бжэным щошынэ, бжэнри псэхэхым хуэдэу щалэ цыкIум къопль. ИтIанэ Музэрин ибг ищIа кIапсэр хуэмурэ къетIатэри жыг къуэпс зытэлъым ирешцIэ. «Ялыхь, уи шыкурщ, – къышолъэтри бжэным бгээдолъадэ. – УздэкIуэнур дэнэт, ныкъуэделэ? Абы укIэльепкIамэ, тури дызэрыкIуэдар пицIэрэт? ПицIэрэт, зо? Сэ сфиIэфIу езгъеукIа уи гугъэ а тхъэмьщкIэ цыкIу мыгъуэр? Уэли, игъашцIэ псокIэ езмыгъеукIынт. Уэ уделэщи, уэри сэри дыбгъеунэхъу пэтащ, – гъяннэурэ бжэнышхъэр еубыдри, и напэм кIэрекъузэ. – Сэ сымышцIэ уи гугъэ анэ, бын жыхуаIэр? Уэли, соцIэм-тIэ... ИгъашцIэ мыгъуэкIэ зы бжэнышэ сымышхмэ нэхъыифIти... НакIуэ, тIасэ, нэкIуэж иджы. Зыри хуэпцIэжыфыну мыгъуэкъим абы. Ло, укъызоплъри, уи фIещ сыхъуркъэ? И, зо? ТIасэ мыгъуэр згъэпцIаи, ар спIамэ, бжэнышэ жыхуаIэр зээгъэльягъутэм... Дауи, уи шэр зышхыжын хуеяр уи бын цыкIурт. Аүэ... Тэджи дегъэжъэж иджы, армыхъумэ кIыфI къыттехъуэнхи...» – бжэн бжъакъуэр еубыдри къышелтъэф. Аүэ бжэныр къызэрыуву бжъэпэмкIэ йокъу. «Уэли, алейкIэ абыкIэ уемыплъэкI, зыбукиIыжамэ, а бгым ушызмыгъехуну», – жиIэу мыдэкIэ къреIуэнтIэкI. Бжэным и нэшхуитIыр къонэшхъеинкI. Музэрин абы и тхъэкIумэрэ и бжъакъуэмрэ еубыдри мыдэкIэ къыIуельэф. Аүэ, жыгым къыкIэритIэтыкIын дзыхь имышIу, и лъэнкIэпситIыр кърихри зэпишIауэ бжэным щэлъахъэныкъуэ ирелхъэ. «УлIыфIщ, мис иджы сепльэфажъеу а бгым уепкIэмэ», – жиIэу бжэныр бжъэпэм лъэбакъуэ зытIощIырыпцI хъункIэ пыIуельэф. Музэрин ешауэ, ищIэнури имышIэу тIысарэ гupsысэу здэшысым, бжы, гурыгъ зэрышх макъ зэхех. И нэр къихуу къышолъэтри мэдайэ, итIанэ щIым зыхеIубэри зэпходэIукI, мэзым щIопль. Абдей зы выгуу къос.

– У-угъу. Мыр ло, щалэ, мыбдэй щхъэ ушыс? – лыр къолъэри къыбгъэдохъэ.

– Бжэныр схуэкIуэжыркъим.

– А сыхъэт махуэм хуэзэн цыкIу, лъахъэ ильхъяуэ бжэныр дауэ

зэрыкІуэжынур? Къих псынцІэу!

- Ар къипхмэ, бгым зыпцидзыжынурэ...
- Пло, фызыфІэнэу зызэхуэвгъэгусауэ ара?
- И чыцЫыр бгым щыхури иукІашчи, езыри епкІэнущ.
- НтІэ, абы щыгъуэ тэмэму пшІаш. Дауэ, тхъэмыйшкІэ, чыцЫыр зэриукІар?

Музэрин Іуэхур къызэрекІуэкІар къиІуэтэжыхукІэ, лым бжэнныр ипхри выгум ирильхъаш.

– Уэлэхъэ, уи насып нэхъыбэ ухъу, тІасэ, уи насыпышхуэу укъелам. И быным щхъэшыгужьеикІа бжэным уздиху бгым епкІэн жыхухэпІэр хъэуи илъагъунтэкъым. КъитІысхъэ мыдэ. Тхъэр зи ужь иувэнхэ, уэ бжэн зэцІэс къуату мэзыжым ушІаутІыпшхъэ хъунтІэ? Удэнэ къуажэ? Хэтхэ уарей?

- Мурадин срикъуэш.
- Хэт Мурадин?
- Борэнхэ.
- Борэным ихъашэрэт, жысІэнущи, сфІэгуэнныхъщ. Апхуэдэ емыкІу зыпыльт пшІэ хъун? Хъэм уишхамэ, бжэнышэ мыгъуэри яшхри, я напэри текІатэкъэ уи адэ-анэм.
- Анэ сиІэжкъым сэ...
- А-а, гурыІуэгъуэш иджы. Еу-уей, хъарып. УмэжэлІа, тІасэ? ТІэкІу ушхэн?
- Хъэуэ. Аүэ псы сыхуолІэ.
- Мэ, ШытІэ, псыни ефи... е шху нэхъ къэпштэн? Мэ, псыни ефэ, мы шхури чыржынри шхы.
- Сэ чыржын сиІэш.
- Уэ чыржын уиІэр укІуэжа нэужь... Мэ, шхэ быдэу, – жеІери лыр гублащхъэм дотІысхъэж. Музэрин игу зэшыуэшщаши, псыльэм ит шхум хуэмурэ еГуб мыхъумэ, чыржын хуэшхыркъым. Ауэрэ зээзмызэ ТІэкІу едзакъэм, шхум төбүхыхыжурэ къыздехым, ар лым и щыбым тещІаш.
- Моуэ зегъещІ, тІасэ, – жеІери, Музэрин мэкъу щабэмкІэ трегъесабырэ. Чыржын иритамрэ шхумрэ хъуржынным дахэу хурильхъэри, и щхъэр ипхэжащ. «Гъуэш», – жеІэмэ, щІалэ цыкІур къеушын фІэшІу, къуажэм къыдыхъэжыху лым и макъ зригъэІетакъым. Музэрини апицІондэху къэушакъым.

ЧыцЫым щхъэкІэ зэхиха псальэ гуауэхэр щыгъупшэжри зэгъэжакІэт Музэрин. АрщхъэкІэ иджыри псэупІэ къезымыт щыІэт: бжэныр былымым хэмизагъеу яфІыхэжырти, ШыгъэпшкІэ иунэтІырт. Іехъуэми а бэлхыхыр хуэхыхыжыртэкъыми, бжэныр яІихын имыдэж хъуаш. Абы къыхэкІкІэ, Музэрин махуэхэр фІэкІуэдырт. Гъэ еджэгъуэри иухырти, щІалэ цыкІум гузэвэгъуэр телт. Аүэ чыцІ иукІар къыдильэфыжурэ, Мэржан гъумэтІымэрт, кИий-гууорти, Музэрин сыйт ишІэнт – школым мыкІуэу къянэрт.

Апхуэдэу махуэкІэ бжэным щыгъумэ, пшыхъэшхъэкІэ и ныбжэгъу цыкІухэм я деж кІуэрэ нобэ яджари, дерс къратари зригъашІэурэ, тхъэмахуэ дэкІаш. Пэжш, бжэнми тІэкІу зишиІэжри, тепыІэгъуэ игъуэтат. Аүэ иджыпстукІэ гъеш ткІуэпс къаритыртэкъым. Гъэшыр къиутІыпшыжын и гугъэу, Мэржан бжэн быдзым

щІепІыртІыхъа щхъекІэ, – зыри къикІакъым.

– Уи адэм хуэІуэхуауэ, зы унафә тещІыхъын хуейш. Мыдрей уэгъу дызыхъым ищІыІужкІэ, бжэн уэгъукІи тщІэн щыІэкъым, – жиІэу Мэржан щІалэ цыкІум тешхыхъ зэпьтт. АрщхъекІэ Мурadin и деж яІуэхун ямыгъуэтурэ, маҳуитІ-шы дэкІаш.

– ЕуэтІэ, Мурадин и къуэ, зыкъыкІэрұмыгъэху школым. Хэзэгъа хуэдэш фи бжэнныжъри. Мыдэ а бжъакъуэм иль кІапсэр и плІэ лъякъуэм итшІэнши, дэнэ кІуэн – хэтынш. Уэри уи Іуэху и ужь ихъэж, тІасэ, – Іехъуэм щылжіэм, Музэрин къыздыхъэжри, школым кІуаш. Пищыхъэшхъэ хъуауэ былымыр къышхыжым, Іехъуэр къыІухъаш.

– Уэлэхъэ, Мэржан, фи бжэнныр хэжри ежъэжам. Ауэ, тхъэм щхъекІэ, щІалэ цыкІум фемышхыдэ. Абы зы лажъэ иІекъым. Сэ къэзгъекІуэжат. Бжэнныр къыкъуэкІыжре – фыщ, армыркъэ – бжыхъхъэм сэ къыфхуэспышыныжынш, – жиІэри ІукІыжаш.

Шэч хэлъкъым ар Мэржан и жагъуэ зэрыхъуам: бжэннышэм бжэнри чыцІри текІуэдат. А гъэхэм зы бжэнрэ чыцІрэ уфІекІуэдын жыхуэпІэр хэшІыныгъэ цыкІутэкъым езыр. Ауэ, пэжш, Мэржан щІалэ цыкІум егуэуакъым.

– Шыгъэпш дэмыкІыжауэ пІэрэ бжэнныр? КІуарэ плъамэ хъунт, Исмел, – жиІэу а пищыхъэшхъэм къэкІуэжа и мылъхукъуэ нэхъыжым щечэнджэшым:

– Хъунш. Дыплъэнш. Пицэдэй тхъемахуэш. Уэри школым ущымыкІуэнүкІэ, дыдэкІынш, Музэрин. Бжэнныр кІуэжа – къэтшэжынш. ЩымыІэрэ – зы бэзэрыхъэгү къетшэхынши, дыкъехыжынш, – жи Исмел.

А щІыкІэм тету, зэшитІыр нэхущым дэкІаш. Ауэ Шыгъэпш нэсакъым – чыцІыр зэхуэха бжээпэм деж телт бжэннышхъэ зэхэчэтхъам тхы къупшхъэ зэфІеІуари къыфІэту. ЩПалитІым зыри жамыІа щхъекІэ, я бжэнныр къацІыхужаш. Абдеж Исмел бжэн бжъакъуэм фІель кІапсэр щымэхъашэурэ къиІэтри, тхымрэ щхъэмрэ зэкІэрыйблаблэу иридзыхаш чыцІыр зыщыхуа бгым.

ЗэшитІым, Шыгъэпш щІыдэкІын щыІэжтэкъыми, бэзэрыхъэгү фуфІ къызэшІакъузэри кърагъэзыхыжаш.

– Абы лъандэрэ ильэс пищыкІуй нэблэгъаш. Ауэ нобэр къыздэсүм ди унагъуэ бжэнныш щызэблахакъым, – жиІэу мы хъыбарыр къысхуэзыІутэжа Борэн Музэрин сэлам къызихыжш, и машинэр зэшІигъэплъэжри и гъуэгү техъэжаш.

УсакIуэ Къэжэр Пётр илъес 80 ирокъу

ШыгумашIэм жаIэр машIэш, ШыгумашIэм жаIэр пэжш

Дэтхэнэ зы цыху псэ къабзэри, псэ хъэлэлти гумашIэш. АпхуэдизкIэ гумашIэши, и ныбжьэгъу Iушамэ, и Іэр зэрикъузыр фIэмашIэу, ІэплIи хуешI; зигу хэшI сабий ильэгъуамэ, йодэхашIэ; шхъэльашIэ гуэрим хъэльэ ийыгъмэ, дигъэлпхъуэну къыIех; лъахэ губгъуэм и закъуэу итмэ, шы ІэмышIэ къештэри, гъашIэм и ІэфIыр зыхищIэу, йопэм; абы жыыбгъэм иригъэшIа узд гъэгъар къегъэувыж, жыг къудамэ гуэштыklар гуепхэж; пхэнжу бакъуэу, зы хъэпшхупш тэувэнукъым ар, лъэкъыу; мэз къуакли, ишIэу, хигъэштынукъым зы хъэкIекхъуэкIэ... Пэжш, гумашIагъэмрэ гума-хагъэмрэ зэгъунэгъущ. Ауэ а тIур зыкъым. Гумахагъэр – къарууншагъэм, хуэмыхуугъэм, лыгъэншагъэм нэхъ ехъэллаш. ГумашIагъэр аракъым. Ар къыпкъорI цыхугъэ иным, лъагъуныгъэ гуашIэм, ныбжьэгъугъэ нэсым... ГумашIагъэрш, шэч хэммыльу, зыгъедахэр цыхур, гъашIэр. Араш поэзие къэзыгъэшIыр...

Апхуэдэ гупсысэхэрш япэу си гум къекIар Къэжэр Пётр и ІдакъэшIэкIхэм ятеухуауэ псальтэ зыгIуш жысIэну мурад щысIам. Абы и шхъэусыгъуэри гурыIуэгъуэш: Пётр нэхърэ нэхъ цыху псэ къабзэ, псэ хъэлэл – нэхъ гумашIэ ІашIагъэмрэ зэныбжьэгъухэм къытхэту сшIэркъым. Еzym eшхъыркъабзэш и пшинальэри. ГумашIагъэм къильхуж гуалагъэшхуэм и нэхурэ и хуабэкIэ мыгъэншIауэ абы зы усыгъи илэкъым. Зи гумрэ зи псэмрэ хуиту зэIуха, фэрышIагъ лъэпкъ зыхэмый, гухэлкIэ дунейр

зэтезыңгъену, гъашцэр езыгъеф! Экүену зи мурад цыхуфым и пасълъэш абы и поэзиер. Араш ар гъемахуэ махуэ уэфым е жэш мазэгъуэм я үафэу щэбзыгъэри.

Шыгумаш!эм жаlэр маш!эш,
Шыгумаш!эм жаlэр пэжш, —

щет Къэжерым и усэхэм яыш ёзм. А псальхэр умычэнджащэу эпиграф хүэгш хуунуш усакуэм и творчествэ псом. Абыхэм йупшы къацуатэ Пётр и тхэкіэм хэль хьэл нэхьышхээр, зытэрэйт Іннатэм зерыхуштыр, зытет гуэгу шхьехуэр зыхуэдэр. Ильэс тхушым шигуауз лъэпкэ литературэм хьэлэлу хэлэжых, зыми емысхь зи лирикэ шабэ, шыпкэ ди поэзием къышызыгтэшын зыхуэфлэкла Къэжерыр зэи плэшлакым куэд жиэну – куэд итхын, куэд къидигтэшын (абы и тхыльту адыгэбзэклэ дунейм къитеххар зыбгүппш), ар иккэ теклакым и мурал быдэм – пэжир жиэным. И нэккэ ильэгтуа, и псекэ игъэва, кууэ зыхишла, къэзыгтэгумэшла йуэхугуэм флэкла къалэм къыхуэзымыштэ усакуэм и псальэр иккэ машцэнущ иккэ гуашцэнущ. Машцэнущ, жиэнуум хэглтихъ зэптиши, «акъыл гуущэклэ» зэригтэпэш мыхьуу, еллалэу гушцэклэ сатыр къес къегтэшри. Гуашцэнущ, зи гугуу ишыр пшым хуэхейши, цыххур зерыхуэ щитыкэ зэмысхь йеджэм къагтэш гупсысэши... А тхэклер, дауи, жыжье-уи гуунэгтууи бгъэдыххэркым шхьэхрэ ешрэ ямышшэу, гугуу демыхы-щэу «усэ жыгыру» бжыгъяншэхэр зэлүүшэу шысхэм я «хъэтэйм». Йемал имылэу «зэманыр зыхуеийу» езы зытхахэм къалтытэ а «Іедакъяшцэклэхэм» усакуэм и зы «лъынхтуу» къышылэжъажайхэркым, зэштоццуэ, зэштолыдэ сатырхэр, джафэш мылым хуэдэу тхыгтэхэр, апхуэдабзэуи щыцэш. Зи гугуу тиши авторхэм я псэр «ягтэпшкы», шагтэгшкыур къыпхуэмышшэу, я гъашцэр машцэ-куэдми къатцэншиин мэшынэ, шэшынэр къыбгурымылэу. Е ямылэрэ ямыгтэпшкыуя ягтэлтэгүэн, мэшынэу къатцэншиин, е я къебжэклэдигтэлтир махуэм и уэзджынэ къыпфягтэшшу усакуэ шыххыр макъккэ къахыну яужь итхэ? Сытми, щыцэш, ди жагтуу зерыхуунши, апхуэдэ «хъэтэй». Аүэ поэзиер зэи «щетгисэхынукым» иккэ «тезэгтэнукым» усэ-мыл джафэ цанльэм. Поэзием и агбъуэр цыххугурш, и дамэр цыххупсэрш. Ар зерыхупсалтыэри цыххубзэш. Зи гъашцэмрэ зи псэуклэмрэ бэм ейм къыгуэзымых, пльяплэ-гутяплэ дахэхэр зиэ, зыгтэгүофлэу, хэзыгтап-тэу, зыгтэгтэйтейуэ щыцэлэх псомкыи нэгтэшшын дэгүэшэну зи нэ къикл, апхуэдэ зэфлэклэ тхэфын насытый жумарту къызрита цыххум и бзэш. Нэгтэшшу жылтэмэ, усакуэм и бзэш. Апхуэдэбзэш Къэжэр Пётр тхыт-еджэм зерыхуихигэээр. Ар цыххум и гушцэр тыншу къэзышшиф лирикэ нэсэм и бзэши – псэм иохуэбильэ, гум дохье.

Икъукіә Іәдбаш, зәпІэзэртыш, гуапеу, шабеу къопсальә нобәрәй цыхууш Къәжәрым и усыгъехәм къахтәгәджыкі лирическә лыйхъужыр. Ауә абы къикыркым а цыхум сыйкіли игу зәгъяуә, зыри фәэмыгъәшшәгъуэнү, зыми имыгъәпейтейуә. Хъязу. Ар пъэрзызехъәш, бәшечш, гуауи гузевәгъуи пхыклаши Іушш, пъепкым и бләкілар фыгуә зышшә, и къәкүенүм псекіә шшәбән цыху ерышш. Ар итхъэкъуауә, абы къыхәкілі тегужьеңкілауә мәпсәу дунейм и дахагъэм, іәфыгъэм, цыхухәм яку дәль зәхуштытыкіә екүм, гуапагъэм, къабзагъэм, ныбжъәгъугъэм, пъагъуныгъэм. Икіл абы-хәм «бадзә къатригъәтІысхъәнүкым». Ар хуейш зыри гъашшәм шышымы-

уэнү, сыйт шхъэклэ жылпэмэ, «шыльтэр мэгумэштыр, шыльтэм и гур хоштыр, пхэнжу цыху и шыгум шыбэкьюам». Дунейр хъуэпсэгъуэу зыгъэшшэрашэ гъатхэм езыри къигъэгумэштауэ, фым и мызакьюэу ери зи ЙэрыкI цыху зэрыштыэм иригузавэу, усаклуэм и лыхъужьыр мэльяуэ: «гъашшэу гъатхэр шэгумашшэ гъашшэклэ фышысх». Абы шэгүзэвэн шхъэусыггуэ илэш – блэкли зауэ дыджым и сурэтыр ноби йупшыу и нэгум шээтш:

*Исыжырт,
Гүэжу,
Шы анэр,
Шхъэмыххэр.
Къуэклайхэм,
Къуэшшийүэ,
Шылъальэрт
Лъэмыххэр...*

*Техуауэ
И «шахэм»
Унэшхуэр ищахэрт:
Сын закъуэу
Уэнжакъырт
Къинэжыр зы лъапсэм.
Ар зауэрт зи гуауэр,
Ар зауэрт зи лъабзэр!*

39

Алхуэдэм къытригъазэ хъунукъым. Къытригъазэ хъунукъым тхъуэб-зашхъуэмэмрэ йугъуэмэмрэ итхъэлэ сабийгъуэм, фызабэ гъашшэ хъэзабым, нэпсымрэ лыгсымрэ яхуэмыгъэункыфы дунейр мафIэм шисыж зэман шынагъуэм... Араш Къэжэрым и лыхъужьым, и макым зригъэлэту, шыжиэр:

*Фоч гъуазэм
Ишшэркъым
Къипхъуатэр.
Фочышэм
Ишширкъым
Хэплыхх.
И теклюэнныгъэ шыихыр
Пхъуантэм
Ешанэ зауэм
Дрефых.*

Зи гъашшээр зи тхыгъэмэрэ зэгуэхыпIэ ямыIэ, куэд зыльэгъуа, куэд зыгъэва усаклуэр нобэ плейтейиуэ дунейм нэ жанкIэ шызопльэ, сактыу лъэхъэнэм и гу кьеуэклэм щюдэйу. Шыгу насыпым, хуитынгъэм, захуагъэм псэклэ и плтыр цыху хъэлэлым и псальэш мыхэр:

*Сыхуейкъым уафэ Йэджэ.
Зы сиIэши – срокъу.*

Псы хуэлІеу шыльтъэр къачэм,
Абы сэ жыы срохъу.
Мыгъагъэмэ балийхэр,
Си плыыфэр сфиошI сфиікIуэд.
Мы шым шогугь балигъхэр,
Шыгугь сабийри куэдш.

Мыпхуэдэ усэ Іачтъэчхэм деж псом хуэмыйдэу науэ шохъу ахэр зи ІэдакъэшIэкIым и гупсысэ шэгъэшхъум и гуашIэр зэрыиныр, зэргүүнапкъэншэр.

Іуэхугъуэшхуэ, Іуэхугъуэ цыкIу Іэджэ къышызэшIуыдаш Къэжэр Пётр и лирикэм. «Іуэхугъуэ цыкIу» жысIэ щхъекIэ, усакIуэм и дежкIэ зы теми шыIэкIым мыхъэншхуэ имыIэу. Нэхъ лъапIэ дыдэу псоми къэтлыгтэ хэкум, адэ-анэм, ныбжъэгъутъэм, лъагуныгъэм, нэгъуэшIхэми хуэдэ къабзэу, гурышI энхумрэ акыыл куумрэ къагъэшIа усэ купшиафIэ шэшIыгъуэхэр абы треухуэф нэрымыльтагьу е зэ ептыгъуэкIэ къизэрыгъуэкI дэтхэнэ зы гъашIэ нальэми. Апхуэдэ Іэзагъ Къэжэрим кърет и талантим, и усакIуэ нэс гульйтэ жаным. «Гульйтэр – ар мыкъулыкъу фащэ, адэжь шэину ар къокIуэкIыр! Шыхушшыжу цыхур шыху хуэфащэм, и Іэр гульйтэм къыпокIуэкIыр», – жеIэ Пётр. ИкИ абы къелыгтэ гульйтэм хуэмыйнкъуэ шымыIэу: гульйтэ хуейш «гъатхэм накыгъэу къэгъагъэр», «сабий гъэфIэнүи къальйтэр», «лъэдакъэ махуэ къышинуэ лэгъунэм лъапIэ махуэ зыхыр», «дэ зи жъэ уаз дышIэт нэхъыжхэр», «пагагь яхэлтыр шым техъельтэу бгыжь щэжеекIхэри жэш щакIуэм»... КIэшIу жыгIэмэ, гульйтэ хуэмей дунейм теткъым. Теткъым, гульйтэр «цыхугъэ нэсым и тэрмэшши». Апхуэдэу Іуэхум зэреплтырш усакIуэм и Іэр күэдым къышыглекIуэкIыр.

Цыхугъэр, гуагагъэр, гумашIагъэр къобэкIыу, уи гульйтэр уяпэ иту, уи хабзэмрэ уи нэмыйсымрэ умыгъекIуэду, лъэпкь тхыдэр уи напшIэ тельту, пшэдэйр уигу ильэр ІуэхуфI, Іуэху щхъэпэ блэжью, цыхур дахэм хуэбгъаптэу упсэуныр гугууш икИ насыпш. Араш Къэжэрим и гъашIеми и творчествэми я унэтIыгIэр, и ехъулэнгъэхэм я хэкIыгIэр. А хъэлхэм я лъабжъэр абы «гущэм къышишташ», ауз ахэр яузэшIаш, япсхъаш ди зэманымрэ пэжыр ныпу ийгъыу езым къикIа гъэгуганэ мытыншымрэ.

СызышIар мызы махуэ гушкIэшI сэ,
Мызы махуэ гушкIэшI сэ сшIар.
Бгым я задэм сидэкIими сфиікIэшI сэ,
Бгым я задэр иужьш къышысшIар, –

жеIэ Къэжэрим и шалэгъуэ кIуам зыхуигъазэрэ нобэ зэрыт ильэс пшIей ныбжьым егупсысу. А «иужь къишIа бгы задэм» усакIуэр дэкIын хуей хъунуш псэухукIэ. ДэкIын хуей хъунуш, гъашIэри поэзиери бгы задэши. АтIэ зэхыидрех дэри абы и пшыналъэ гуапэр, махуэу къигъашIэмрэ лъэбакъуэшIу ичымрэ задиIэт зэпхыту.

БИЦУ Анатолэ

Үсэхэр

КЪЭЖЭР Пётр

ПАСЭРЕЙ

Ди хъыбарыжхэр –
губзыгъальэш,
Гугъэ лъерыгъым урагъэт.
Ди тхыдэжь жъэгу удэзыгъапльэу,
Ар –
пасэрэйм я саугъэтш.
Я губзыгъагъэр пасэрэйхэм
Жытлэжу нобэм идохъэкл.
А фыгъуэр фыгъуэклэ сысеймэ,
Уэркли
лъэныкъуэ езмыхъэкл.
Сыт шлесхъэкъынури,
къызжылэт?!
Фым фы и шапхъэ ирехъуж.
Зэклэ къотлэс ар си зышыл, –
Уэ пхульэкъынуми ептылж.
Уэри уашыщ а тхыдэр зышыл:
Пльагъукъэ,
нэхъышлэ кыбдолпльей!
Гупсыси –
псалтьэ...
Іэгъу!
Хэт зышлэр
Зэгуэр ухъунум
пасэрэй!

* * *

Йоклур уэрэдыжхэр ди Іэнэгум.
Арыншауи хъуркъым
Хъэгъуэллэгъуэр.
Нэхъыхыфлэхэм фиплъэркъэ
Я нэгум,
Хаш уэрэдлыр
Пашлэхэр къильгъуэу.
Уэрэдыжхэр –
Лыгъэм и пшиналъэш.
Псалтьэ къэс
Сошэшлэр сэ
Сфлэигъуэу.
Къырадзыж ежбури –
Уэрий Дадэ
Дэ къытхоувэжыр
И шлэшыгъуэу.
Губгъуи
Бгъуэшли

Шылъэм къыдэпсалъэу,
 Къос Андемыркъан,
 И пашІэр тыйбжъэу.
 Абы дежкІэ
 /Пыгъэраши пшальэр,
 Къофе ди піштыгъуэ батырыбжъэ...
 Акыл зиІэр
 /ПыгъекІэ мыжакъуэ.
 Пыраш
 /Пыгъэр
 /Пыгъэ зыщыжыфыр.
 /Пыуэ пашІэ птетш –
 Араш шыжаІэр.
 Тхыдэм сопль сэ,
 /Пыэр шызмычыжыфым.
 Уэрэдыхъхэ,
 ФшІэжкъым зыдынэсыр
 Фэ фпкърытыр
 МафІэ гуашІэ лыгъэу!..
 /Пыгъэншагъэм –
 И лъэпагъмэ нэпсыр,
 Уэрэд хъуну псальэр
 ДэшЫгъуш лыгъэм!

ЖЬЭГУ МАФІЭ

42

«УмыгъэункыфI,
 Уи жъэгум дэльмэ
 МафІэ.
 Уи псы шынакъ
 Зыдэбгуэшын къэгъуэт», –
 Ар си нэхъыжъхэм
 Къысхуаша унафэш.
 Абы сэ зыкIи
 Зэи сыпимыкIуэт.
 Щреблэ щым
 А мафІэри лыгъэншэу.
 Псыр
 Псэхэльхъэж
 Хурехъуи зиIу гъущам!
 А жъэгум дэслам –
 /Пыгъэ хуохъу
 лыгъэншэм,
 И гъуэгу тохъэж
 Уэсмычым шыгъуэшар.
 А жъэгум и псэр
 Анэ берычэтыгъэш.
 И гуашІэу хэлтыр –
 Адэм и пшІэнтІэпсш.
 Къысхуоблэ жъэгурى –
 Тыгъэ псом я тыгъэш:

Къамыгъэшлар
Абы и жъэгум дэсш.
Къысфлоштыр нобэм
Си адэр шылэу пхъашэ,
Дэп жыгуэр ежээ
Абы и зэфлэкл,
Къыхэшү
Бзийм и ныбжым
И лэгү пхъашэр.
Иджы хуабагьклэ
Ар къызэбзэфлэкл...
Къыдех а жъэгум
Мэжаджэмэ хуабэ,
Дяпэклэ сянэр
Дэмсынми зэи.
Къысфлош
Жъэгү бзэншэр
Анэм хуэдэу гуапэ,
Къысфлош
Гуапагьклэ
Ишлээс сыйт бзэи...
Жъэгү пашхэ нэхү,
Уэ уэльыташ цыху
гъашлэр.

Цыху гуашлэри –
Уи гъашлэм и къыхагьш:
Гухэхъуэ дилэм,
Укъытхуоблэ гуашлэу,
Гухэшлым деж –
Уэ нэпсыр уи пшэшхагьш...
Жъынэ,
Жъэгү пашхэ,
Жэши махуи къаблэ,
Схъумэнш уи гуашлэ
Сытетыху дунейм...
Клуэт, шынэхъышлэ,
Ди гъунэгъум къапльэт, –
Я йугъуэ уркъым,
Тшлэркъыми къытхуейм...

ГУЛЫЙТЭ

Гултыйтэр
гушэм
къышыдоштэ.
Гултыйтэр гушэм
шыдогъэфл.
Гултыйтэр
си гум
тельу
тощу,

Гъэ куам
кэлтызыгъэш
нэхъ гъэфI.

Гульытэрш
Си къэрэгъул бжыхыр.
Ар,
чыну,
сэ кыздоджэрэз.
Абы кыгъашIэрш
Си гъэ бжыгъэр,
Си гъашIэм хуэхъури арш
джэлэс.

Гульытэр –
Езыр
насып пщальэш.
ЗэфIэкIыу иIэр
Іэджэм нос,
Сызэрыпсальэри
И псалтьэш, –
Ар нэхъыжыгъэкIэ кысльос.
Гульытэр –
ГушIэ пшиынэ Іэпэш.
Гульытэр –
ГушIэм и пэрмэнш.
ГурышIэ къабзэм
Ар и ІэмпIэш,
Цыхугъэ нэсым
и тэрмэши.

Хуейш ди гульытэ –
Уэрми
Сэрми –
Гъатхэм
накъыгъэуэ
къэгъагъэр,

Сабий
гъэфIэнүи
къалтытэр

И анэ дыдэми
шигъагъым.

Лъедакъэ махуэр къышинауэ
Лэгъунэм
льапэ махуэ
зыхьыр

Дэ ди гульытэ щымышIамэш
Дашыхуэхъунур шхъэузыхь дэ.

Хуейш ди гульытэ:
Гъатхэ пшанэу
Бэв натIэу
губгъуэм щышхъэльэнур,
Пы ныбжь
гупсэхуу
зыгъэшIами

И наплэр шызэтгилхъэнум...
 Хуейш цыху гултыгэ
 Жейм хэт хъэблэр...
 Жэш гъуэгу техьари
 чэндджэшаклуэ...

Пагагъ яхэльтыр
 щым техъэльэу

Бгыжь

Шэжеикхэри жэш шлаклуэм.

Мы щыр,

Мо уафэр,

Зэмийжу,

Шогугъ гултыгэ

Махуэ къэскээ.

Дэ къытшогугъир

вагьюэ ижри –

Къыхуедгъэлыну
 зы дэп хъуаскээ.

Щыхуплэм

щхъэшыль

мывэ джейми

Клэ илэши

къырым

къыгуэлтээтмэ,

Мывэбзэ ехкээ

ар къэкийми

Тшлэркым,

Шыгугуыу

ди гултыгэ!

Гултыгээр –

Ар мыкъулыкъу фашэ,

Адэжь шэину ар къоклуэкир!

Цыхушыжу

Шыхур цыху хуэфащэм,

И лэр гултыгээм къыпоклуэкир.

Дэ зи жээ уаз дышлэт нэхьыжыхэр

Зэрыфхэр

Ди гултыгээрш шэблэм.

Зыгуэркээ лүехум дигъэхьыжьэм, –

Ахэр

Дэраш къэклүэнум шэлгэлтээр.

Гултыгэм

шэлтэм

Мафлэ жычыр,

Зэи къидихкым жьэгум псымэ...

Ялэ лъэбакъуэ

Шым щызычми

Хуейш и гултыгэ

Бгышхээ псынэр!

Гултыгээр –

лъыгъэм и нэшэнэш.

Гулъытэм
цыхур цыху ешыжыр.
Іуэху гуэр
мы щылъэм
сэ шысшінум,
Абы,
псом япэу,
соупщыжыр.
Цыхуагъкэ
цыхум,
цыху,
гу льытэ,
Араш цыху гъашшэм и псыпэр.
Сэ сышымышшэм
цыху гулъытэ,
Сиіш насыпым я насыпир.

* * *

Иіш гъашшэм,
Зыгуэрү,
Зы пшалъэ –
Къекіужыну
Ныбжыгъуэ къесыху.
Абы щыгъуи
Итәни дышшаләш,
Гухәхъуэгъуэм и дыгъэ къепсыху.
Си щшаләгъуэм ила
Си щшалагъэ,
Си шу цахуцэ
Шхуэлүншэ шууей,
Уиш ипльхъауи
Сэ сшшэжжым щэльхъэ,
Къомәшшэкъырт
Итәни
Дунейр!
Ушшэбжъахъуэуи
Гъуэгу удэхакъым.
Гъашшэ нэгүү уи нитыр
Зэшыпст.
Сыту дахэт
А уэ уи дахагъэр, –
Уи щшалагъри
Къабзагъри
Зэшхъыпст!..
Си гугъаш
А ныбжыгъуэ
Щшшыгъуэм
Кіэ имыіэу,
Хуэмейуэ иіэн.

Ирибжыжу
 Нэхьижхэр
 Я жыгъэм.
 Тхъугъэ лъэпкыи
 Си шхъэц къемыIэн.
 Нобэ сопльэ
 Шэху-щэхуурэ гъуджэм.
 Гъуджэм,
 ДаукI,
 Пыы тIэкIу къысхуеулс:
 ХэшI къысфIэшIми
 Сэ си шхъэц хъубжэм,
 А къэнари,
 Къэнари сокIупс.
 Фаджи сашкым сэ
 НатIэ лэдэххэм,
 Сыт сышIашIыр!...
 Сэ схуэдэр гъунэжш.
 Гъуэгу сытету
 НэхьышIэ къыздэхкIи,
 Ар къысшыхъуркым сэ
 Гукынэж.
 Сэ зыстакым!
 Зыстынкым итIани!
 Си уэрэдми
 ИIэнкым зэи кIэ:
 Тетш и гъуэгу
 Си шалэгъуэ къуданыр,
 Ар псэухукIэ
 Къикынщ сэ си кIэн...
 СызышIар
 Мызы махуэ гушкIэшI сэ,
 Мызы махуэ
 ГушкIэшIи сэ сшIар.
 Бгым я задэм
 СыдэкIми сфIэкIэшIт сэ,
 Бгым я задэр
 Иужыш къышысшIар.

* * *

Мы дунеишхуэм и дахагъэм
 Сышыгуфыкыыу
 Сисш и куэшI,
 И гъуэгүи зэи сидэхакым,
 ИтIани
 ГъашIэр
 СфIегъэкIуэшI.
 СошIэж
 Си махуэр кIэшI зэрыхъури,

Си Йүэхум
Махуэр къомәшІэкі.
Сольғауу сабийхэр кызызэрыхъури,
Кыздээжкым сэ си щхъэц зэрытхъури...
Гупсэхуу унэм сыйкышІокі.
Нэхъыжь,
НэхъышІэ
Кызылтытэ,
Зыми пэздзыхъым си гульйтэ...
Зэман къэсыхукІэ
Илэжщ піалъэ,
Зэманным екІумэ,
Фылш уи псальтэ...
Игъуз къэсынчи –
Къешхынщ уэшх,
Къэсынщ и піалты –
Къальхунщ уэшх.
Ар гуфІэгъуэшхуэш!
Сыт и уасэ
Ешхъ къальхужыну уи дыгъуасэм!
СогуфІэ нобэм Йыхъелейуэ:
Нэхъыжь кызызепльмэ,
Сохъур птыхыжь,
Сольғауу нэхъышІи кызыдэпльейуи, –
Нэ лейкли сэри сызоптыхыж.

48

* * *

Дунейим теткым лейуэ псэушхъэ,
Е зы удз,
Е зы жыг,
Мывэ джей.
Щхъэусыгъуэш
Цыху дыдэр
 щІэхушхъэр,
Хыр щІэхышІэр,
КыышІалхур щІэжъей.
Щхъэусыгъуэншэкым
Фылуэ устъагъум:
Уи дахагыш,
Уи гуапагыш,
Е – нэгъуэшІш.
Щхъэусыгъуэш
Щыхашыр лъэс лъагъуэ,
Е –
 къагъанэмэ унэ ныкъуэшІ!..
Щхъэусыгъуэри –
ГъашІэ пэлтытэш,
МашІэ-куэдми –
И хабээ хэлтыижш!

Гъашэм къельху
Шхэусыгъуэки
гъашэм,
Шхэусыгъуэки
ари
Техыж!

* * *

Мы дунеишхуэр хъэхуу жа!э.
Абы сырейш.
Сэ – сысеижш.
Уэ умыуейши къэзыбжакъым.
Хъурэ абык!э узэи!ж!
Хъэхуш!
Дауди, хъэхуш, –
Къальхунхэм яйши.
А фыгъуэр
Пахэм я щ!эинш.
Иэрык!-Иэрыхъэш ар –
Дунейши!
Зым
зэримеймк!и
Си шхъэр инш!

* * *

49

Шы!эш гъатхи,
Шы!эш уэс.
Нэпс шыугъэ Іэджи.
Ар
зэпэзышечир
уэрш,
Е –
сэ схуэдэ Іэджэш.
Пыыр гъэпшагъек!э къаштам,
Пыыш зэриухыжыр.
Пыыш –
уэ уи гур къыхэштам,
Уи бжэр шыгупхыжым!
Е – къыхуэтш уэ уи псэр псэм,
Е – блэк!ам уегъаштэ...
Сэ уи гүшэм псэ хэссэнт
Къикыкыныэ гъашэм!..
Сыбэкъуэхук!э,
Зы цыху тъэмб
Сэ сиувэхунк!э,
Къысшохъужыр
Сымыл!эн,
Цыхухэр псэухунк!э!

* * *

КъэкІыгъэ куэд
Къегъашыр
Шым,
Ауэ
ар шымш.
ПәшІыгъуэ Іәдже
Къегъашэр
Шым,
Ауэ
ар шымш!
Пльагъукым абы и инагъыр –
ИНЩИ!
Пльагъукым абы и дахагъэр –
МИНЩИ!
Итәни
Шым
Цыху цыкыу шызодзэпыіэ,
Я гъашіэ
Машіэм
Ямышіэжу пыіэ!..
Дә дыкъальхунукым тәүненей,
Къесшә къудейкым ар дыгъуасә!
Цыху Іей темыту мы дунейм
Ушыпсәуну сый и уасәт!

ТхакIуэ Къантемир Тыркубий илъес 75-рэ ирокъу

ПСЭХУГҮҮЭ ЗЫМЫЩЭ

51

Илъес куэд хъуауэ ныбжьэгъуфу, чэнджещэгъуфу, шынэхъыжьыфу уиIэ цыхум утетхыхыну түншкым. Апхуэдэу щитми, мурад сцлащ журналист Iэзэ, тхакIуэ зэчиифIэ Къантемир Тыркубий сыйтепсэльхыхыну.

Тхыдэм хыхъэжа етIоощланэ лIещыгъуэм и блыщи гъэхэм я пэццэдзэм Тыркубий лэжкыгъэ IуэхукIэ нэкIуауэ щитащ Али-Бэрдыкъуэ къуажэ Советым. НыщIекIуэ Iуэхур зэфIэкIыху дызэштыгъуаш ики абы лъандэрэ цыхугъэ дызэхуэхъуауэ дызэнэбжьэгъущ.

Апхуэдиз зэманым цыхур зыхуэдэр къуумыщIэнкIэ Iэмал иэкъым. Зы маҳуи сыхущIегъуэжакъым апхуэдэ цыху Iэдэбым, зэпIэзэртым, пэжагтымрэ захуагъэмрэ и тельхъэм, къыбидигъуэр нэхъэкл-къехъэкл хэммыльу къыбжезыIэм, акыл куу зилэм, зэхэштыкI лъагэ зыхэлтым нэIуасэ сыйзрыхуэхъуамрэ ныбжьэгъу нэс дызэрызехуэхъуамрэ.

1940 гъэм Куэш-Хъэблэ къуажэм къышалъха щIалэ цыхкIум курут еджапIэмрэ Къэрэшэй-Шэрджэс къэрал педагогическэ институтымрэ къиухри, 1965 гъэм адыгэ газетым щылэжъэну уващ. Фыуэ илъагъу а Iэнатэ мытыншым илъес плыщым щигъукIэ пэрытащ.

Фы дыдэу соцIэж Къантемиррыр илъес 65-рэ щыхъуар. Си ныбжьэгъуфым а гуфIэгъуэ пшыхым хъуэхъу псальэ дахэ куэд къышахужащ Къэрэшэй-Шэрджэсым и Президентым, республикэм и Цыхубэ ЗэIущэм (Парламентым) и Президиумым, Правительствэм къабгъэдэкIуу. Абыхэм Къантемир Тыркубий и лэжы-

гъэм хуэфащә пщіә хуашщащ. Къапштәмә, абы щыжалащ мыпхуәдәу: «Шыыхъ зыхуэтш! Тыркубий Хъэзиз и къуә! Уә илъес күәд епхъәллащ журналист ләжыгъәм. Ебгъәкluәkla ләжыгъәфіхъэм Къэрәшей-Шәрджесяым къышымынәу зәры-Урысейуә, нәгъуәш! хәгъуәгүхәми пщіә къышыхуашщащ. Абы щыхъэт тохъуә Урысей Федерацәм и Журналистихәми Txakluәхәми я союзхәм узәрыхагъәхъар. «Къэрәшей-Шәрджея Республикаем күлтурәмкә щыихъ зиә и ләжакluә», «Адыгә Республикаем щыихъ зиә и журналист» цәлъапіәхъер къызәрлыпфлашар, «Печатым и отличник» щыихъ дамыгъәр, «Гуашшәдәкым и ветеран» медальор къышызәрлыпхуагъәфәшшар.

Уи литературә Іәрыкі тхылтьхәу: «Абыхәм я гъашшәр», «Кулизар «мәләзәр», «СыгушыІәуи, си фәещүи» зыфләпщахәр хәлъхъәныгъә щхъәспә хуэхъуаш адигә литературәм и зыужыныгъәм. Уи тхыгъә зыбжанә хагъәхъаш адигә литературәр еджапіәхъэм зәрышрагъәдж тхылтьхәм. Уи усыгъә күәдым Къэрәшей-Шәрджесяым, Къәбәрдей-Балъкъәрым, Адыгейм я уәрәдусхәм, композиторхәм макъамә щылтьхъау цыхубәм зәләпахыу жаә.

Шәч къытетхъәркым иджыри уи Іәдакъә тхыгъәфіхъэр къышызәрлыцікынум, «Черкес хәку» газетым и напәкluәціхъэм ахәр къышызәртебдзәнум. Дыхуейш, Тыркубий Хъэзиз и къуә, уиІәну узыншагъә, зәгузәпәш, ехъулІәныгъәшхуә».

Пәжш, апхуәдиз илъес бжыгъәкіә зи Іәнатіәм хъәләлу пәрыта цыхум хуэфащәш нәхъыбәжи. КъыжыІәпхъәу къышолтытә Къантемир Тыркубий адигә журналистикәм зиужыным хәлъхъәныгъәфі зәрыхуишшар. Апхуәдәу ар адигә литературәм хыхъаш езым и хъәті, и псальә, и псә дахәм къигъәшшла тхәкіә хәха иләжу. Тыркубий и япәрей лъәбакъуәхәр литературәм щичаш усәхәмрә очеркхәмкә. Итланә ар хуәкluаш гушыІәхәмрә ауанхәмрә. Илъес күәдкіә күлтурәмкә отдельым зәрышыләжъам, сабийхәм ятетхыхыну Іәмал зәригъуэтам и фығъәкіә дунейм къытетхъаш «Цыкluәхәм жаә...» псальращхәм щіәт и тхыгъә кіәщшәр. Ахәр зәхуихъәсүжри тхыль щхъәхуәу къыдигъәклаш. Абыхәм сатепсәлтыхъынкым, щіәжджыкlaқluәхәр а тхыгъәхәм фыдыдәу зәрышыгъуазәм къыхәкыу. Ауә жумыІәу къәбгъанә мыхъуну къысшохъу Тыркубий и гушыІәхәмрә ауанхәмрә тыйсу къышәримы-гупсыар, атә ахәр езы авторыр зрихъәлларә хъәкъыпіәкіә гъашшәм къышыхъуахәу зәрызәхәтш. Абы и гушыІәхәмрә ауанхәмрә ди дагъуәхәр дагъәльтагъуж, фыым, дахагъәм, къабзагъәм дыхуаущий, цыхур тәмәму псәуным хуегъасә. Къантемирор гукіи псәкіи хъәләлу адигә лъәпкым зәрыхуәлажъэм къыхәкыу и Іәнатіәкіә дәкluеящ. Къышәрлыгүәкі корреспонденту щіндәри, хуаш корреспондент нәхъыжъ, письмохәмрә щіәжджыкlaқluәхәмрә ядәләжъәнүимкә отдельым и унафәшш. И зәчийм къыдәкluаш, мыбдежым зыкъызәуахаш Тыркубий и къышәрлыгүәкі – зәфірләхәми – зихъуәжащ отдельым и ләжъәкіәм. ИригъәфіІәкluаш, зригъәужъаш икіи игъэбыдащ газетымрә къыхуэтхәхәмрә яку дәль зәпышшәнүигъәр, газетым іә тезыдзәхәм, къатхәхәм я бжыгъәм хәхъуаш, щыпіәхәм къикі тхыгъәхәм ирагъәфіІәкluаш газетым и купщшәр, ар щіәщыгъуә икіи нәхъ еджәгъуафіә ящаш. Абыхәм къадәкluаш къышәрлигъәпәшшырт щіәжджыкlaқluәхәмрә журналистихәмрә я зәиүшшәр, конференцхәр, щіәжджыкlaқluәхәм я маҳуәхәр,

нэгъуещіхәри. Мазэ къес къыдигъекірт «Дә къытхуатх», «Ди пошт» псальщихъәхәм щіт напекіуәці купщлафіехәр.

Адәкіз зи гуаштә емыбләжу зи Іенатім пәрыт щіаләр ягъеуваш культурәмкіә отделым и унафәштү. Мыбдежми и акылпрә гуаштәрә къихъыр къуагъ ишіакъым, атіз зәрыләжъа пәлтә къыхъым зересауэ, и пшэрлыхәр игъеэшшіаш хъәләлу. Ильесиблым щигъукіә ар редакцәм жәуап зыхъ и секретару, апхуәдиз дыдәкіи редактор нәхъышхәм и къуәдзәуи щыташ. Зәрынәрлыагъущи, ләжыгъекі, Іуәхукіә гъэнщіауз и гъаштәр къихъами, зәман къигъуәташ цыхухәр зыгъездыхъәшх, зыгъегуфіә, зыгъегұпсысә, зыгъасә и тхыгъехәр дунейм къытргъехъәну. Абыхәм къадекіуәу, Тыркубий итхащ и адигә хәкум, къызыыхәкіа икіи и псәм хуәдәу фыуә илъагъу и лъәпкъым, и къуажәм, лъагъуныгъәм теухуа уәрәдхәр.

Си псальщехәр ирищіеэзгәбыдәжыну къесхының КъШР-м и цыхубә усакіуә Хъәнфән Алим Къантемир Тыркубий и уәрәдхәм теухуауә итха мы сатырхәр:

Уи уәрәдхәр мәлъэтәф,
Я дамәхухәр пшэм хохъәф,
Ахәм Іәджи къалъетыхъ,
Дәнә щылыни щаәш щыыхъ,
Адыгәшшіхәм я хъәшшіфіш,
Я гум гуапәу ныдохъәф.

Адрей ди тхакіуә нәхъыжъәми жааш Тыркубий и Іәдакъе къыштіекіа тхыгъә купщлафіехәмрә и уәрәдхәмрә теухуауә псальщә дахә куәд. Къапштәмә, КъШР-м и цыхубә тхакіуә Ахъмәт Мухъәдин и къуажәгъум теухуауә мыпхуәдәу жишащ: «Газетым ильәс пшы бжыгъекіә зәрыщыләжъар Къантемирым къихуәщхъәпауә жыпіә хъунущ. А зәманым тхакіуә Іәпшіеълапщіагъәм, цыху зәхүштықіәхәм, набдзә-губдзаплъәу щытынны хуеджащ, и бзәри гъаштәм ипсихъаш. Цыху ныбжъ хъуауә къогъуәгүрыкіуә и ин жылә-циқыу Іуатә тхыгъехәмкіә цыхухәр игъегуфіәу, ахәр газет напекіуәціхәм къыштыхуәнум къахуәмыйгъесыжу пәплъәу.

Тхылъеджәхәр зәригъегуфіәм, зәригъездыхъәшхым къыдекіуәу, ахәр икіи егъегұпсысә, къегъегубжъ, мыхъумыщіагъә зыщіхәм я дуней тетыкіәм зарегъехъуәж. Адыгәхәм дапщәши гушылә хәлъещ, псальщә шәрыуи яурылъещ. Аүә ди художественнә литературә псом а жанрым нәсу зыщиужъауә щыткъым. Мис а Іуәхум Тыркубий гу лъитайә абы и лъэныкъуәкіл лъагъуещі хешри, жыжъә нәсыну дыхуейш».

Къантемир Тыркубий и Іәдакъәшшіхәм щыгъуазәр адигә щіәджыкілакіуәхәм я закъуәкъым, атіз абы и тхыгъехәм нәйуасә зыхуашті нәгъуещі лъәпкъ къыхекілахәми. Псалъэм папщіә, нәгъуей усакіуә ціәрыуә Кумратовә Кельдиҳъан мыпхуәдәу жиәгъяш: «Къантемир Тыркубий и творчествәм фыуә щыгъуазәш Къэрәшей-Шәрдҗәсми, Адыгейми, Къәбәрдей-Балъкъәрми исхәр... Зәуә жысәнчи, цыхубә гушыләкіә гъэнщіа, лирикә хуабагъ ин зыщәлъ и тхыгъехәм, сә сыкъапштәмә, си щхъәкіә сахъәху. Ильес куәд хъуауә тхакіуәм нәгъесауә

къегъэлъагъуэ шэрджэс культурэм, бзэм, IуэрыIуатэм беягъыу бгъэдэлтыр. Дэтхэнэ тхакIуэми и IэдакъэшIэкIхэр зэчий хэлъу тхамэ, ар псоми я зэхуэдэ мэхъу икИ елбэту япхъуатэ. Сэ, нэгъуей усакIуэм, си щхъэкIэ творческэ гукъидэж къызет Тыркубий и IэдакъэшIэкIхэм сыкъышеджэкIэ е ахэр ди бзэкIэ щызэздэжкIэ. И гушыIэм гъуни нэзи иIэкъым. Абы Iеийуэ къэхъу, гукъеуэу щыIэ псори пшегъэгъупщ. Къантемир Тыркубий и гушыIэ, ауан рассказхэм куэд щлащ зыхуитххэр зератхъэкъурэ, ар тхакIуэ къэс зыщIэхъуэps ехъулIэньгъэу къызольытэ».

Ди республикэм и цыихубэ тхакIуэ Брат Хъэбаси мыращ Къантемырым щхъэкIэ жилар: «ЦыихугъэкIэ укъимыгъэукийтэну шынэхъыщэ пэжщ. Творчествэ и лъэнныкъуекIи зэчий ин зыбгъэдэль прозаикщ. И тхылххэу «Кулизар «мэлээзэр», «СыгушыIэуи, си фIэшши» зыфлищахэм шэрджэс литературэр ягъэбжыифIэ».

ЗэрыжкаIэщи, Къантемир Тыркубий ныбжькIэ лыпIэ дахэ иуващ, иджыри тхыгъэ купщиафиIэ куэдкIэ узыпэплъэ хъуну тхакIуэц. Апхуэдиз псальэ гуапэрэ гулъытэрэ къыплъысын папщIэ уэри уштын хуейщ цыиху нэсу, лэжъакIуэ емышыжу, унагъуэм и нэхъыжь Iущу, нэхъыщIэхэм я ущиякIуэ губзыгъэу, дуней тетыкIэ дахэм, цыихугъэмрэ адигагъэмрэ, нэмисыимрэ клюхъэнымрэ я щапхъэу, я гъуэгугъэлъагъуэу. Апхуэдэц журналист, тхакIуэ, ныбжьэгъуфиI, цыиху пэж, телъыдже Къантемир Тыркубий.

АДЗЫН Мухъэмэд,
тхакIуэ
2009

Къантемыр Тыркубий хужа Iахэм шыңш пычыгъуэхэр

Гъаштәм фыгуэ шыгъуазә, Iейри фыры тәмәму зәхәзыгъәкIыф, къәзыгъельәгъуәф тхакIуәщ Къантемыр Тыркубий. Абы и гушыIәхәмрә ауанхәмрә щIәджыкIакIуәхэр фыгуэ шыгъуазәц икIи апхуәдә дыдәу ялъагъу.

ХЬЭНФӘН Алим,
тхакIуә

Цыху күәд зыңбытхъужыфынукъым зы IәшIагъэм и гъаштә псор щхъәузых зәрыхуищIамкIә, зы ләжъапIә имыхъуәжу зәриIамкIә. IәшIагъә «хъуажә-тажәхэм» хәмитыр цыху нәгъәса, теубыдәгъуэ зыхәлтхәрац. Апхуәдә зырызхәм яшынш Къантемыр Тыркубий.

БЕМЫРЗӘ Мухъәдин,
КъәрәкI-Шәрдәжәс үсакIуә,
Къандур Мухъәдин и саугәэттыр зыхуагъәфәща

... Нобә зыми жиIәфынукъым шәрдәжәс литературәм зууҗыныгъә, ехъулIәныгъә имыIәу. Ар иджы бжәкъуагъым къуэтыхкъым. АбыкIә фыштә мүшхүж яхуәштIыпхъещ тхакIуә нәхъыжхәу Ахъмәт Мухъәдин, Брат Хъебас, Туаршы Аслъән, Хъэнфән Алим сымә, нәгъуәштIхәми.

Дуней еплтыкIә зәрыубыда яIәу, гупсысә куу ябгъәдәльу абыхәм къаштIэтәджа нәхъынштIәфIхәми уагъәгуфIә. Абыхәм яшынш Къантемыр Тыркубии.

ПЩЫБИЙ Инал,
Къәрәштәй-Шәрдәжәс пединститутым и профессор,
Урысей Федерацәм шыIыхъ зиIә и егъәджаскIуә

Журналист икIи тхакIуә Къантемыр Тыркубий щIәджыкIакIуәхәм зәрацIыхур щIәблә къытштIәхъуәр гъесәнным хуещхъәпәну тхыгъәфIхәр зи Iәдакъә къыштIәкIа тхакIуә гъуәзәджәуш. Абы и ин жыIә-цикIу Iуатәхәм ар ди тхакIуә нәхъыфIхәм бгъурагъәуваш.

ДӘБАГЪУӘ Мухъәмәд,
УФ-м и ТхакIуәхәмрә Журналистхәмрә я союзхәм хәт,
Урысей Федерацәм шэнхабзәмкIә шыIыхъ зиIә и ләжъаскIуә

Сыт хуәдә мардә шыIәр Къантемыр Тыркубий къызәпича гъуәгуанәм и мыхъәнәр къирiplъытәж хъуну? Жыг хиса? Хисаш. Унә ишIа? ИшIаш. Бын къыштIәхъуа? КъыштIәхъуаш. Ди литературәм хәлтхъәнныгъәфI хуиштIа? ХуиштIаш.

Шәч хәмыйлъыжу, Тыркубий и дежкIә а псори насынш.

ЗЭУБЫД Ахъмәд,
үсакIуә, Къәрәштәй-Шәрдәжәссым шыIыхъ зиIә и журналист

Къантемир Тыркубий «Адыгэ макъ» газетым еджэхэм ямыльэгъуами, абы къытрыригъадэ и тхыгъэхэмкІэ фы дыдэу яцЫху. Ар хуабжыу цЫхуфІщ, ныбжъэгъу пәжш, нэмысышхуэ зыхэлъщ, зигури зи псэри зэІухащ, зэпымыуэ къышхуогуфІэ. Адыгейми ныбжъэгъу куэд щиІещ...

НЭХЕЙ Рэмэзан,
Адыгей Республикаһ щЫхъ зиІэ и журналист

Сэ Къантемир Тыркубий зэрысцЫхур журналист къудей-уэжъым, атІэ ар тхакІуэщ икІи уэрэдусщ. Абы и къалэмымпэм къышцІекІаш уэрэд дахэ куэд. Апхуэдэхэш «Адыгэ Хэку», «Уралейщ уэ псоми», «АдыгэшІ», «Күэш-Хъаблэ», «Си дахэкІей», «Анэбзэр мыІужмэ», «Адыгэ пщащэ», «Анэм», жыхуиІэхэр, нэгъуэшцІхэри. А уэрэдхэм Кавказым щыпсэухэр яфІэІэфІу йодаІуэ, хамэ къэралхэм щыпсэу адыгэхэри сый щыгъуи дихъэхыу телевизоркІэ йоплъ Къантемир Тыркубий и псальэхэр щІэлльу къат Мэрэмыкъуэ Хъусен, Тхъэгъэлэдж Светланэ, Гъуэт Хъусин, Быштэ Азэмэт, Ўрыс Іэмырбий, Пщыгъуэщ Юрэ, Джыназ Нурбий сымэ жаІэ уэрэдхэм.

Мыри сэ къызбгъэдэгІуу щЫзгъужыну сыхуейш:

ГушыІэр ену уи щІасэу,
Зэи уиІэнкъым уэ бий.
Уэрэд дахащэхэр быусу,
Упсэу узынишэу, Тыркубий!

ПЭТИ ЗэІудин.
Беслъэней къуажэ

Къантемир Тыркубий «СыгушыІэуи, си фІещуи» зыфІища и тхылъым съдихъэхыу седжащ. ТхакІуэм сохъуэхъу узыншагъэ быдэ иІэу иджыри апхуэдэ тхыгъэ купшЦафІэ куэд и къалэмымпэм къышцІекІыну. Си жагъуэ мэхъу а тхылъри, адрей ди тхакІуэхэм яйхэри мы зэманым зэрыдмыгъуэтэжыр. Япэм хуэдэу ахэр хэхауэ зы щыпІэм щащэу къаублэжамэ арат.

ГЬУЭЗДЖЭШ Налжан.
Хъебээз къуажэ

«Черкес хэку» газетым и редакцэм същцЫхъэху пхужымыІэным хуэдизу згъещЦагъуэрт Къантемир Тыркубийрэ и лэжъэгъу щЦалэхэмрэ адыгагъэшхуэ зэрахэлъыр. Абыхэм си гуапэ къызэрашЦу щытаракъым я цІэ фыкІэ къисІуэну същцЫхуейр, атІэ ар лъэпкъым дежкІэ зэрынасы-пышхуэр жысІену аращ.

ЛЭТОКЪУЭ Гуашэнагъуэ,
*РСФСР-м щЫхъ зиІэ и егъэджсакІуэ,
КъШР-м и цЫхубэ егъэджсакІуэ*

ГүшүІә рассказхэр

КЪАНТЕМЫР Тыркубий

КУЛИЗАР «МЭИЭЗЭР»

— Къэбэрдейм къикІуу Синэхухэ къэкІуа фыз Іэзэм дунеишхуэр хузэблэкІуу зэрыжалеу уэ тхъемышкІэжь мыггуэр занщІэу сигу укъеклац, — жиІеурэ Сурэт къихъа шейхэкІэр зэрыт фалъэр стІолым тригъэувэри етІысэхац.

— Алыхыр арэзы къыпхухъу, сыйту хъыбарыфI дыдэ къисхуэпхъа. Къызэмгузузы Іепкъльэпкъ сиІэкъым...

Сурэт къижкилахэр Хъаным и гуапэ дыдэ зэрыхъуар пщІэуэ щІэгуфІыклац, итІанэ къышІигъуац: «Зэпытыр къахукІуэ псоми. Уи напІэ зэрызэтеплъхъэу къэнэжынуущ. Ди щхъэ дыкІэлъымыплъыфурэ гъашІэр макІуэ. Узыр уэ къожъэн. Хъэдрихэ здэзыхъаала щыІэкъым. Пщэдэй сыкІуэнц», — Хъаным и щхъэ хуэхъуущІэжурэ Сурэт куэбжэм дишижац.

— Алыхь, пэжмэ, ди щхъэм зыри тхуехъэлІэркъым. Дахэли-нэ къисхуэзати, фыз Іэзэм щытхъупсыр къригъэжэхац. Абы и къуэ закъуэр-щэ? ПщІэжкъэ? Ильэс дапщэ хъуауэ сымаджэ? Мис ар фыз Іэзэм игъэхъужыну жилац. Иджы анэр бжэн къуйд дагъэрэ ильэсиц хъуа май форэ мэлъыхъуэ. Ахэр къызэригъуэту хущхъуэ хъэлэмэтыщэ хузэхилхъэнуущ. ИтІанэ, сцыгъупущэти, бзу къаукІагъацІэ зи псэр хэмыхам игу цыкІур псынщІэу кърипхъуэту зэрыпІэтІауэу иригъэлээтэхыну къыхуигъэуваш. Уzym умыгъэшІэн щыІэ?! Хъэл жаамы уигъэшхынуущ, алыхым къисхуимыухкІэ жыІэ армыхъумэ, — Сурэт и пщэдджыижь хъыбархэр утыкум кърилхъац.

Іэзэм и ІэзэкІэу Сурэт къижкиlam фІэцхъуныгъэ къритати, жэц псом жеякъым Хъаным, нэху къызэрекІуу цыхухэр чэзууэрэ зыхуэблэкъым деж кІуац.

Фыз лъахъшэ ээпэхъурей цыкІут ар. Бысымгуацэм хухиха пэшым и закъуэ щыІэзэт. Зырызурэт цыхухэр зэрышІигъэхъэр. Джэдуужь хуэдэ зигъэтІэтІэжу гъуэлъыпІэкум здисым Іущацэурэ зыгуэрхэр къибжырт. И жээгъу къышІэлэлам и пщэр щИхъумэжауэ плъагъужлатэкъым. Псом хуэмыдэу ар гурымыхъ щыхъур и нэгъуджэр и пэбг кІагуэм къытргъэкІуатэу и дзыгъуэнэ цыкІухэр зэригъажэу щыщІидзэм дежт.

Дыщэм къикъутэ и Іэпхъуамбэхэр дыщэдэхэр къызыІупс и Іупэхэм щІэх-щІэхыурэ Іуильхъэрт.

— Алыхыр Іәзәц, уә уІәзәц. Уи щІэр куәдрә фІыкІә жауІә. Уи хъыбарыфІ яІуатәм сыйкыпхуишац, — зәкІәльтигъәпІашІәү къригъәжъаш Хъаным и матәр здиунәцІым.

Шхын ліәужыгъуәу стІолым къытемыхъа щыІәтәкъым, гуә-гушыхъуукІамрә бостеяпхъә лъапІәмрә щЫыгъужу.

ЗыфІимыгъәІуәхуурә а псоми я деж ноплъис Іәзәр, и ІупитІри фІызәтож. ИтІанә фәрыщЫыгъә хәльү:

— Апхуәдизу угузевән хуея мыгъуәкъым. Ауә, угузевами, уи щхъәм и щхъәузыхъаш, — жеІәри, нәхъ жан къәхъуауә, сымаджәм къеузымкІә еупшІу щІедзә:

— Нәхъыбәу узыгъәгумәцІыр сыйт?

— Алыхъ, къызәмәиу зымыІә. Си Іәпкъельәпкъыр сымымей хуәдәц, хъәлъәц, хуабәри щЫыІәри къызәзәгъкъым, — нәщхъей-нәщхъейуә жәуап къетыж Хъаным.

— Зәм укъызәцІәплъәу, зәм техъәгъуәм уиубыду ухъурә?

— Упсәу, ардыңәц, — сымаджәр къыхудәплъеяц.

— Алыхъ, иджы къесщІакІә. Мы тхылъымПІәм кІуәцІылъыр тхъәмахуищІә зыщІәбгъәуенуц, мыбы уефәнуц. Ауә, нәхъыщ-хъәр, хуабәм деж жъауәм, щЫыІәм деж унә хуабәм ущІәсынырц, — а «рецептхәр» къритри фызыр къригъәжъәжац.

КъыжриІауә имышІа щыІәкъым Хъаным. АрщхъәкІә нобәр къыздәсым гурыфІыгъуә лъепкъ Іәкъым. ЩІәгъауәм Хъаным и нәпкъәпкъыр дәбәгыу щІидзац, зәфами зәи имыкІыж щхъәузыр къыхигъәнаш.

ПОМИДОРЫШЭ СЫЗЭРЫКІУАР

Сытый щыгъуә лыр помидорти, нащәти, къәбыстәти, бжъынти, бжъыныхути жиІәу фыз Іуәхүәм щыхәтар?! Арац, щыІәжкъым иджы япәрәй адыгәлІхәм хуәдә.

... Си щхъәгъусәм и шхыдәнүм си щхъәр щызигъәхъауә, моуәди унә сыйкыщІәкІа къудейүә, «шокъу» жиІәу ТимошкІә сыйуац.

— Дәнә укІуәрә? — сыйкъигъәувыІац абы.

— Помидор лъыхъуә сыйкъежъац, машинә сыйхуейт.

— АтІә, тхъәшхуә къеплъыхым дызәпәцІигъәхуакъә, какрас, сәри чыным ешхуу, сыйкърахуәкІыр помидор щхъәкІә, — гъуәгуб-гъум хъәзыру щыт фургон машинәр сигъәлъәгъуац.

Ди унәр абдеж дыдәрати, дыІулъәдәжри зызгъәфәрыщІу:

— Ма-маня, помидор ухуеймэ, къыпхуэсшэнущ, къащтэ ахьшэ, — ди анэм зыхуэзгъезаш.

— Лажъэр къыфтемыхуэкІэ, мэ, си пенсэ тІэкІуращ фхуэмыухыр, — жиIэри, тумениплI къызитащ.

— Дэнэ лъэныкъуэкІэ дгъазэрэ? — къызэупщІаш ТимошкІэ, сикъызэерышІэкІыжу.

— Неуэ ДеикъуэкІэ, — зеэгъэIэтащ си макъым. — ДокІуэр си ныбжъэгъужь МыйIэрэ деж.

Тхъэм и шыкуркІэ, унэм дэсу къышІэкІаш дызыхуэкІуар.

— Уэ сэ пхуээмышІэн щыIэ? Сыт щIауэ дызэнныбжъэгъу? Дэ щIалэжьитIыр помидор тІэкІу дыхуейци къыддэIэпыкъу, — зэкІэлъызгъэпІашІэу сыпсалъэрэ, ди машинэм къидгъэтIысхъаш МыйIэрэу плъагъур.

— Помидор къыздышІачым докІуэ, аракъэ? — сышІэупщІаш.

— Хъэуэ, ты что, къышІач псори здашэ складым фынакІуэ, — идаакъым хэгъэрэйм.

И нэхэр адэ-мыдэкІэ зэригъажэу складым и тетым дызэпип-лъыхти, МыйIэрэ си дежкІэ зыкъигъазэри:

— Мыр къулыкъушІэ пыристойкъым, — сригъэлъэгъуаш складтетым.

ИтIанэ ТимошкІэ и дежкІэ и Iэр ишийри:

— Мори къыпришкІэ-ныпришкІэкъым... Сэ уэ сикъыбоцIыху, пэжкъэ? — щIигъужащ.

Складтетым «Помидор къыздышІачым фыкІуэу зэман щIэвгъэкІуэдынур сый? Си ныбжъэгъум фыщриныбжъэгъукІэ, псори дызэнныбжъэгъущ», — щыжиIэм, помидорыр ди машинэм илъу къытщыхъужащ.

Ар «тхъэшIын» хуйтэкъэ?

— Дэ иджыпсту дыкъэсыжынщ, — жытIэри тыкуэним дыжащ. Джэд гъэвами, аркъэми, шыугъэхэкІми — ди IэплIэм из къатщэри, складтетыр зыщIэс унэ цыкІум къетхулIэжащ.

Итфари къэнари тшыгъупщэжыху дефа нэужь:

— Иджы дежъэжынт, помидорыр диIатэмэ, — складым и унафэшI ныбэфым зыхудогъазэ.

— Тхъэр согъэпшI, фэ фхуэзгъэфэшэну нобэ зы помидор хъурей къытхуамыша. Моуэ плъижыфэу, хэплъыхауэ пщэдэй къытIэрыхъэнущи, клянусь, фи ашыч тIурытI, хъэуэ, щырыш, сышысхъре, плъырыплI фхуэзгъэувынкІэ, пщэдэй фыкъэкІуэнщи фшэжынщ.

Сыт тиңәжынт? Мытәрә «гъым-шым» жиңеу къенати, ири-мыудып щыкылә жытәрә я деж тшәжащ. Дыгүфлаш а дә тиңәж абы и фызым дыкъызәримылъәгъум папшә. Дыкъильәгъуватәмә, арат итәнә дызәрыхъур!

Дыкъыдожеиж уәрам нәхъышхъэмкә. Рулым зәрыбгъәдәсүм папшә бжьә гуэрхәр дәзыгъәхуа Тимошкә къизоупшә:

— Помидор тшәнукуъ?

— Пщәддҗыжъ жиңакъ?

Арщхъэкә жысәр и фәш мыхъуа Тимошкә дызыдефа лым и деж аргуәру сфиғъәзәжаш: «Уәләхъи иджыри зә сеупшылыжынмә», — жиңәри.

Хәтыт узәупшылыжынур? Складым и унафәшыр «хъэзыр» хъуват. Жепәр къигурыуәжтәкъым.

И мәлынәхәр щилъафәу къебә-небәми, складтетым дыкъызвәрильагъуу:

— Иджыри сто зырыз дефәжынц, — жиңәри зы бащырыбә къытргъәуващ.

— Абы помидор хәплъыха къытхухәзыыхынухәр егъафә, — жытәрә ди гъуэгу дыкъытеувәжащ.

Къаләм дыкъызәрыдыхъәжу си ныбжъәгъу Мербий къапхъәнным ешхъу дыкъибуыдащ:

— Уи Плотик и ныбжъәгъу си къуәжыр нобә къышалъхуа махуәш, уәләхъи-биләхъи, фынэмыкүүэу фызмыутыпшын, — жиңаш.

— Уи къуэр къышалъхуа махуәм дыщымысуи! — зәгъэлъәй хәмиту я унэмкә дунэтлаш.

Дыщылъхъәмә, зы гупышхуә щысш, Мербий и щхъәгъусә фыщәжъ щыкүур я пышынауэу.

Бзылъхугъи ирехъу, хъулъхугъи ирехъу, щиләсахәм жыантәм сыйдамышәу ядакъым: нәхъыштәуәхәм сыйкъапхъуватәри, игъаштәм сыйышсам ешхъу, дурәш дыдәм сыйдауллаш.

— Атә, фә хъуәхъу жыңа, — зыгуэр къыхогуоукі.

— Зи саулыкъукә дефә мы щилә щыкүур космосым лъәтауэ Тхъэм дигъәлъагъу!.. — псөлъәрей сыйхъуаэ хъуәхъур изокъутәкі.

Дофә, дофә, еуә дофә. Си унәр дызыштәс унәм и щыб къыдәтши, «сыйкүүэдүнкъым», си фәтәрим сыйбләкі хъуми, гъунәгъүхәм «сыйкъацшылхужынц», жызойәри сыйгуазәркъым.

Аүэ пә зиңәм кіә итәтәкъә? Зыкъәсәтүйжыну сыйхуежъаш.

АрщхъэкІэ:

— Зы уэрэд къыджумыІэу, ари пасэрейуэ, кІуэж щыІэкъым,
— си ныбжъэгъур къыспэуващ.

— Сыт хуэдэ пасэрей? — зыкъэзгъэцыджащ. — Мыйдеж
щІэсу хъуар щІалэгъуалэш, пасэрейр къагурыІуэнукъым.

— Къа-гу-ры-Іуэ-нущ. Си сабийм папщІэ укъэкІуамэ, «Гу-
щэгъагъ» къыджеІэ. Именнэу ар.

— Хъунщ атІэ, — схуэмыхъуу сагъэдащ. Гуашэгъагъ
сщІэркъым, ауэ щІэсауэ хъуар згъэгъящ.

Сыкъышежъэжым, ТимошкІэрэ Мербийрэ си закъуэу сы-
къаутЫпцижын ядакъым. Сыкъашэжауи щЫы, сыкъахыжаяуи
щЫы, ди унэ сышІашэжри, «ургу» жоуэ диваным срагъэуکІу-
риящ.

ЩІалэхэр моуэ щІэкІыжыну пылъу диваным сыкъеуکІу-
риехащ.

Ауэ езыхэри, дэгъэзенгъуэм къыкІэрына выжь къарусызхэм
ещху улэуати, сакъыхуэмьІэтыжу жэхажэгум сыкъранащ. Зигу
къэкІар къэшІэж уэ, щЫыІэ къысхыхъэнкІэ шынэу тІум яzym ди-
ван тепхъуэр къыстрипІаш.

Си анэмрэ си къуэмрэ мыйгувэу къышІыхъэжащ.

— Си щІалэм помидор къишащ, — къегуфІаш ди анэр. — Модэ,
пэгунхэр къэхь, лоджэм теткІутэнщ, — еджащ къуэрыйльхум.

— Нанэ,abdеж щылъыр папэш.

Зэхихар и фІэш мыхъуу диван тепхъуэр къыстридэмэ, сэрат
щылъыр.

— Дэнэ щыІэ атІэ помидорыр? Швабрэр къызэтыт! — эзах
си тхъэкІумэхэм.

ПщІыхъэпІэ Іей слъагъуу сыкъэшта хуэдэ, сыкъызэфІо-
тЫсхъэ.

— Мамашэ, псори дэгъуэш. Псэууэ, узыншэу сыкъэкІуэжакъэ,
жэхажэгум уи къуэр искъэ, — ерагъыу жызоІэ.

Езыр губжышаши, сыкІуэцІикъухыны хъэзырщ, зыгуэр
къиштэну щыхуежъэкІэ и лъакъуэм зызошэкІ. Апхуэдэу
зищІ щхъэкІэ, «Жэм лъакъуэ шкІэ иукІрэ?» — зэанэзэкъуэр
дызэгуроІуэжри, къызэдэхашІэурэ лэгъунэмкІэ сешэри сегъэ-
гъуэлъыж. Арыххэу си щхъэгъусэр унэм къышІохъэж. Зы-
къеплъыхъ-зынеплъыхъри, зыри щимылъагъум, дэпүжь мафІэу
къызэшІонэ:

— Ирифыжиаш епта ахъшэр... Уи къуэр щыбгъэкащи, ищІэнур
ишІэжкъым.

— Хъэуэ, ар жумылэ. Тобэ къэхьылж, Тхъэм щхъэкль уфлэмынэ, тлэкли у ефауэ къэклүэжауэ араш, щыхухъу емыфэ щылэ, — анэр гуҗьеяши, жэхафэгум сильяуи жилэркъым.

Си тельхъэ гуэр зэрышылэм сигъэгушхуауэ, бжэр дамэдазэ сошлри:

— Хэт си анэм апхуэдэу уепсэлъэну хуит узышлар? — сыйкъышлогоуокл.

— Умыгузавэ, уэ сэ сыйхурикъунщ...

Салимэ и хъэлым фыгуэ сыйшыгъуазэт сэ. Къышыгубжъам деж лейлекъ жеплэ хъунутэкъыми, хылагъэ сыйхуоклуэри фызыкъыизошэж:

— Сефамэ, сыйлефар помидорыраш, къэсшащ, лоджэм тезгъеващ, икли «стхъэцлышкаш». Умыгузавэ, си Салимэ дахэшхуэ, абы нэхъ гукъеуэ димылащэрэт! — жызолэ.

Псом хуэмыйдэу иужьрей псальхэм лэсэ къашлри, фызыр тेуожащ.

Пшэдджылжым дыкъыизэрятэджу лоджэм клюещ, плъэри, аргуэру узэшыхъэнумэ къеблагъэ.

— Дэнэ щылэ помидорыр?

— Сыт хуэдэ помидор, зиунагъуэрэ? Пшыхъэплэ плъэгъуа?

— Помидор ашычитл къэпшауэ лоджэм тету дыгъуэпшыхъжыллати.

— Иджыпсту къэсшэжынущ. Емынэ къибгъэкляи помидорым.

Сыйлашлэу зызохуапэ... Яшыуакъым а бжыхъэм ди деж помидор: сэ ахьшэ къыслэшлалхъэу аргуэру помидоришэ сагъэклюену таучэл яшлышакъым.

ПСЫЖЬ АДРЫЩІ ЩЫЩ ХЪЫДЖЭБЗ

Мы тхыгъэр Мэзкуу дэт университетым и тхыль тедзапIэм 1836 гъэм щытрадзауэ щытащ, зытхам и цЭ-унэцIэм и пЛкIэ, «Кавказым щыпсэу ѵыхум зэхилтхъа роман» жиШэу ѿэтү. Адыгэ тхыдэдж Тыгъуэн Рэшад зэрхуигъефащэмкIэ, ар зи Iэдакъэ къышIэкIар а лъэхъэнэм псэуа ѿэньгъэлI, узэшIакIуэ Къуэдзокъуэ Лэкъумэнц.

Тенджыз къэукъубеям хуэдээт нэр темыпыIэу, къибыргъукъыу нэпкъ задитым я зэхуакум щежэх Псыжь и Iэуэлъяуэ макъыр. КъухэпIэ лъэныкъуэмкIэ къикI жышихуэр бжьепэ лъагэмрэ абы кIэрыт жыгхэмрэ я зэхуакум щыетат. Жыыр апхуэдизкIэ хъийим икIати, жыгыщхъэ лъагэхэр щыым нэс иришэхырт. Ауэ абы и фий макъыр зэээмыйэ щлахъумэрт а щыпIэм щыпсэу хъэкIэххъуэкIэхэмрэ къуалэбзухэмрэ я гъуахъуэ, кий макъ шынагъуэхэм. Уафэ лъашIэм щызэрызехъэ пшэ фыцIэжь Iэрамэхэм зэээмыйэххэ фIэкI къыкъуагъэплъыртэкъым зи бзий дыжыныфэхэмкIэ ихъуреягъыр къэзыгъэнэхуну хущIэкъу ма-зэр.

А жэш шынагъуэм бжьепэм и щыгу дыдэм тест зы щIалэщIэ, и щхъэр къыфIэхуауэ. Ар зи гуапагъэмрэ хъэлэлагъымкIэ, Кавказым къышмынэу, Европэми Азиеми къышцацыху, шы гуартэ бжыгъэншэхэр зиIэ, нэгъуэцI хъугъуэфIыгъуэхэри зи куэд пицы Мысост и къуэ Iусльадт. Езыр щIалэ зэкIужт, бжыифIэт, и лъихъужьыгъэм пасэуи цЭрыIуэ ирихъуат. Iусльад и гупсы-сэр зыыгъыр фыгуэ ильагъу пщащэрт, Таисэт, ар къигъанэу жэшьбгым лъигъажэ зауэм Iухъэн зэрхуейрт. Таисэ и адэ Шолэхуи цЭрыIуагъки къулеягъки Мысост къикIэрыхуртэ-къым, абы шы завод зыбжанэ иIэт. ПщикIыр куэд щIауэ зэныб-жьэгъут икIи зым къуэ, адресим пхъу къышыхуальхум зэгурлыуат благъэ зэрьшыину.

Жыжжэжтэкъым ныбжьышцIитыр щызэрагъэшшну зэраухылIа пIальэри, ауэ зэуэзэпсэу я щыналъэм къизэрыгуга бий ерум хэкум цыхухуу исыр пэцIэувэн хуей хъуаш. Зауэр къызытехъеикIар адыгэщIым щитысыкIа къэзакъ жылагъуэхэм шэрджэсхэр ятеуэу, яхъунщIэу зэрьшIадзарт. Мыхъужын уз къызэуэлIа пащыхъ Александр ар щызэхихым, Кавказым щыIэ корпус щхъэхуэм и Iэтащхъэм унафэ хуещI шэрджэсхэм тезир ятрилъхъэну, а лъэпкъыр пащыхъым хуэпэжу дяпекIи зэрьшытынумкIэ аргуэрү тхъэ яригъэIуэну.

Псы толькъунхэм я Iэуэлъяуэри, жым и фий макъри, да-къикъэ къэс дунейр зыгъэзджыэдж уафэхъуэпскIымрэ уа-фэгъуагъуэми, къуалэбзухэм, хъэкIэххъуэкIэ Iэлхэм я гъуахъуэ макъри зэхихыртэкъым Iусльад, абы и нитIыр теплъызат фыгуэ ильагъу Таисэ зыдэс жылагъуэм, икIи и щхъэ хуэпсэльэжырт: «Таисэ, Таисэ, бгыжь щыналъэм ипхъу Таисэ, си гъашIэр щхъэ-узыхъ зыхуэсциын си тхъэIухуд. Иджы сэ уэ укъэзмыйгъанэу хъунукъым... Хэт ищIэн, игъашIэкIэ дызэрымыльагъужынкIи хъунщ... Зауэ гущIэгъуншэ! Си Таисэ афIэкI сымылъагъужмэ, урашц зи лажъэр».

Абдежым Іусльад ижыырабгъу лъэнныкъуэмкіэ маплъэ: «Мыр сыйт гъәш҆їгъуэн! Си дежкіэ къэзыунэтла хужыгъэр сыйт псэ-ущхъэ? Дамэ тети хуэдәш... О, ди тхъэшхуэ! Си Таисэ иджыри зэ сыйубгъэплъэжыну шэрэ? Ар насыпшхуэти си дежкіэ... Сыйубгъэш҆їжу игъаш҆їкіэ дызэбгъэдэшыжыну ара?»

Хужыгъэр хуэм-хуэмурэ гъүнэгъу къохту, къос. Іусльад ильягъур и фәш҆хъуркъым.

— Таисэ, уэра?

— Сэраш!

Ныбжыщїитым Іәпліэ зэрашәкі.

— Іусльад, си псэм хуэдә, узмылъагъуу, сыйщымыгъуу сэ... сэ зәман куәд схудэхынукъым. ... Моуэ дегъэттысэх, сешаш.

Пищащэм и щхъэр щаләм и дамәм иргөзжыри щәхүү нәпс щегъәкі.

— Таисэ, угъыу ара? Къызжеіэт, сыйт щхъәусыгъуэ нәпс щышщїэбгъәкійр?

— Ара къызжепіэнур? Сэ сымышә уи тугъэрэ урысы-дзәмрә фәрә фяку лъыгъажә зауэ гуашә зәрыщекіуәкійнур? Уә къыпльыкъуәкійнүү лъыхъужыгъэм, гъэр уашынкіэ зәрыхъу-нум е узәрхагъәш҆їнум сеплүү сыйщысын уфіш҆їрә? Апхуэдәу угупсысми ушоуэ. Сэ уэ пищыгъуу сыйсеүнүн е сымінүү сыхуейш. Сыйхъэнүүш уи гүсэу зауэм. Уә сиббгүрүту сиззәүенүүш. Зы биишэм е зы сәшхуэм дыкъыхрөгъаш҆ї түри. Абы щыгъуәш, сыйщыгъуу псори бдэзгуәшмәц синасыптыфіеу зыщыслытә-жынур.

— Таисэ, тхъэшхуэм къигъәш҆їла тхъэшхуд! Си гъәфіэн дахә! Дауэ уэ уи адә-анэр къебгъанәу апхуэдә зауэ шынагъуем узәрхъэнур? Топ уэ макъхэр зәхәпхмә е апхуэдизиль ягъә-жәнур пльагъумә, уилыкъини. Хъэуэ, хъунукъым а жыпіэр! Зауэр иухыхукіэ унэм ущїесмә нәххыфіш. Тхъэр гушщїэгъулыш, зауэ нәүжым уэрэ сәрә дызәхуихыжынц икіни насыптыфіеу ды-зәдәпсәунц.

— Хъэуэ, Іусльад, си псальәм сепцылж хъунукъым. Сэ Тхъэм псальә бидә есташ уздәкіуәм синәкіуәнү, пищіэр бдәспішәнү...

Ауэрә жәштыбг мәхъу. Фыгуэ зәрылъагъуитыр къуаләбзум хуэдәу мәбзәрабзәри зәбгъәдәсш, зызәщамыгъәншүү. Абдежым хъыдҗәбзыр зәуэ щым мәхъури зәшшіодәшүкі.

— Сыйт ар, Таисэ?

— Даіует, зәхәпхыркъэ хъийим икіауэ хъекіекхъуәкіләхэр зә-рыгъуахъуэр, жәш къуаләбзухэр зәрыетар, къуажәхъэр зәры-къутыр? А псор нәщәнәфікъым, ди псэр щыттыну Шалъэр къэ-благъәу арш.

— Ахэр урысыдзэр зәрыхәдгъәш҆їнум я нәщәнәмә-шә?

— Си фіещ хъуркъым. Абы дзәшхуэ яләш, ахэр я пащтыхъым, я хәкүм хүэпәжш, а дзэр зыпмымтъәща гуэри щығыу сщірәкъым.

Абдежым, адрей макъ псори щихъумәу, нақъырәхәм, бжы-мийхәм, бәрәбанәхәм я макъ лъәшкъю. Іусльадре Таисэрә къы-щольэтри Іәпліэ зэрашәкі. Пищащэр йохьурджауэ фыгуэ ильягъу щаләм:

— Уә бжыыхъэ тхъэмпэу уокіэзыз. Сыту умыукытэрэ зауэлі лъыхъужыр! Зауэ гуашщїемрә ләнныгъәмрә апхуэдизу уашыши-нүү ара?

— Таисэ, сэ уэращ сынцэшшинэр...

— Сэ, Псыжь адрышц щыщ хъыдджэбзыр, урысхэм я Іещэм сынчышыненуи? Си шабзэри, си джатэри, си къамэри бийм хуэгъэпсац, си псэр пытыхуи абы я Іещэ къышлъэзгъэІэсынкъым, ди хуитыныгъэри ттырахынкъым. Накуэ, Іусльад, дихъэнц зауэ губгъуэм: е датекуэнц, е лыгъэ тхэлтуу ди псэр ттыниш!

Ныбжышцитыр Іепээрэйыгъыу бжээпэ лъагэм къохри я лъэпкъэгъухэр щызэхуэса аузым дохъэ. Ди зауэлхэм Іусльад къышталъагъум гуфэ макъ къаалт икИ ар я шупашэу бийм пэццэувэмэ, теклуэнныгъэ къызэрахынур я фIэц зэрыхъур къыжраIэ. А гупыр зауэлхэмлъыхыа защIэт. Афэ джанэ ящыгът, гъущI таж ящхъэрыгът, я нэм фIэкI къышцэмышү, я нэкIури гъущI хъаркIэ щIэхъумат. Іусльад я пашэу ахэр зэтэкъым икИ тIеутэкъым бийм зэрыпэццэуввар.

Арати, лъэнныкъуитыр гъунэгъу зэхуохъури зэхэуэ гуашцээр яублэ. Іусльад и гупым бийр лъэрышыкI ящырт, абы щыгъуэми езыхэм яхэццыр машцэт. Абдежым зэуапIэмкIэ къеунэтI Тэн лъэнныкъуемкIэ къикIа къэзакъ полкым. А дзэм щыщ хорунжэ щIалэм, Светловскэм, гу лъитат Іусльад и зауэлхэм урысыдзэм хъэлэчшиццээр зэрыхалъхэм. Езы Светловскэр щIалэ къекIут, Геркулес хуэдэу къаруулIэт, шынэ жыхуалэр ищцэртэкъым. Псом хуэмыдэу абы игъещIагъуэрт Іусльадрэ абы къыигъурыт зауэлхымрэ лыгъэ ин зэрагъэлъагъуэр.

И шым мэшэсри Светловскэр щIопхъуэ я дзэр хъэлэч къызэтезыщI зауэлхитым я дежкIэ. АрцхьэкIэ а тIур щызауэ щIыпIэм щынэсым зым фIэкI ильгъужыркъым. Къэзакъ щIалэшцээр абы поув. Я шитыр гъунэгъу зэхуохъу, хъусакIэ къакIэрыльэльу, я джатэхэр ягъабзэ. Итланэ, сыйми, Светловскэм зешэццI, къарууэ илэр зэхуехъэсри и джатэмIэ йоуэ къыпэццэтэым и тажым. ГъущI пылэр тIууэ зэгуохури, шуейр къохуэх. Абы и нэкIу дахэм, дыгъэм хуэдэу лыдым, лъыкъуалэр къежэхырт. ХигъещIам зэрыуплъэу Светловскэм и бзэр еубыд: ар пщащэ тхъэIухудт.

Асыхъэтэым къыцулъэда къэзакъ шууиплым Светловскэм унафэ яхуещI улгъэ зытель бзыльхугъэр икIэшцьыпIэмкIэ лагерым нагъэсыну. Езыри абыхэм яужь йоувэри хъыдджэбзыр ўынцахъя шэтырим щIохъэ...

Дохутырым пщащэр гупсэхуу зэпплъыхыри, зэрылхыкIын фэбжэ зэрытэмыхуар, зэригъэхъужыфынур жеIэ. Хорунжэм ар щызэхихым и гур къогуфыкI, и Іепкъульэпкъыр дэрэжэгъуэм зэццештэ. Дохутырым улгъэр егъэкъабзэ, епхэри щIэкIыпIэмкIэ ѢиунэтIын Светловскэм къыжреIэ апхуэдэ тхъэIухуд игъашцэм зэрыримыхъэлIар. ИкИ хуущхъуэ гуэрхэр къихыину щIокI.

Светловскэр йоплъ хъыдджэбзым. Абы ильэс пыцыкIух нэхъыбэ и ныбжышынтэкъым. Бгы псыгъуэт, тIэкIу хуэцхъэпэлъагэу пIэрэ жыпIэну апхуэдэт. ЗыкъимыщIэжа пэтми, и нэгум нурыр кърихырт, и набдзитыр псыгъуэт, и нэбжышхэр къыхыт. Пщащэм и дахагъэм хъэшцыкъ ищIа Светловскэр и щхъэ хуэшхыдэжырт: «О-о, ди тхъэшхуэ, сыйту дахащэ! Си джатэр дауэ къыхуэсIэтынкIэ хъуа мыпхуэдэ тхъэIухудым? Мыр тездза

уІэгъэм иліыкІмә, шыгъушыпсыпІем сыхәлтүу си гъашцәр схыни».

Дохутырыр къосыж, хүшхъуэ гуэрхәр хъыдҗәбзым ирехъәліері, зықъом дәкІа нәүжъ, сымаджәм и нәхәр къызәтрек икін къышхъәңгіс лы мыңыхуйтЫр щилъагъум къихоскЫкI:

– Дәнә сыздәңгілер? ДәншыІә си Іусльад? Си Іусльад, уә... уәди бийхәм, чыристанхәм, ухагъашцәри сә гъэр сашІауә араш.

И нәхәм и ІитІыр Іуельхъәри зәңгірдікәү магъ.

– Зә увыІә, пщаңға дахә, уә уІэгъә птельщ... Пәжу, чыристанхәм я дежіңг үздәңгілер. Ауә умыгузувә, зи ІемышІә уи-хуар цыыхуфІхәц. Узәрыхъужуи а уи гупсысәр зыбыгъым узәрыуағъәңгінум иуҗү итынухәц.

– ЖыпІәр пәж? ТхъәмьшкIагъә къызытыпсыха, нәгъуәңі дин зыбыгъ цыхум чыристанхәр гүшІэгъулыуэ яхущытуи? Къызәдауэт, чыристан щІалә! Уи нәгүм угъурлагъи гуапагъи изолъагъуэ, ауә уи бзә ІәфІымкIә си гузевәгъуэр шалъәкIә сщхъәңгіхъину ухәмиту шәрә? Уә пшыхурә шәрджең бзылъхугъәхәр? ПшІәрә абыхәм я хәкур, я Іыхъыхәр, я гум щагъафІхәр я псәм нәхърә нәхъыфIу зәралъагъур? Уә уи жыІәм щагъыбзә щІэлъмә, уи псальәм бзаджагъә хәльмә, уи гъэрү сыйыт пәтми, узәрыхуей сипхуэхъун уи гугъәми ушоуэ. Сигуми, си псәми, си гъашцәми хуитыжыр сәраш... Иджы къехъәкI-нөхъәкI хәмитү къызжелә, дәнә щыІә си Іусльад? Псәу?

– Іусльад жыпІа? Хәт ар? Сә апхуәдә сцыхуркъым.

– Ар си щауәрш, си щхъәгъусә хъунурш, си дыгъәрш. Дунейм сыйтетыхункIи араш фIыуэ слъагъунур.

– Сә ар сцыхуркъым.

– А щІаләр афә джанә зыңыгъа зауәлI гупым я дзәзешәц. Дә тIур дызәңгъуу дызәуаш. ИужыкIә и Іуэху дауэ хъуами сщІәркъым. Ар пшы Мысост и къуәц.

– Пшы Мысости? АтIә ар щхъә епцIылжа ди пащтыхъым ирита псальәм?

– А псор сә сщІәркъым. Къызжеләт, уә абы и хъыбар къисхүәпхыыфыну, хъемәр...

– СхузәфІәкI къэзгъэнэнкъым. Ауә зә умыпІашцIә, зауәм и лыгъе пштырыр идҗыри упшIыуа щIыкIәкъым.

– Чыристан щІалә! Узәрыпсәхъәләлүр лыхъужыгъәкIә гъәншIа уи нәгүм, уи нәхәм къызжалә. Мұслымән хъыдҗәбз тхъәмьшкIәр къэбгъәпцIән мурад уиІә хүәдәкъым уә. Къәший уи Іәр. Ди зәныбжъәгъуныгъем и щыхъету ди Іәхәр зәрыдгъәгъәубиди тхъә къисхуэуэ а щІаләр псәуу щытмә къебгъәлыну, сәри хуит сыхъужын пашшIә усхуәлъәуену.

– Тхъә пхузозуэ, пщаңға дахә, си гъашцәр щIестами, уи лъәур пхуэзгъәзшIәнү!

– Хъунш, иджы си фIәц пшIаш. Сигури мамырылжащ...

Хуәм-хуәмурә Таисә и уІэгъәр къылжащ, ауәрә, уебләмә, Светловскәмрә дохутырымрә есәжаш. И нәкIум лъы къышIәлъәдәжә нәүжъ, ар нәхъ дахәж хъуат. Абы еплъу, и нәгүр зәхәуфауэ щыст Светловскәр. Зәрынәшхъетим, гупсысә гуэрхәм гъэр зәрашIам щхъәкIә хъыдҗәбзир зәзәмизә щIәннакIәрт къәзакъ щІаләм:

– ФIыуэ плъагъу пщаңға зәрыппәІәшIәра къышIәкIынш уә ушшIәнәшхъейр.

– Хъэуэ, си псэм хуэдэ Тaisэ, си щынальэм щызиIэкъым фыуэ слъэгтуа хъыджэбз. Нобэр къыздэсми лъагъуныгъэр зищысыр сцакъым... Иджы зэрьмыщIэкIэ сыхуэзащ апхуэдэ пщащэ. Си гур итхъэкъуащ а тхъэIухудым, ауэ сыт, си гъашIэм и фыгъуэ дыдэу сыхуэлэжынущ... Ей, Тaisэ, ар сыйтым хуэдэу гуаэ – фыуэ укъалъагъункIэ гугъэ лъепкъ уимыIэу улэжынур...

Светловскэм и нэпсхэр къудамэ зырызу и нэм къыттельэдащ.

– Си зиусхъэн, угъу ара? Сыту умыукийтэрэ? Зауэллыр апхуэдэу щхъэ угумахэ? Уи гур умыухыж. Уэ иджыри насыпыфIэ ухъунуми пшIэркъым. Сэращ тхъэмьщкIэр...

Тaisэ пасэу къищIат, псэкIэ зыхищIат Светловскэр хъэшыкъ къызэрыхуэхъуар. Езыми щалэр фыуэ ильэгъуат дэлхум хуэдэу. Ауэ пщащэм игури и псэри здэщиIэр Iусльад дежт...

Зы махуэ гуэрим Тaisэ Светловскэм йольэIу е Iусльад, е и адэм деж ишэжыну, ар игъэзащIэмэ тыгъэ лъапIэхэр къызэрыхуашIынури жреI.

– Тaisэ, апхуэдэу щхъэ угушIэгъуншэ? Сыт тыгъэ зи гугъу пшIыр! Дунейм хъугъуэфIыгъуу тельыр къызэпткIэ сый и мыхъэнэж, уэ ущызмылъагъужынукIэ... Ауэ уэста псальэм ситетынщ... Тaisэ, а щалэр мыпсэужмэ, сый адэкIэ... адэкIэ пшIэнур?

– Ар уэ плъагъунщ. КъэпшIэнщ уи ныбжьэгъугъэм сыхуэфащэрэ сыхуэмыфащэрэ!

Уэсым хуэдэу хужь и IитIыр Тaisэ щалэм и пшэм кърешэкIри и нэкIум щабэ дыдэу ба хуещI. Абы иужькIэ Светловскэм зиIэжъэжакъым. Ежъэц, махуэ зыбжанэкIэ къэтри къигъэзэжащ. КъызэрыщIэкIымкIэ, Iусльад уIэгъэ хъэльэ тельу и щынальэм нагъэсийжат. Ар къищищIэм Тaisэ къэзакъ щалэм йольэIу икIэщIыпIэкIэ и хэкум ишэжыну. ЙольэIу и нэпситIыр псыхъэлъгъуу къежэхыу. Светловскэм ар щилъагъум къодзыхэ, икIи жэц зэрыхъуу зэшыгъуу щэхуцыкIуу йожъэри хъиджэбзым и адэр зыдэс жылэм пэмыхыжъэу къышыт бгыжым нос. Тaisэ и IитIыр уафэмкIэ еший, зргъэзыхри адэжь щылъэм ба хуещI, и хэкум къизышэжка щалэм псальэу щыIэм я нэхь дахэр лъегъэс.

– Си псэр къурмэн зыхуэсщын си ныбжьэгъу пэж! МогъүэнщIагъыр плъагъурэ? Абы щIэс, си жылэжьым сыйIуу къэзгъэзэжыхункIэ. Сэ Iусльад и хъыбар къэсщIэнщ. Ар мыпсэужмэ, сэри дунейм сыйшытетын щыIэжкъым. Къызэжъэ, сэ мыгувэу къэзгъэкIэрэхъуэжынщ.

... И пхъум къищигъээжым, Щолэхъупцыр гуфиэнтэкъэ, ар ажалым къезыгъэлам тыгъэ лъапIэхэр хуишцыну псальэ быдэ ет. Ауэ и адэм и унэм Тaisэ къищещIэ и щалэр, Iусльад, къытехуа уIэгъэ хъэльэхэм зэрихъари, и адэжхэм я кхъэм зэрышыщIалхъэжари. Хэку псор абы зэрыхуэшыгъуэри и псальэмакъым къыхигъэщащ Щолэхъупцым. А хъыбар гуауэр щызэхихым, Тaisэ и Iэпкъульэпкъыр зэшIэкIэзызащ, и щхъэр кIэрэхъуащ, къэмэхынми зымащIэш Iэжар. Ауэ и адэм зыкъримыгъэшIэн щхъэкIэ зызэтриубыдэжащ. И унагъуэм щIесхэм, и Iыхълыхэм тIэкIурэ ябгъэдэса нэужь, Тaisэ щIохъэж и

пэшымкіЭ... Нэхущ зэрыхъуу къамэ къещтэ, и щыгъын щлагъым щегъапшкіуэри Светловскэр къышигъэна щыпіЭм макіуэ.

– Күэдрэ узэзгъэжъа? Уэ пшіЭркъэ, апхуэдиз лъандэрэ умылъагъуа, узыхуээша адэ-анэр плъагъуныр насыпышхуэц. Сэ абыхэм я гур фы яхуэсшри къэзгъээжаш.

Хъыджэбым Іэрыгъ Іэлъын лъапіэр зынэрехри щалэм и Іэпэм Іэретіагъэ:

– Мис, си ныбжъэгъу пэжу игъашкіЭ узэрыслытэнум и щыхъэту, мыр фэепль пхузошкі. Иджы къызжелэт, уэ Таисэ фыгуэ плъагъурэ?

– Си гъашкіЭ нэхъэрэ нэхъыфу узольагъу, Таисэ...

– НтіЭ, си гъусэу накіуэ Іуслъад и кхъашхъэм.

– Іуслъади? Ар... мыпсэужу ара?

– Псэужжкым... Накіуэ.

Светловскэм и Іэпэр еубыдри Таисэ макіуэ фыгуэ илъагъур зыщіЭль кхъэм. И кхъашхъэр къызэригъуэту зэшыджэу йоштэтэх. Тікіу зэрызэтесабырэжу, зыгуэрым жриїми, и щхъэ хужиїэжми умыщіу, мэйущашэ:

– Узиләжжкым... Үпсэужжкым си гурыфыгъуэр. Щы фыщіЭжкым укіуэжаш... Зэхэпхыркым си щэду макъри, бэлыхъу згъевыр зыхуэдизри пшіЭркъым. ... Сыт сэ дяпекіЭ къэзгъешишнум и мыхъэнэжыр...

Таисэ къызэфлоувэж, и нэпсыр щелъэшькіри нэшхъейуэ къепль Светловскэм жреіэ:

– Си ныбжъэгъу, ажалми сыкъыІешкіЭпхащ, хуити сыкъэпшкыжащ. Си жыләжьри, си адэ-анэри сыбгъэлъагъужаш. Уэ къысхуэпшкіа псор тхъэшхуэм щыгъупшэнкъым, къышхуэупшэжынш. ... Къысхуэгъэгъу, ауэ фыгуэ слъагъур щызимыІажкіЭ... сэ гу лъистат, къесшідат фыгуэ сыкъызэрыплъагъур, ауэ... ауэ Іуслъад сэрэ дяку дэль тхъэрыфуэм сепшкыж хъунутэкъым. Үи фіәшк щы, апхуэдиз бэлыхъ къызытепсиха Таисэ нэхъэрэ нэхъ насыпышкі хъыджэбзүэ иджыри щхъэгъусэу къэбгъуэтынш... Сэ Іуслъад сыпумышкіуэ хъунукъым. Іуслъад, синокіуэ уи дей!

Таисэ и къамэр напіэзышкіЭм къызыкъуепхъуэт, и гущхъэм хеүжри Іуслъад и кхъашхъэм тоджалэ. Ар щилъагъум Светловскэр къомөхри Таисэ и бгүмкіЭ щохуэх...

... Светловскэм зыкъыщищіЭжар Щолэхъу и пхъум и лъыхъуакіуэхэм я лъэр а щыпіЭм къахуса нэужыш. Таисэ зыукіар арауэ ягъэуври, пшым и пашхъэ ирашащ. Ауэ Щолэхъу Іуэхум и пэжыпіэр къышчищіЭм, а тіум зэшкыгъуу хъыджэбзыр ягъеижри щалъхъэжаш...

Пшым и гугъат Светловскэм тыгъэ лъапіЭхэр хуишкіу иутыпшкыжыну, арщхъэкіЭ щалэм идақъым. И хэкум игъэзэжри, и лажъэр и адэ-анэми, и ныбжъэгъухеми къахуэмушкіуэ, къытегузэвыхъу, махуэ бжыгъэ фіәкі мыпсэужу дунейм ехыжащ.

Зээзыдзэклар МЫЗ Ахъмэдш

Усэхэр

ХҮЭТУ Пётр

ДИ ЛЬАХЭР

Ди лъахэм и дахагъэр зымылъагъур
гүщэгъур зыхуэшьыпхъэхэм ящищщ...
Налкъутналмэскэ къиццыкааш лъэс лъагъуэр,
мес, шыщэм губгъуэр зэхежыхъ, мэшьищ...
Псыхъуэжьым адкэ мэзыр щоуфафэ,
ущцыхъэм, таурыхъищэ къыщэпхынщ,
мыдкіэлүэ щиху сатырхэр пфющыр къафэу,
макъамэр, щлэдэлүкі, зэхэпхынщ.
Гүфлэгъуэр и нэгу илтү дыгъэ нагъуэм
сырымэу жэш щхъэтепхъуэр, мес, зытрех...
Пэж дыдэу, щихухэм, феплъыт, загъэшцагъуэ,
гъуэз дыжыныфэр нуру къащхъэшхе, –
акъужьыр щабэу тхъэмпэхэм ирожэ,
зашимыгъэнщу, гуапэу ядоджэгү...
А псом ятхъэкъур си псэр, сигу яхуожэ:
ди лъахэм и дахагъэр щлэтищ си нэгу...

* * *

Уэ пщэрэ псыхъуэм сышыдэтыр,
Псэр «стхъэшцу» мэzym сышыщэтыр,
Гүунэгъу захуэсщу – слъагъуу науэу,
Бзу ушэхэм сэ сышцедауэр,
Сышыкіэлъыпльыр жыыбгъэ щабэм,
Щысфлэфыр сэ бжыхыхъэклэ хуабэр,
Сигу щыихигъахъуэр бгы аранэм,

ЩигъэпIейтейр-щихузыр – жынэм,
 СыщIэнэщхъейр сэ щиуэлбанэм,
 Къатхъэнсулыкъум, хъэцыбанэм,
 Зэрыджэм, тутым, хъэмкIутIейми
 СащIегуэпекIыр Ыыхъелейуэ?
 Теплъизэу нэр пщихъэщхъэ пшэплъым,
 ГугъэфIхэр згъэпсу, сыйт сищIеплъир?
 Сыйт сищIепемыр сфиэтельыджэу
 Пщихъэщхъэм сэ губгъэбалыджэм?
 Сыйт зэзэммызи мы щыуэпсым
 КъыщIысфищIихур сэ си нэпсыр?
 Си Уашхъуэ фIэки си мыгъусэу,
 Си фIэщ хъужауэ щIэстхри үсэ?..
 ЯгъэнщI а псогуэм си гухэлъир,
 Пхузилэр IэфIу – си псэм хэлъир,
 ЩIэзмыужэгъури ахэр гъекIэ –
 Уэ фIыуэ услъагъуным щхъекIэщ.

НАСЫП

Мынасыпу жыIэ пщэдджыжь пшэплъ дариир,
 дыгъэ бзий гуакIуащэу лъагъуныгъэ бзийр;
 погуфIыкIыр анэр – дыгъэщ и сабийр,
 агъэбыгъи хъуауэ, ещIыр лъабэдий;
 мынасыпу жыIэ щIасэм и ба IэфIыр,
 гъуэплъ хъужауэ бжыхъэм и тыхъ гуапэ уэфIыр;
 мынасыпу жыIэ бзур зэрыбзэрбзэр,
 мы дунейр мамыру уафэр зэрыкъабзэр;
 мынасыпу жыIэ, уилеу узыншагъэ,
 бэм сэбэп уахуэхъурэ щхъэпэм уи IещIагъэр;
 мынасыпу жыIэ, лъахэ, жъэгу уилену,
 лъэпкIыр фIыщэу плъагъуу псэки зыхэпщIену...

70

СИГУ КЬОКЫЖ

Сигу къокIыж мазэгъуэ жэштыр:
 кхъужьеи хадэм къыщыткIухът,
 ди гум къеуэрт нэху зэрыштыр,
 тлъагъуу вагъуэхэр хэткIухът...

Нэм щIэлэбэр умылъагъуу,
 жэш мазэхи сигу къокIыж:
 зэжедмыIэу псальэ щIагъуэ,
 кхъужьеи хадэм дыхэкIыжт...

ПщIашщэпыхум кIэ имыIэт, –
 гум щIыхъат къызэпIуэклар...

Абы щыгъуэ псэгъу симылэт
сегүэклияуэ, уэр флэкла...

Сигу къокыж си нэгу щлэклар –
льагъуныгъэ сиэшлэклар.

* * *

Ди куей зэшыгъуэр сужэгъуаш,
льэхъа нэхъей, щэмьк си лъакъуэр,
сит щыгъуи сигу зыхуэмьгъуам
нэмыпль зритри сфлощ си закъуэу.

Сеуэнщи, нобэ сэ сежъэнщ
насып жыхуалэм и лъыхъуаклыуэ,
си жьэгү-си лъапсэр къэзгъэнэнщ,
Іэ хүесщыжынхи сэ си ллакъуэм.

Мы дунеижьым иіэ хъунщ
къышепсу дыгъэр зы планэпэ,
нэгъуэшл мыхъуххэм, ллэун,
Іуэху сщл ящыхъуу цыхум пщхэпэ.

Имылэм, сэ къэзгъэзжынщ
си хэкуу си гур зыхуэмьгъуэм,
арыххэу сэ сицилхъэжынщ
си жемыхъэтим, зишл щыгъуэ.

Пщыхъэшхъэм мазэр къыкъуэклынщ,
нысащлэм хуэдэу зигъэшлагъуэу,
си лъахэ дыщэри псунщ,
и гугъэ іэфхэр игъэбагъуэу.

Гъэр іэдэб

Дыгъэ нэбзийхэм псэр ягъафлэу,
сэ сфлэфлщ псыхъуэжьым сидэсыну;
сощлэж щыуэпс сфлэлъагъуафлэм
си махуэри зэригъэснынр...

Къатхъэнсулыкъум, хъэцыбанэм
жы тлэкли къыкъуэухэр ходжэгухыр,
къыпфлэшл ю мафлэ зэшлэнэрэ
щызэтрисхъэну гъуей къэухыр.

Уплъамэ адклэ – гъуэпльщ мэзыщхъэр,
бгы щхъэхухэм бзийхэр щыхисхъэжу;

Усыгъэ

гукъани щыхъэркъым си гущхъэм,
къысшохъу бий лъэпкъи симылэжү.

Щыдджэгу бдзэжьеир къыхэлыдыкыу,
йожэкхыр псыр, къыздэүэршэрү...
Сызэрыйсэум сышогуфыкыр,
щыуэпсым щитми сригъэру.

* * *

Пшэхэр жьапщэм щигъэлаш,
махуэм псынщэу хощыр,
пшэплъым уафэр ирилаш, –
лъыуэ ар къыпфлощыр...

Зэрызохъэ мы дунейр, –
ираудыр машэ!..
Ешхэ-ефэм сышылейш,
къыистохъэлъэ гъашцэр.

Нанэ жэшкіэрэ сопщыхъ,
лыбжэ լэф! сигъэшхыу,
дадэ, «жъеклэ зумыплъыхъ»,
жилэурэ дыхъэшхыу.

Зерамыщцэр белджылыщ
сэси լүэхү зыгутыр,
ягу къеклыххэркъым иджы
къыслъымысу утыр...

Аүэ гъейүэ щыуейпсейм,
лэйүэ хъуар ягъэлу,
я нурыйбэ-я нэгу хейм
сфлощыр сыкърагъэлу.

САБИИГҮҮМ И НЭХУЩХЭР

А нэхущэр сышигъупщэркъым зэи, –
си пщыхъ плыифэхэм күэдрэ къыхохуэ,
мэз даущым ехъеху нэи псэи, –
Сыбыр бгыльэм и лъахэм сыхохуэ.

Схүэммыыгт а нэхущэм си нэпсыр, –
псынэм псыхъэ сышыкыуэр си махуэт:
зэбгрихъыу щигъэхуу уэсэпсыр,
лъапцэрышэу къижыхырт гъемахуэм.

Плъыжку пшэплъым ириэарт щыгъэхур, –
зэшшэлъидэрт уэсэпсыр рубину,
си бгъэм щызу сыхэфырт а нэхум,
зэрыхэхъуэр зыхэсщэарт гур ину...

Игъэгъущи нурыбэм си щыгъэр,
зигъэпскыжырт, къехауэ аранэм,
къышшэзгъялъэрти псынэм хэс дыгъэр –
гъэр нэхунэр къихуэсхырт си анэм.

Пэгун цыккур къыслюх, пыгуфыкыу,
и лэр си щхэм къыдилъэрти щабэу,
игъэвэпхүт турнепс* – дыгъэр къыщыпкыу,
сигъэшхыжырт шхын щлагъуэри хуабэу...

МЭЛЫХЬУЭ ЦЫКИУ
(«Сабиигъуэ» циклым щыщщ)

Уэсэпсыр, дыгъэм тепщыпщыкыу,
Щыгъэхуу, губгьюэм щикъухъаш –
Си нэпс къышлож – сышогуфыкыр,
Нэхугъэм си псэр итхъэкъуаш.

Къыщызоккухьыр лъапцэрышэу
Удзыпцэ щабэм, згъэхъуу хъушэр...
Дуней гурхыым и нагъышэу,
Бзуупцэ гъуабжэр, уей, мэушэ!

Еээт уэрэд. Хуигъэпсрэ лъахэм?
«Дунейр жэнэтщ» – къызжиэу сфлощ.
Бзэрабзэ макъыр сэ сфлэдахэу,
Гъунэгъу бзу цыккум зыхузощ.

Гъемахуэ бгыхэм я нэйу золъэ, –
Хэкупсэ лыжжээр нэйуритщ, –
Щхэ тхъуахэм гуапэу лэ дызоръэ...
Щы курыкупсэм сфлощыр сит.

ШЫПСЭ КЪЫЗЖЕВМЫИЭ

Къулейхэм лъэпкыыр ягъэшхэну –
апхуэдэ шыпсэ къызжевмыиэ,
тхъэммышкээрщ хуэдэм дэгүэшэнур, –
ар пцымэ, мэ, фызот си пылэр...

Ар, пэжщ, тхъуцынэ-бдзэжье хугукэ
хуепсых үэкъулэм къыпежъэнкъым,

*Турнепс — былымбалыдже

конъяк лъапсей и фадэ фальэм
къыышыпкыуи къыхуригъэхъүэнкъым...

Атлэми ишх иригъэшхынщи,
гъей-лей зылъысым едэлүэнщ,
езым ар и щхэ хуишэжынщи,
хузэфлэкл псогуэр къыхуишлэнщ.

Иужьки, уей, зыгуэрхэм хуэдэу,
игъэлүжынкъым ар уэрэду.

ЦЫЖЬБАНЭ

Зэгуэр цыжьбанэм (ар пэж къабзэу)
Жалэж тетауэ цы щабазэ,

Укъильэгъуам, къыпщыгүфыкыу,
Шхын хуэпшиям, уи лэгү ишхыкыу...

Арати, куэдрэт, къос бажэжьри,
Дзэр зэригъэшхыу дыгъужь щхъуэжьри,

Къолыб цыжьбанэр, нэр къыщопкыыр,
Быдабзэу банэри къытоклэ...

Цыху цыкыури, плъагъурэ, – тобэ, тобэ! –
Къысцохъур зэклүэклэуэ нобэ, –

Дыгъужьым, бажэм ехъеехуэ
Нэ пыджэ лэджэхэм уфлохуэ...

Умыхъуу укъэнэн цыжьбанэ?
Дыхэтщ мычэму зауэ-банэм...

БЖЬЭМРЭ БЖЬАПЦІЭМРЭ

Зигъэхъурт бжъапціэм, зигъэщлагъуэрт:
«Тельяджэц безыр, гуаклыц фор!
Зызохъэ еклюу бжэе унагъуэр,
къыспэримыуэ сэ зыгуэр!..

Унафэ щыныр – ар луэху тыншкъым,
гугъу сехьми, плъагъуркъэ, бжэе цыкыу,
фо къэфхыир сэси мыхъэмьшхкъым,
луумпэми фысшыркъым зыцтыкыу...»

Бжээ цыкыур бжъапціэм едэуакъым,
нэмис зыхэлъу ар гъесат,

Дэүэну зэи хүщыхаакъым,
къэмывэу, лажьэу ар есат.

УЭРИЙ ДАДЭ

И тхъэкүмэм къишэцми шабий,
И къулыкъум темыкI Уэрий дадэ,
ЩIэуэ къежьэр лыжь кхъахэм и бийш,
ИмыщIэж ищIэ псор зэрынадэр.

Уэ, ухуеймэ, дыхьэшх, ухуейм, гъы, –
Ильэсищэм нэсам пщIэ хүэщIыпхъэш,
Аүэ пэж жезыIэн Жэбагы,
Шэч хэмыльу, иджы къыкъуэкIыпхъэт.

СИ ФIЭЩ ХЬУРТ

Пшэплъым гугъэр щыхисхъэжу,
Махуэр щэху мэужыхыжыр,
Зэман жыжьэм псэр хыхьэжу,
адэжь лъахэр сигу къокъижыр.

А тельыджеу псэм и лъахэм
пшэи пшагъу щынэхубзэш,
удз гъэгъам къапих мэ дахэм
хъэшыкъ уашIрэ уагъэубзэу;

абы фыим укъыхуезыджеу
щыIу уэрэдхэр уи гум носыр;
угъурсызым, бзаджэнаджэм –
къамэр къипхмэ – хуэфI щылъосыр;

абы уи псэр щынэхутхъэхуу,
ныбжьэгъугъэр щыпфIэлъапIэш,
уи гурыщIэр къабзэу, щэхуу,
лъагъуныгъэр щынэку-напIэш...

Согупсыри, согъэшIагъуэ,
си фIэщ хъурт а псор... Ар дауэ?
Ижь-ижыкъ къышежъя лъагъуэр
къышIедзыж хэкIуэдэжауэ...

ПШЭХЭР

Зыр зым eIунщI-зэкIэлъхъэужъхэу,
Гүэл къэбэхъар ираф пшэ хужхэм,

Ираф нэпсейуэ – гужьеяхэш,
Благъуэжь шынагъуи хъуахэш ахэр...

Иджы ныбэфхэр, епль, зэшохъэ,
Зыр зым тепщхъэжу, зэрызохъэ,

Зым ишхыжыну хэтш адрейхэр, –
Нэхъ ин, нэхъ лъэш защыну хуейхэш.

Щхъэж и мурадыр нахуэу науэш:
Псэуну хуейш тепщэгъуэр ялэу.

Аүэ зэшыхъэр – уафэгъуагъуэш,
Лъык!псык! къыдэк!уэуи гулэгъуэш.

Зэуак!уэ псоми яхьыр мыхьыр,
Мэп!энк! пшэ фыц!эхэр, къогъыхыр...

Хеташ ди тхыдэмий апхуэдэ,
Ар къытхуэнаш гыыбзэ-уэрэду,

Ат!эми дерс абы хэтхакъым,
Нэхъ яущ, нэхъ къабзи дэ дыхъуакъым.

ЩАМ И БЖЫХЬ

(Подстрочникир – «хирург ІәшІагъәш»)

Иужьрей ильэс зыбгъупцым си усэхэм къытрапцЫкІа подстрочникиу урысыбзэкІэ дунейм къытехарь машцІекъым. Подстрочник тцЫхъуну уи усэхэр е мы зэрятшар къезэгъыу къеплъытэрэ, жиІэу зыкъысхуэзыгъэза къызэупцыи щыІекъым. Апхуэдэу щыщыткІэ, сэ емыкІу къэсхыну слытэркъым, си усэ сатыр, едзыгъуэ гуэрхэр урысизбэм «зэрырагъэзгъяр» къызэрысщыхъум сыйтепсэлтыхъмэ.

* * *

ЩІэнныгъэфІ зиІэ, хъарзынэуи гупсысэ литературоведц Къэжэр Иннэ. «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифым теухуаэ зыгуэр зымытха, жызымыІа адыгэ литературовед республикищми къышыбгъуэтину гугъу хъуну пІэрэ жызоІэ.

«Напэ» тхылтыр дунейм къытехъери (1985) куэд дэмыкІыу Тхъэгъэзит Юрэ и жэрдэмкІэ щІэнныгъэ-къэхутакІуэ институтым «Мывэ лъэхъэнэм» теухуа псальемакъ узыншэ икІи щІещыгъуэ щызэхаблауэ щытащ. Япэ дыдэ дунейм къытехъа статьяр зытхар къэрэшней-балтькъэр литературовед Уруслбиевэ ФатИимәш. Щитха гъэр сцІэжыркъым, 1990 гъэм къыдэкІа «Портреты и проблемы» тхылтым итц. Ильэс ТоощІре плІыре дэкІа нэужьщ «Мывэ лъэхъэнэм» теухуа тхыгъэ щхъэхуэ, адыгэ литературоведым итхауэ, дунейм къышытхъар. Ар зейр Къэжэрырш. Сэ къызолъытэ Иннэ и тхыгъэр роман-мифым тепсэлтыхъ статья нэхъыифІ дыдэхэм ящищу.

Иджыри зы щапхъэ, кІеши... Лирическэ поэмэ яфІепцмэ ущымы-уэну, тхыгъэ цыкІу зыбгъупцI хэтц си творчествэм: «Уэгунэбзу», «Музыкэ», «Сейф», «ЩыхупІэ», «Динозавр», «Блэ», «Напэ», «Гъуэгухэр», «Мамэ», «Нарт макъамэхэр».

УатепсэлтыхъынкІэ, уатетхыхъынкІэ нэхъ гугъухэм ящищу къызольытэ «Музыкэмрэ» «ЩыхупІэмрэ». Иннэ блэмыІэбыкІыу къиубыдыфащ «ЩыхупІэр» зы Іепкъульэпкыу зэрызыгъэубыд – нерв нэхъышхъэу хэлтыр. КІеши жысІэнци, сэ къызолъытэ ди литературэхутэ щІэнныгъэр япекІэ зыгъебжкуэн лэжыгъекІэ дыщыгугъ хъуну Къэжэр Иннэ. Мы къэсхыну щапхъэхэм зыгуэрым и жагъуэ хъун хэлъу си гугъэкъым. Зыщыгъэгъупцэн хуейкъым: литературэкІэ дызэджэм и дэтхэнэ жанрри псальэ-псалтьеурэ зэхэлъщ. Тхыгъэм и мыхъэнэри ар цыхум къащтэн-къамыштэнри псом япэу зэлтытар псальэм, бзэм и къэгъэсбэпыкІуэ уэ, тхакІуэм, усакІуэм литературоведым, къызыкъуэпхыфырш.

Мы тхыгъэр зытеухуар (иджыри зэ жысІэнци) подстрочник жыхудІэмрэ абы пыщІэжа зэдзэкІын-зэрегтэдзэкІын Іуэхумрэш. Тхыгъэм подстрочник къытрапцЫкІын хуей щІэхъур ар нэгъуэшІыбзэм и фашэкІэ яхуэпэну аракъэ? Дызэресагъэжку жытІэнци, оригиналыр нэгъуэшІыбзэм хуэзыгъэхъэзыр «полуфабрикатщ».

Иужьрей упцІэм нэгъуэшІзы упцІи къыкІэльокІуэ. Тхыгъэр (усэр, поэмэр) подстрочникым (нэгъуэшІыбзэм) тэмэму «ирагъэтІысхья»,

ирагъэзэгъа, и гупсысэр ямыуныкъуу, хэлтэа гурыгъу-гурыш! Эр ямыгъэ-утхьуэу?

Үүр нэхъ Іэзэ щымы! Эми, оригиналыр зыгуэр хэмши! ауэ подстрочникым и къупхъэм пхумыгъэзэгъэнк! Э мэхъу, сыйту жып! Эмэ «поэзие» жыхуа! Эр мыхъэнэм, зытеухуам и закъуэкъым. Абы хеубыдэ къэзигъэлтагъуэ (пластика) метафорэри, псальхэм, макъхэм къахэ! ауки щ! Эжкыуэ (анафорэ, аллитерацэ, ассонанс н. к.в.) якууэдийри. Зы бзэм щызэф! Эпш! щ! Эжкыуэр (музыкальность жыхуа! Эр) нэгъуэш! Йыбзэм подстрочник! Э пхуэхынукъым. Ар подстрочникым къыхуэубы-диркъым, къы! Эрхъэркъым. Макъ зэшхь зэпэджэжхэм усэр нэхъ къеджэгъуаф! Э, нэхъ дахэ, щрамыгъэлейм деж, ящ! Арами, я къалэнныр абык! Э зэф! Эк! Йыркъым. Езыхэри мыхъэнэ е, нэхъ дысакъыу жыт! Энщи, мыхъэнэзэпш! Э хъуауэ усэ сатырхэм къышык! Гуэнк! Э мэхъу.

*Уи тхыдэр куэдрэ къэкъуэлъаш,
Лъыкъуаулэр жэшхэм къак! Эрьижсу.
Уи дыгъэр куэдрэ къол! Элаш,
Лъы бжъыгъэ птелъхэр пхуилъэш! Йыжсу*
(«Дуней тельиджэ», н. 123)

А. хъэрф – **лъ.** **Б.** макъ (фонемэ) **лъ – ы.** **В.** **лъы** – кровь.

Лъ – ы фонемэ мы усэ сатырит! Ым щызэпш! Э мыхъэнэ зыбжанэ. Адыгэш! Ым зауэ гуаш! Э куэд (къэкъуаулъэу) щек! Гуэк! Аш. Адыгэхэм апхуэдизк! Э лъы куэд яф! Эк! Гуэдирти, жэшхами лъы къак! Эрьижку къыпф! Эш! Ырт (пшыхъэшхъэ пшэпль е жэшыбг маф! Эс). Зэран хъунукъым мыйбыи гу лъыттэмэ: лъыр жэшк! Э къак! Эрьижку жи! Эркъым, – лъыкъуаулэр – жи.

Къуалэ. Къуалэбзухэр. Лъы. Къуалэ. Лъыкъуаулэ...

Лъыр уэру, дриутхайуэ, къынчижк! Э, къуалэ къэзыльэтыххэм яригъэшхъу къигъэш! Ыауэ щымытауэ п! Эрэ пасэрэй адигэм а псальэр? Арамэ, лъыкъуаулэ псальэри къурш пейзажым гъуэзэджэу хозагъэ.

Мис урысыбзэм ар зэрырагъэзэгъар:

*Ночь истекала кровью, клокоча,
Котлом твоя история кипела.
А солнце наподобие врача,
Израненное врачевало тело.*
(«Красный всадник», стр. 38)

Хъарзынэу схужы! Энукъым япэ сатырыр. Ет! Уанэ сатырым (шыуанным) усэр пшэф! Ап! Эмк! Э ирхэхэк! Е дауэдапшэм хехъэ: хъэгъуэл! Йыгъуэ, нэшхъеягъуэ; шыгъуэгумк! Э пхъ э маф! Э щызэш! Гагъэнауэ лы ягъавэ, лэпсыр къокъуаульэ. Ещанэ сатырым усэр унагъуэ Гуэхум нэхъри пэгъу-нэгъу еш! Сатырхэм щ! Эжкыуэ хъарзынэ яхэлъщ, ауэ щ! Эжкыуэр (макъ зэпэджэжхэр) адигэ тхыдэр, лъэпкыр, хэкум и пейзажыр макък! Э зэрызыгъэубыд къару хъуакъым.

Зэдзэк! Ак! Гуэм и пащхъэ къихута подстрочникир «къызэригъэп-сэужыиф» Эмалхэм ятеухуауэ Гэджи ятхащ лъэпкышхуэхэм я литературэхэм елэжхэм. Сыт хуэдэ тхыгъэри тхылъри нэгъуэш! Йыбзэк! Э зэбдзэк! Йыфынущ, – жызы! Эу утыку ихъэхэр абы пыш! ау гугъуехь псоми

фІуэ щымыгъуазэу арац.

Лирикэ жыхуэтіэм Іуэхур хуэкІуа нәужь, игъашІекІэ пхузэмидзэкІынур нәхъыбәу къызольытә. «Зыгуэр хуэдәурә» жыхуаІэ щІыкІемкІэ сыйти зәбдзэкІыфынущ. Абы ләжыгъешхуә езыхъелІа урысхәм (В. Жуковскэм деж къышыщІедзауә) я сәбепкІэ дәри Іемал дгъуэташ дунейпсо литературә жыхуаІэм и бжә дазәм зәзэмизә дыдәп-лъину.

Псалтьэм папшІэ, Пастернак Б. А. зәридзәкІам, Верлен П., Бараташ вили Н. сымә я лирикәр, Шекспир В. и трагедиехәр, нәгъуәшІ күэди хъарзынә дыдә хъуауә къысшохъу. Байрон Дж. дуней псом щыщІерыІуэ усакІуэшхуәщ, арами, къытезгъэзәжу и усәхәм седжәжыну си гум зәикІ къихъәркъым. УрысыбзәкІэ щызәрадзәкІым күэдыІуэ яфІекІуэдауә къызольытә...

Иджы лъагапІэм дыкъехыжынци, ди Іуашхъәжыр зә къэтплъыхыжынщ. Дә, адигәхәм – Къәбердәйми, Шәрдҗәсми, Адыгейми – зәдзәкІын ләжыгъәм зәманышхуә, къару күәд тедгъәкІуэдаш. Псори апхуәдәт Совет властым и лъехъәнәм. Властыр щыІәжкъым – и гүурри и цІынәри къышшІәщыжащ.

Ди литературәхутә щІэнныгъэр тІекІу зыгъэзгъуейуә дунейм зә-рытетым къикІыркъым творчествәр зи натІеу зи гъашІэр зыххәм ди Іуэху епльыкІэр уэншәку щІагъым щІедгъәнишІуэн хуейуә. Ауә уэн-шәку щІагъими щхъәнтә щІагъими щІәзмыйгъапшІуәу сотхә, зәдзәкІынным и сәбәп ди литературәм къемыкІауә жыпІенныр къемызәгъими, а Іуэхум зы «ауи» хәльш. ЗәбдзәкІын дәнә къэна, «анәдәлъхубзәмкІи къытрамыдзәхатәмә нәхъыфІт», жозыгъеІә күәд урысыбзәкІэ зәрадзәкІауә дунейм къытөхъащ. КІуәарақъә, зәргъәдзәкІынным хуэнәхъуеиншәт ди тхакІуэхәм я нәхъыбәр.

Кавказ Ишхъәрәм и усакІуэ нәхъ цІерыІуэ дыдәхәм ящыщ зым теухуа анекдот гуэр жъәрыІуатәу зәІепахуы щытащ, ильәс тІошІыры-шшІкІэ узәІәбәкІыжмә. УсакІуэр зәзыдзәкІым и деж мәпсалъә хъыбар иригъашІеу иғъегуфІену.

- Сәлам узох, усәщІэ стхащ!
- Уалейкум сәлам, зәздзәкІаш а жыхуәпІэр.

Лъәпкъ тхакІуэхәм я гъашІәмрә творчествәмрә оригиналыр нәхъ псынщІеуәу зәргъәдзәкІын Іуэхум пІәщІеущІэ гуәри зәрыхәльар къыхош мән анекдотым.

Сыт зәдзәкІынным хуэнәхъуеиншә тхакІуэхәр апхуәдизу зыгъе-пІашІэр? Урысыбзәр – къәралыбзәц. А бзәмкІэ ятхащ дунейм нәхъ ин дыдәу тет литературәхәм ящыщ зыр. Урысыбзәм нәхъыбәм уакъретгъәцІыху, уи тхыльхәм я тиражыр егъебагъуә, нәхъ цІерыІуә уещІ. Урысыбзәм – орденым, медалым, званием нәхъ пәгъунәгъу уещІ. КІешІу жыпІэмә, хъун хуәдә гуэр птхырә уи тхыгъәхәр тәмәму зәрадзәкІыфмә, уи кІәнныр къикІаш. ТхакІуэр емыкІу пшІы хъунукъым, сый абыхәм щІыхуейр жыпІеу, ари псәун хуейш...

Официоз идеологием и «накырыәм зәрепшәр» фІемашІеу, а на-кырыр зыІәшІәльым (властым) гу зылъригъэтән мурадкІэ тхән-зәргъәдзәкІынным епІәшІекІыІуәу анәдәлъхубзәр зыхуей-зыхуәфІым (гъекъәбзәнным – узәшІынным) емылІәлІәф, елІәлІәну хуәмеищә хъуа тхакІуэм и этикәмрә эстетикәмрә проблемәм зәшІибләнүкъә? Эстети-кәм щышшІә бзәм, псальэм я къегъесбәпыкІэр? НәгъуәшІу жыпІэмә,

тхакIуэм и стиль жыхуаIэмрэ и эстетикэмрэ зэгуэхынIэ яIэкъым. Бзэр ешIэкъуаузмэ, нэмыццысамэ стиль щыIэкъым е щыIэр щIагъуэкъыми абы эстетикэри зэдех, узытепсэлтыхыжын къэмынэу, икIэм-икIэжым, тхакIуэм и этикэри къулейсызу къыщIокI.

Анэдэлхубзэм тегъэчныхыауз хуэмисакъыфа е хуэсакъыну хуэмия тхакIуэм къызыхэкIа, зыхуэлажъэ и лъэпкъым хуиIэ лъагъуныгъэр сыйткIэ къыупщ хъуну?

Ди критикхэм, литературоведхэм я лэжыгъэхэм сэзы гъещIэгъуэн хызольбагъуэ. ТхакIуэм и стиль гурыIуэгъуэм (понятием) теухуауз абыхэм нэгъуэщI мыхъуми напэкIуэцI Йыхъэ щанэ къахэбгъуэтэну тыншкъым. ТхакIуэм и стилем утепсэлтыхыын папшIэ, ар зэрытхэ бзэр «къызыIурыщещу» пшIэн хуейщ. Ди жагъуэ зэрыхъущи, ди литературоведхэм апхуэдэу ар къызыIурыщещу яхэтыр машIещ. (Мыр темэшхуэш).

Дунейм щхъэхуит дыдэу тетар тхакIуэ закъуэтIакъуэххэш, тетамэ. Сэ фIыуэ къызгуроIуэ Налшык е Мейкъуапэ удэсу Солженицын Александр и «Архипелаг ГУЛАГ» е Джордж Оруэлл и «Кхъуэ фермэм» хуэдэ птхыуэ къызэртыгъэдээфынур. Ауэ... ЕтIуанэу, ешанэу къиптхыкIыжыну, нэхъ бгъэктэбзэну узыхуэшхъэха тхыгъэр уеpIещIэкIуэ нэгъуэщIыбзэкIэ щызэребгъэдээкIкIэ, уи анэдэлхубзэм хуэблэжыфын, хуэпшIефын Iуэху щхъэпэ гуэр къанэркъэ? ЗэргээдэзкIынэм хуэмымашIуэ анэдэлхубзэм псэ хъэлэлу хуэлэжьаш Нало Заур, Нало Ахьмэдхъан, МафIэдз Сэрэбий, ИутIыж Борис, Мэзыхъэ Борис, Гъеунэ Борис сымэ.

Я тхыгъэр нэхъыифIхэм ущеджэкIэ, я адыгэбзэр уи псэм къеныхуэкъуркъым, тыншу хозагъэ. Дэ тхакIуэ цIэрыIуэ диIэхэш, я тхыльт къесштамэ, икIэм нээмгъэсифу згъэтIылтыжу. И бзэр къистехээльэрэ – седжэркъым.

ИккукIэ гъещIэгъуэн хъунт ди къэбэрдей-шэрджэс литературэбзэм зэрызиужья щыкIэм къыдэбжэ лэжыгъэ – ХьэтIохъущокъуэ Къазий и тхылъым къыщыцIэдзауэ нобэм къэсиху къызэщIиубыдэу – диIэнныр. (Дэ диIэн хуей куэд къянаш икIи къонэ).

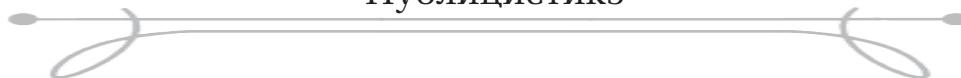
Мы тхыгъэр щIызэхэзубла «подстрочник» темэм и жыпым проблемэ куэд къызэрильзэльям гу лъытэгъуейкъым. Иджы зедгъээзкIыжыниц къызэредгъэжъамкIэ. «ЩыхупIэ». Мы поэмэ цыкIур зытеухуар урысыбзэкIэ жизнь Духа, «духовность» жыхуиIэм (культурэм и лIэужыгъуэ гуэрэм – музыкэм, живописын е поэзием) псэр хъэшыкъ щыхуэхъукIэ узыхигъэт гурыгъур, къыптигъаплэ шынагъэ, нэгъуэщIым дежкIэ гурыIуэгъуей хъунухэр аращ.

Я талантимрэ еzym пэжу къялтытэмрэ гугъу иригъэхъауз е текIуэдэпауз күлтүрэмрэ литературэмрэ хэтар, ноби хэтыр бжыгъэншэц жытIэмэ – щытуагъэ хъуну си гугъэкъым.

НэгъуэщI ИэнатIэ (сферэ) пэрыт лэжьакIуэхэри гугъуэхь Иэджэм хэтц. ТхакIуэмрэ художникимрэ я гугъуехыр, сэ къызэртыгурлыIуамкIэ, тIуашIэу къэплытэ хъунущ. Ар къыхокI мышхуэдэ щхъэусыгъуэхэм:

- а.** нэгъуэщIым и творчествэр гурыIуэгъуафIэу зэрыщымытым.
- б.** абы мыхъэнэшхуэ иIэу куэдым къызэрэмалтытэм, зэрыхуэмыныкъум, зэрыхуэмейм.

в. Творчествэм къыпекIуэшхуэ зэрыщымыIэм. Ар пхуэгъэпшкIунукъым. УимыIэр бгъэпшкIун?

А хүэмейхэм я бжыгъэм хиубыдэнкіэ мэхьу фыгуэ плъагыу уи Йыхылыхэмрэ уэ къогъезахэмрэ я нэхъыбэри. Фыгуэ сзызыгъуа-зэу зы щапхъэ къэсхынц. 1960 гъэ лъандэрэ сэ Іейми фыими зыгуэр къытрызогъадзэри, а зэманым къриубыдэу стхар, злэжъар зыгуэркіэ фіэгъещігъуену, абы зы мыхъэнэ гуэр иІеу ибжу гу зылъизигъетауэ сыкъызыхэкіа лъэпкъым – Бещтокъуэхэ – яхэтар зы цыхухуущ.

Псоми гу лъатэурэ екіуекіаш хъэгъуэлігъуэ, нэчыхынх, кіэлтыгъакіуэ, кіэлтыкіуэж, унэишэ, щауэишыж, мулид, нэгъуэшкі-кынэмьиці куэдым сзыэримыкіуэфым. Си Йыхълы дыдэхэм яышыц бзылъхугъэ гуэрим мыпхуэдэ упшіэ къызикъузыліауэ щытащ: уэ иджыри утхэрэ? Зэрыжиа щыкіэм (интонацэм) тепшіхъмэ, упшіэр къызэрэзитын хуяр мыпхуэдэут: Уэ иджыри къэс щхъэр бгъавэрэ?

Гонорарым, мылькум, творчествэм емызэгъыщэ къулыкъум – абыхэм яышыціа проблемэхэм я закъуэкъым зи гур творчествэм ета цыхум и гугъуеххэм я хэкіыпіэр. Апхуэдэ гугъуеххэм щызэхуэпхъэс гурыгъу гугъусыгъухэр – сурету, е поэмэ цыкіуу дунейм къытхъэмэ гум дежкіэ нэхъыфікъэ, ар инфарктыр здэшыпіэ лъэнүкъуемкіэирахуэкі нэхърэ.

«Щыхупіэ» поэмэ цыкіур зытеухуар урысыбзэкіэ «жизнь духа, духовность» жыхуаіэм узыдришай лъагапіэмрэ абы узышылууэнкіэ хүнүн шынагъэ (шынагъуэкъым) гуэрхэмрэш. (Сэ къэслытэркъым «духовность» псальэм и мыхъэнэр кіуэрэ пэт къагъуэтыхауэ нобэ куэдрэ ягъеджэрэз «псэкупсэм» къитіасэу. «Терминологическое псалтьаль» диіэн зэрыхуейрэ куэд щіат).

Атіэ, арати, «духовность» е абы ешхъ зыгуэрим лъагапіэм дришя лирическэ лъыхъужыр «икіи уимыкі икіи уимыс» жыхуэпіэ хъун щытыкіэм къихутащ.

Мис Къэжэр Иннэ итхыр а щытыкіэм теухуауэ.

«Восхождение» как выясняется, не конечная точка земного пути. Вершина открывает новую панораму, создает другие отношения: чем выше подъем, тем абстрактнее становятся преграды, заслоняющие небо, тем явственнее вырисовывается бездна. Тесная связь этих категорий тонко раскрывается в стихотворении «Обрыв» (Инна Кажарова, стр. 44).

Мы поэмэ цыкіур и лъашіэ дыдэм нэс Иннэ къызэрэгүрүүліум, абы теухуа и гупсысэр урысыбзэ тэмэмкіэди пашхъэ къызэрэрильхъам и щапхъэу иджыри зы абзац.

«Не железные цепи, не воля богов, а собственный страх приковывает человека к скале, вынуждая его столкнуться со своей ничтожностью, осознать свою трусость в той полноте и ясности, которая на земле (внизу) при наличии надежной опоры, мало доступна. Лирическая ситуация разрешается Духовным преодолением пропасти...» (стр. 44).

Сыт зыхуэсшэр псальэр? Щыуагъэшхуэ къэгъуэтауэ ара? Аракъым. Иннэ подстрочник щищым фіэшыгъещіу поэмэ цыкіум къыхуигъэнар «Обрыв» псальэр араш. «Пропасть» псальэр къызэригъес-бэпыр зэ закъуэш. Щыуагъэ хуэдэкъым.

Обрыв, – а, м. **1.** см. оборвать, – ся. **2.** Место, где оборвано. О – в в проводе. **3.** Крутой откос по берегу реки, краю оврага. Песчаный обрыв. Прыгнуть с обрыва. С. И. Ожегов (стр. 397).

Пропасть¹, и, мн – и, – ей ж. **1.** Крутой и глубокий обрыв, бездна. Дорога над пропастью. С. И. Ожегов (стр. 567). Подстрочни-

кым фІещыгъэцІэу къыхуэнэн хуеяр, шэч хэмэлтүү, «Пропасть»-р арац. Сыт щхъэктээ? 2. ЩыхупІэр зытеухуамрэ «обрыв» псальэм уи гупсысэр зыхуишэнкІэ хъуну кІапсэ кІапэ, гъущыкІэ сыйт хуэдэхэмрэ зэхамэц. «Обрыв»-м темэр иргэгъэльхъшэх – кІапсэ кІапэм, электроІемэпсымэхэм, псы цыкІур гуэрым и нэпк'ым хуешэ.

ЩыхупІэр (пропасть) лъагапІэм щыщщ. Абы къышынэрк'ым, убэлэрыгъмэ, уи щхъэр уи щлагьыу здэбунэтІыну ищлагьыр (низыр) уетгээльхагь.

Щы-р щыым хэт щI-ыр арац.

Ху-р зехуэн, техуэн, гуэхун псальэхэм хэт **ху-р** арац.

Пэ-р тысыпІэ, гъуэлтыпІэ, къэувыпІэпІэ псальэхэм хэт **пэ-р** арац. «ЩыхупІэ» псальэм, убэлэрыгъмэ, уи щхъэр уи щлагьыу уехуэхыу, «кІэ щыбгъуэтыну» щыпІэр уетгээльхагь.

«Адыгэбэз псальальэм» итиш тэмэму икІи гурыІуэгъуэу:

ЩыхупІэ – пропасть, обрыв. (УщыхункІэ здэшынагьуэ бгы лъагэ... ЩыхупІэ шынагьуэ. «Адыгэбэз псальальэ» (н. 791). Уи щхъэр уи щлагьыу щыим ухуэзышэну къарур кІэшІрэ шэриуэу щызэхуэкъусац жыпІэнц щыхупІэ псальэм, поэмэ цыкІур зытеухуа, лъагэІуэу дэлбэя къарур (Духовное напряжение) лирическэ лыхъужым и псэм зэрышышэцІам хуэдэй.

«ЩыхупІэм» теухуа анализым хъарзынэу поувэ Къэжэрым «Акъужь симфоние» лирэ поэмэни ирищІекІ псальэмакъ гъэшІэгъуэнри.

«Именно наличие частицы космического света способно породить титаническое...» (стр. 45). Мыбдежми зы «ауэ» Іуэхум хэлъщ. «Акъужь симфониер» «Симфония ветра» мэхъу. ТІэкІущ зэрызэцхъэшыкІыр. Арцхъэктээ – а тІэкІуми зыкъом ехтуэж.

Акъужь – свежак (ветер) КъуршымкІэ къриху жыы къабзэ щыпІэнтиІэ. «Адыгэбэз псальальэ» (н. 23. М-ва, «Дигора», 1999 гь).

Псалтьальэр зэхэзыльхъахэм тэмэму ящIаш «свежак» псальэр япэ зэрырагьэувар. Арами, акъужыр сыйтим щыгъуи щыпІэнтиІэу сэ схужыпІэнук'ым. Сыщымыуэмэ, акъужыр тІэкІу машцІэу хуэбэнкИ мэхъу. Псалтьэм папцІэ, пшыхъэцхъэм къепцэ «роза ветров» жыхуиІэр. «Акъужыр» щызэбдзэктээкІэ псом нэхърэ нэхъ тэмэмым «свежий ветерок» жыхуиІерауэ къышІэнтиІэнц. Апхуэдэу пшыымэ, поэмэ цыкІум и щлагьщІэбэз темэми нэхъ хуокІуэ: литературэм, искусствэм талант хэлъу, щIещыгъуэу къыхыхъэр – акъужым хуэдэц. Арами, а щIэр къыхыхъэним гугъуехуу пышIар машцІэк'ым. Жыр (ветер), дауикI, акъужым нэхърэ нэхъ щыпІэнц, нэхъ пхъашэш.

Мы щапхъэхэмкІэ сэ Иннэ згъэк'уаншэу арак'ым. Тхыгъэ зэбдзэктээкІыныр Іуэху джэгук'ым, литературэ жыхуаІэм уи фІещу убгъэдэтмэ. Тхылтыр къыдээзыгъэктээ секторым и лэжьакІуэхэр зым и лэжьыгъэм адрейр нэхъ набдзэгубдзапльэу хэппльэжатэмэ, сыйт ягъэ кынт. Мы щапхъэхэр къызэрысх тхылъ цыкІум и научнэ унафэцІым и закъуэк'ым профессорыр, рецензие езытайтІри профессорщ. МашцІэу пхужыпІэнук'ым я щIэнтигъэр. Пэжкъэ?

Дэ, тхакІуэхэм, усакІуэхэм ди творчествоэр кхъужь хъуам хуэдэу хъэзырыбзэу жыгым къыпхурк'ым, гугъу дыдехуу ильэсипцІ бжыгъэктээ зэхудохъэс. КъыдэмыгушцІыххэу, зэрамыдзэктээкІынуи Іэмал имыпІэу щыххуакІэ, шэч хэмэлтүү, секторым щIэль Іуэху бгъэдыхъэктээ хуэжын хуейш (Мыбдежим абы нэхъыбэ щыжысІэнк'ым).

Публицистика

«Однако лучу, исходящему из души в произведениях Бештокова альтернативой выступает другой свет – электрический. (Электрический свет горит. Глаза видят. «Молитва солнцу», стр. 45).»

Мы щапхъэри зэхэзыгъээрыхъэм япоувэ: зыщицыр «Лъапсэ» циклыр араш. /Уээдэгъэр маблэ, нитыр мапльэ, Мис узд нэгъунэ Къэбэрдэйр / («Дуней тельыджэ», нап. 265»).

*О, история наша, из твоей сумы
Я бы отнял свое сердце...
Дал бы ему убежать сломя голову,
Заставил бы его спрятаться от тебя.*

(Инна Кажарова, стр. 47)

АдыгэбзэкІэ: Тенджыз Іуфэ гъуэгуанэ (н. 9).

*О, ди тхыдэжь, уи къапхъэным
Си гур къытфІыдэсхыжынти.
Щхъэхъу нышІээгъэпхъуэнти,
ЗытфІезгъэгъэпщкІужынти.*

(«Дуней тельыджэ», н. 465)

Сыт къэхъуар? Къэхъуагъэшхуи ѢыІэкъым, къапхъэныр хъуржын ящІри, псори зэхэтхъуа хъуаш. Уи гум емышыкъылІэнкІэ Іэмал иІэкъым мышхуэдэу Іэ ѢыІэкІэ уи творчествэр, ильэс куэд Ѣлауэ гугъу узыдехыр, «эрэггэпшыжаяуэ» ушрихъэлІэм деж. Сыт хуэдэ псальэкІэ сэ зэрызыхуээгъээн хуейр апхуэдэу «къысхуэсакъя», ди литературэм и зыужыныгъэм «темыплъэкъуکыу» хуэлажэ секторым?

Иджы ди нэгу къытцІэдвгъэгъэхъэт щапхъэу къэсхъя подстрочник-хэмрэ абыхэм хуэдэхэмрэ къытрацЫкІыжа (къытезыцЫкІыжари ахъшэм и гузэвэгъуэм хигъэльэда халтурщик гуэру) си усэ тхыль, – Бештокъуэ Хъэбас, – жиІэу тедзэжаяэ, урысыбзэкІэ зыгуэрхэм къыдагъэкІауэ (сэ «Дуней Пэжым» сыкІуэжа нэүжь). Ара ильэс 55-кІэ гугъу зытІезгъэхъар? Дызезыхуэр, дыкъезыхуэкІыр сыт хуэдэ жин, дыхэмэлъадэу, зыкъытфІэмьцЫжу делэжъмэ сыт Ѣіэмыхъур литературэ жыхуаІэм мы къытхуэнэжа зэман мыкуэдым?

«Особо важным оказывается здесь то, что составляет контраст неустойчивости и препятствует окончательному разрушению адыгского мира. Закономерно, что этот контраст связывается преимущественно с образом горы.

Тебе осталось кость народа – основание // Закаленное огнем долгого времени. (Инна Кажарова, стр. 47).

Мыраш зи гугъу ищІыр:

*Къытхуэнай лъэпкъ и къупицхъэр –
нэхъицхъэр,
Ильэс куэд я мафІэскІэ псыхъар.*

(«Дуней тельыджэ», н. 409)

Подстрочником поэзии кызызэрхэмым нам дытепсэлыхынкыым. Мысхэнэр кызызэцликъуэфа? Щалэр зеиншэмэ, «льэпкъыкъым-къупщхъэкъым» хужайлэнкіэ мэхъу. Кавычкэм дэтыйр идиомац. Лъэпкъыу дунейм тетым я нэхъыбэм лакъуэр (родыр) цыихухъум кынадаж.

«ХээжыцI сыкIуэрэ псапэ сцIэмэ, си гуэнхыхыр тхъэм сцхъэчи-хынци, си лъэпкъым къупщхъэ хуэхъунц, – күэ кызызтынц, – жиIэри Инус Мэккэ кIуаш. (Каб.-русский ф-кий сл-рь. Сост. Б. М. Карданов, 1968 г. Ст. 149).

«Лъэпкъи-къупщхъи» фразеологизмэм жылэ псальэр хэмымт щхъэкIэ, «зерно» мысхэнэри кызыздеубыд. Усэ сатырым акцентыр щхъэтечу трегъевувэ: нэхъыщхъэр – лъэпкъыр къэнэнырш, щыIэннырш. НэгъуэцI зыгуэрэ жысIэнци, «льэпкъ и къупщхъэр» адигэ тхыдэмрэ менталитетымрэ кууэ хэшЦа метафорэц, тIэкIу тешхыхъаш жумыIэм. «Основание» псальэм а метафорэр «еухъуэнцI», ирекъухьри, памятник зытрагъевувэ постамент е стелэ уи нэгу кыщIегъехъэ.

Ди зэхэтыкIэкIи ди зэхэцIыкIкIи урысхэм нэхърэ адигэхэр ноби нэхъ дригъунэгъущ лакъуэр (родовой строй) жыхуяIэм. А лъэхъэнэ жыжье Iейуэ IумыкIуэтам кытхуигъэна псэльяфэхэри (фразеологии) нэхъ кыыдхуэбэкIыу кыщIэкIынущ кыышыдгъэсэбэпкIэ. Иджыри зымацIэ тIэкIу: кость народа.

И пэжыпIэм дыхуеймэ – цыихубэр арац народыр. «Лъэпкъ и къупщхъэр – нэхъыщхъэр» щыжиIэкIэ, нэхъ зэрызэбдээкIыну тэмэмэр этнос псальэрш. Усэр зэрыщыту къапштэмэ и контекстми арац жиIэр. СоюзкIэ зэппха «льэпкъ и къупщхъэ» псальтиIыр идиома ирикъуу къенауэ жыпIэм мыхъуну щхъэкIэ, абы и мысхэнэр къахуэна, къагъэнайу пэлъытэц. Абыхэм къапэув урыс псальтиI, идиому кызызэрыгъуэгурлыкIуам и нэпкъыжэ ятельу, къэгъуэтыгъуафIэкъым. «Соль земли» жыхуяIэр пэгъунэгъущ «льэпкъ и къупщхъэм», ауэ зэтхуэркъым. КIэцIу жыпIэмэ, Къэжэр Инни секторми захуэбгъэгусэ хъунукъым. Поэзие жыхуяIэм, дэтхэн лъэпкъым ейми, игъашIэкIэ пхузэмыйдээкIын куэдым ушрихъэлIэнущ, Iуэхум фIыуэ щыгъуазэ Фрост Роберт Ли (1875-1963 г. г.) арац щыжиIари мыпхуэдэу:

«Поэзия это то, что гибнет в переводах».

Мис нэгъуэцI щапхъи.

«И все же разве можно убить гору?! В твою землю, где обновляются кости, / наверное питалось много силы». Ст. 47/. Литературэр зыджахэм зыри схуамытхмэ, си ПIэкIэ зэхамыльхъэмэ, нэхъ къесцтэ-нущ. Кавычкэм дэту къесхъа сатырхэр си творчествэм щышу жиIэгъуэйш.

*Удахэти – жагъуэгъу уи натIэт,
 ИтIани къурш яхуэукIынт?!
 Къупщхъэжь зыдэцIэлэж уи ятIэм
 КуцI куэд хэткIуауэ къышIэкIынт.*
 («Дуней тельвиджэ», н. 118)

– ЗыдэцIэлэж уи ятIэм – щыжысIэкIэ, сэ сзытепсэлыхыр ме-дицинэм (грязелечебницахэм) къышагъэсэбэп ятIэр арац. Къэжэ-

рым зэрызэридзэкІам тепщиыхъмэ, кхъэм щІэлхэм я къупщхъэри къэцІэлэжу жысІэ хуэдэу уригъэгупсысынкІэ мэхъу. Кхъэри – ди хэкум щып щы кІапэц.

«Впиталось много силы» псальехам къыхуэштэркъым, къыхуэтгъэкъарукъым «куцІ куэд хэткІуауэ къышІэкІынт» сатырим и мыхъэнэр. Усэр зэхэфыщІа хъуаш, гугуу сидехуу къэсцІыхужу.

Сэри тІэкІу езгъэлеяуэ къышІэкІынкІи мэхъу. Зауэ щекІуэкІкІэ, къупщхъэ Иеджэ якъутэ. Якъутэм куцІ къышиткІуи къохъу. Уи сатырхэр тІэкІу пхъашэгүэц, натурализм жыхуаїэм нызэрохъэс, къызжаїэкІэ си жагъуэ хъунукъым, ауэ гурыгІуэгъуей дыдэу къэслэльтэркъым.

Адыгэбзэ зымыщІэм, егъэлеяуэ къыдэпхъэшэкІа адигэ тхыдэм щымыгъуазэм мы сатырхэр къыгурьгэгүэйэн щхъэкІэ, зыкъом къыхуебгъэкІуэкІын хуей хъунущ. Усэ тхылгым апхуэдэ комментариев къышезэгъыщэу щыткъым. КъыхуебгъэкІуэкІими, прозэц къызэрыхуебгъэкІуэкІынур. Къэжэр Иннэрэ Хъэвжокъуэ Людмилэрэ ящыщ си творчествэр лъэпкэ гъащІэм (тхыдэм, этнологием, фразеологием, менталитетым) пыщІа зэпыту къызэрыгъуэгурьгІуам гу нэхъ лъзыгъуахэм. Ар зэикІ зэдзэкІыгъуафІэ хъунукъым, ауэ зэйпщІэфынущ, щыгъуазэхэм къахуэмьцІыхужу.

Урысеймрэдэрэди тхыдэм (историем) зэпыльыгІэ куэд иІэ щхъэкІэ, ди этнологиер, менталитетыр зэпэцхъэхуэц. Щызэпэмыщхъэхуэжым деж – адигэ щымыгІэжу араш. Сэ сынагэу е икъукІэ сыйкулэйуэ аракъым, «Красный всадник»-м иужькІэ зы сатыр щызэрезмыгъэдзэкІар. Си гуэху зытет соцІэж, нэгъуэцІу жыпІэмэ, къызыихэсцІыкІым си щыгъуазэц, къыхэсцІыкІир сольгъужри араш.

«Наверное, впиталось много силы...» ЗэрызэридзэкІа бзэмкІэ пытщэнци: какой силы? Небесной? Земной? Физической? Духовной? Чьей силы? МигурьгІуэгъуэу къонэ. Иннэ фыщІэ хуэфащэц къызэрихуэтыфымкІэ, къызэрыгурьгІуэмкІэ. КъыгурьгІуар иГуэтэну гукъыдэж зэригІэмкІэ. Арами, урысыбзэм щыпхуимыгъэзагъэм деж, псом нэхърэ нэхъ тэмэмыр – уемыгІусэнрыш.

*Мы къалэ къомыр щыхэтІа
Адигэ лъапсэм исэ хэтамэ,
Хуэмымшечыжсу хэлъеташ,
Лъетауэ уэгум ёпонгІэтІауэ.*

(«Дуней тельвиджэ», н. 44)

Божественное же в его творчестве обычно выступает либо нейтрально, либо занижено.

/Это небо пустовало в то время? Почему никто не подал голоса?/

«Где зарыто это множество городов» (Инна Кажарова, стр. 44).

Усэм зи гугуу ищІир «Синдики»-ре нэхъ иужыгІуэкІя яхухауз щыта къалэ гуэрхэр аракъым, атІэ Пащтыхъым и империем Кавказ Ищхъэрэм къышитІауэ щыта къалэхэр араш. Иннэ и подстрочникым ахэр псори щИитІаш. Мис Ожегов С. И. и псальальэм итыр:

Зарыть – то же, что закопать. Стр. 202.

ХэтІэн – 1. вкопать что-либо. *Пкъо хэтІэн. Лъэтиц и сыйджыр щыкъатибл и кууагъуу хитІат.* 2. Построить что-либо. Псэуальэ гуэр ухуэн, гъэувын. *Псэуальэ хэтІэн.* («Адыгэбзэ псальальэ», н. 688).

*Лым и лыр щІэузыр фІыуэ
Адыгэм къыдгурыІуаш...
(«Дуней тельиджэ», н. 465)*

По какой причине болит кровь за кровь, ясно
Мы адиги осознали... (Инна Кажарова, стр. 50)

Си фІэц хъуркъым урысыбзэм и мардэмкІэ убгъедыхъэми, мыр жыІекІэ, пасалъуха тэмэму.

ТІэкІу машцІэу зэсхъуэкІуу къэзгъесбэпа адигэ идиомэм пэшачэ урыс идиомэ сэри сышыгъуазэкъым, къысхуэгъуэтыркъым. Бзэр зымыщІэм кІыхуу къыхуебгъекІуэкІын хуейц къыгурыйгъеІуэн, зыхебгъэшІэн папцІэ. Мыри – псоми утегушхуэу зэбдээкІ зэрымыхъунум и зы щапхъэц.

Си усэхэм хъунцІэпсынцІэту къытраупсыкІа подстрочник куэд Къэжэрим и тхылъым зэритымкІэ губгъэн зыхуэфащэр псом япэу секторым щІэлья (2009 г.) зэхэтыкІэрц. Тхылъир къыдэзыгъекІар – щІэнныгъэшхуэ зэрыщІэльыр зыгъэлъагъуэу литературэм, культурэм хуэлэжъэну зи пщэ къыдэхуэ институтц. (Институт гуманитарных исследований Правительства КБР и КБНЦ РАН). Куэд пхужыІэнущ, ауэ кІэцІу зы упцІэкІэ сухынц. Сыт дэ, Къэбэрдей адигэхэм, иужьрэй ильээс тПошІрэ тхум къэдгъэнэфа, «популизм» жыхуаІэм нэдмыхусу?

* * *

86

Адыгэ литературэхутэ щІэнныгъэр соцреализмэм и тоталитар къупхъэм къызэрикІым и щыхъэту къэлъитапхъэц иужьрэй ильэс зыбгъупцЫм дунейм къытехъа тхылъиплІыр: Паранук К. Н. «Мифо-поэтика и художественный образ мира в современном адигском романе» (г. Майкоп, 2000 г.), Гедгафова Э. М. «Художественно-стилевые тенденции кабардинской поэзии конца 20 в.» (Нальчик, «Эльбрус», 2008 г.), Кажарова И. А. «Человек и история в адигской поэзии 1970-1990-х г.г.» (Нальчик, 2009 г.), Хавжокова Л. Б. «Поэтический мир Хабаса Бештокова». (Нальчик, 2012 г.).

Адыгэ литературэр я тегъэцІапІэу кандидат, доктор лэжыгъэ зытхауэ республикэм исым я бжыгъэр машцІекъым. Зи гугуу сща тхылъиплІми къалэжэ дэтхэнэми ятеухуауэ пасальэмакъ зэхэбублэну, статья щхъэхуэ ятентхыхыну. Тхылъхэм яхэтц нэхъ кууи, нэмыщІысаи уарохъэлІэ. Апхуэдэу щытми, ахэр литературэм сэбэп хуэхъунут... АрщхъэкІэ а тхылъхэр дунейм къытемыхъагъэххэ хуэдэц – щым джэдыхыІампІэ. ИкъукІэ тфІедахэ адигэ хабзэм къалэн къытщицІу ара «къытфІэмыІуэху» зэхэтыкІэр, хъэмэрэ ди щІэнныгъэр куууІуэу къышцІэдгъальэу, тІэкІу гуаэшхъэуэ дищІыжауэ ара? Университетым и адигэ кафедрэм «щІэнныгъэ хъарзынэ» яІэу дапщэ щылажъэрэ, езы институтым дапщэ щІэс я щІэнныгъэр нэхъ лъагэжу.

Тепсэлтыхъыпхъэкъэ «Адыгэ литературэм и тхыдэ» тхылъишхуитІым. (I. т. 2010 г., II. т. 2013 г.). Абыхэм тепсэлтыхъын, ахэр къызыгурыйгъеІуэн хуей щымыІэмэ, сыт къыцІыдэдгъекІыр? Хуэмиймэ – сыт щыхуемейр? Хуеймэ – сыт щыхуейр? Адыгэ литературэр,

Публицистика

литературоведение^к дызэджэр, проблемэ зэфээшцу зэхэлъущ сэ зэ-рыслагьур.

Иджыстук^к нэхъ зи гугъу сцЫр – проблемэшхуэхэм ящымыщ хуэдэ щхъек^к, куэд зэлъита, зэхэзыгъээрых^к күривэж мэжаджэш.

Си усэхэм къытрищ^к подстрочники^к Джэдгъэф Эммэ и тхыль цЫк^кум къышихъеми укъэзыгъэу^к бжку хэтыр маш^ккъым.

*Всадников 20 века
Наследники молодые, очищаая слова,
Поэзии, богатым столом –
Могут встречать приезжающих
к нам гостей (стр. 23).*

Эммэ зытепсэлтыхъимрэ си усэр зытеухуамрэ зэшыщ^кым.

*Е XIX-нэм и шууейхэм
Я щ^кблэм псальэр яукъэбзри,
Поэзие – шыгъун^кастэ бейк^к
Иующ^кэф ди дэж хъэш^как^киуэ к^кэсхэм.
(«Дуней тельыджэ», н. 63)*

Епшык^кубгъуанэм и шууейхэр – адигэхэр аращ. Абыхэм я щ^кблэр – иджырей адигэ усак^куэхэрщ. Гуры^куэгъуэкъым Эммэ зи гугъу ищ^к е 20-нэ л^кэш^кыгуэм и «всадникхэр». Мы подстрочникым дыхъешхэн еш^к усэр зеймрэ абы и гупсысэмрэ.

Подножие гор лежит свободно / Распластавшись./ К большому городу единственная дорога – / Пуста. Стр. 23.

Къурш лъапэр хуиту щылъщ / Игъуэлъык^киауэ / Къалэшхуэм хуэк^куэ лъагъуэ закъуэр / Нэш^киц. («Дуней тельыджэ», н. 225).

Хъарзынэу ищ^ка хуэдэ подстрочникым ухэпльэжыпэмэ – зы маш^кэ т^кэк^киу хуощ^ки: лъагъуэ закъуэр гъуэгу (дорога) хъуаш. Поэзием^киуэхур хуэк^киа нэуужь, апхуэдэ «т^кэк^киуми» мыхъенешхуэ и^киэш.

Акъужжыр – гупсэхуу урибауэ хъууэ, щ^киэш^кыгъуэу литературэм е искусствэм къыхыхъэм я дамыгъуущ (символущ) поэмэ цЫк^кум «къизэ-рыщепщэри» къизэрыхъэшри.

Гъуэгу, шоссе, трасса, магистраль... Акъужжыр, дауик^к, нэхъ пэгъу-нэгъущ къуршым, чыцэм, мэзым, уэсым, къабзагъэм.

Аракъэ поэмэр зытеухуари. Дорога-м ухуэнгъэ лэжжыгъэшхуэ щек^киуэк^к щ^киып^к гуэрым ухуишэнк^ки, абы ублишу Китайм нэс уишэнк^ки мэхъу.

Нэхущ бэмп^киэгъуещ / Дыгъэр къыхукъуопль / Къопльых / къопльыхыр къалэм и уэнжакъхэм / («Дуней тельыджэ», н. 225).

Душный рассвет, / Солнце краешком своим выглядывает, / Смотрит вниз, смотрит на городские трубы. / (стр. 23).

Къопльых, къопльыхыр – смотрит, смотрит хъуаш. Дыгъэр къепльых къудейкъым, уэнжакъ нэгъунэ къопльых. Нэгъуещ^киу жып^киэмэ, къэхутэнгъэ иргэж^киуэк^ки, и акъужжыр къигъэк^киуэн ипэ къихуэу.

«Хъеуам уэнжакъхэр хъэлъеу щонэшхъея».

Уэнжакъхэри нэху щынным хуигъэхъэзырын мурад и^киэу арагъэнц дыгъэр абыхэми къыш^кипльыхыр.

Зы тІэкІунитІэм, зы макъ закъуэм, тепльэгъуэр (картинэр) ехъуэж, и мыхъэнери дэкІуэу.

ЗызэIупхыныр, зытІетыныр гуапэш,
ЗыкъомкIи жагъуэш бгъэшIэшхъуну щIыр.
(«Дуней телъиджэ», н. 390)

Открыться, подняться – приятно,
Во многом обидно – затемнять землю.
(Э. М. Гедгафова, стр. 27)

Псалтьальэр къызэIудох: щIэшхъу – ошибка, оплошность. («Адыгэбзэ псалтьальэр», н. 811).

Тэмээ хъуакъым подстрочникир – мыхъэнэр зэблишац.

Иджы – щотхъэжсыр псыхъуэм
Сэхэр:
Цыхулъыр IэфIиц,
Цыхулъыр – маещ.
Цыхулъыр – ар тхъэкIумэкIыхъилъкъым.
Цыхулъыр – ар хъэIуцыдзылъкъым,
Мывэсэхэм цыхулъ яфIэфIиц.
(«Бжыхъэ дыщафэ», н. 80-81.)

88

Мис Эммэ и подстрочникир: Теперь ножам вольготно у реки / И говорят они, сладка у человека кровь / Жирна, ее мы пустим вновь /.

Сэхэм зыри жаIэркъым. ТочкиIым и ужъым иту къакIуэ сатырхэр кавычкэкIи, дефиксIи къыххэгъэшхъэхукIакъым. Джэдгъэфым ищIа подстрочникым и ужърэй сатыритIыр сысейуэ жыIэгъуейш: кровь, вновь псальхэр рифмэгъу зэрызэхуэхъум дихъэхышэри, къэмуювыIэжыфауэ арац.

«Литературная Кабардино-Балкария» журналы (2005 г.) и етхуанэ къыдэкIыгъуэм тета си подстрочникир арац къэгъэсэбэпын хуейр.

* * *

Сэ зэикI къэслытэу щытакъым стхым куэд хуэныкъуэу, абы урысхэри ди гъунэгъу лъэпкъхэри Iэмал имыIэу щыгъуээн хуейуэ. Арами, къышIэдвгъэгъэхъэт ди нэгу: сэ «Дуней пэжым» сыкIуэжауэ зызогъэпсэху, тхакIуэхэм я союзи щIэнэгъэ-къэхутакIуэ институти къыслиэмIэсу. Ауэрэ екIуэкIыгурэ, зи щхъэр интеллектум лъэныкъуабэ ищIа еджахъэшхуэ гуэрым игу къохъэ, Бештокъуэ Хъэбас жыхуаIэу щытам и лирикэр урысыбзэкIэ къыдэдмыгъэкIыу хъунукъым, жиIэу. Сэ абы сыщегусысым деж си лъыр лъынтхуэм идиихъу хуожъэ, холодильникишхуэ гуэрым адакъэр Iуэху, нэху щыху, сыдагъэсам хуэдэу.

ИщхъэкIэ къэсхъя подстрочникхэм хуэдэу «зы тхылтыифI» ирикъун кандидатхэм, докторхэм ягъэхъэзыр, абы профессорхэм Iэ щIадзыжки, папкэр IэшIальхъэ усэ сатырхэр щам и бжыхъу ирихуэкIыну хъэзыр зэдзэкIакIуэ-халтурщик гуэрым. Ари цыхуш. Псэун хуейш. Унагъуэ

и Іәш е и щхъэр ищІыжын хуейуэ қуәдрә-қуәдрә «щытыкІә гүгъусыгъум» къышихутэ щыІәш. ГурыІуэгъуэш абы къышІригъэдзынур зыхуәдэр.

НәхъыфІ, цІэрә-щхъэрә зиІә зәдзәкІакІуэ Іуэхум къепшәлІенущи... Республика ҆ыкІухәм ис тхакІуэхәм ящышу апхуәдә зәдзәкІакІуэ лъыхъуэр қуәд мәхъу. ЕтІуанәрауэ, зи цІә япә къраІуэ зәдзәкІакІуэхәм дә, ди литературам, къыхуагугъәмрә, дә езыхәм зәхудигугъәжымрә зәтехуәркъым. Я фІәш пщІыну ухуожъэри, пхуәщІынукъым, подстрочникым къыхуәштәркъым, хунәхъесыркъым. Аргуэр: «Поэзия это то, что гибнет в переводах».

КләшІу: сә сыхуей «къышІрагъэдзынум», е, нәгум нәхъ къышІеувәу жысІэнщи – Щам и бжыхым? Къәбердей литературәр хуениу абы?

Подстрочникир сәси ИәкІә сщІауэ, зәзыдзәкІым сыбгъәдесу дызәләжъа тхыль ҆ыкІум нобә согушхуэ схужыІенукъым. Пәжщ, икІи ситеукІытыхъыркъым.

Иджы «зәдзәкІын проблемәм» гүгъуехъу пышІамрә зэмандыкІуа-дәмрә къәзыгъәлъагъуэ гукъәкІыж – щапхъә гуэрхәр сэтей къәсщІтәмә, литературәм къыхыхъә щІаләгъуаләми литературоведхәми зыгуәркІә сәбәп яхуәхъуна фә изопплာ.

Си усәхәр урысыбзәкІә зәрезгъәдзәкІыу, нәхъ цІәрыІуэ зысщІын мурадри сиІәт, Москва тезгъәзәжу МГУ-м и филфакым и аспирантурәм (1972) сыйыщІәтІысхәжам. (НәхъапәІуәкІә – 1968 гъэм – журналистикәмкІә факультетыр къәзухат).

ЗәдзәкІын, зәргъәдзәкІын Іуэхум фІыуэ ухәзыгъәгъуазз Іәмә-псымәш подстрочникир. Абы и къалән дыдәр усә сатырым и мыхъәнәр зыри хәмышІауэ, щымышы къыхәмыхъауэ нәгъуәщІыбзәкІә къәІуэтәнүрц. Апхуәдәр къышохъулІә щыІәш, игъашІәкІә къомыхъулІәни къахокІ. Сә иккукІә зэмандыфІ тезгъәкІуәдащ подстрочникым. Ләжыгъәм сыйыщригъәкІуэтыпәм и деж, филфакым щеджә, этажымкІә си гъунәгъу студентхәр зыдзгъәІәпүкъурт. Езыхәми сщІәр яфІәгъәщІәгъуенти, къатемыхъәлъеу земан къыстрагъәкІуадәрт.

Апхуәдәурә зы папкІә ІувыфІ зәзгъәпәщауә щытащ аспирантурәм сыйІәсихуи, абы ипә къихуэ илъесхәми.

Переводчикифыр сыйтым щыгъуи къәгъуэтыгъуафІәкъым. Псори зәрышыгъуазәщи, ущІаләху уотхъә: зы маҳуэ гуэрим си щхъәм къоңхъәрүүри, си подстрочник ІәрамәфІ къызоштәри сокІуэ «Литературная газета»-м. Ягу ирихъмә, зәзыдзәкІын езыхәм къагъуэтыфынщ, – арат сыйзәрегупсысар.

Зы бзыльхугъә пІашә гуэр сәрә дызәпәщису тІәкІурә хоплъә хуесхъами, ехъәкІә-къехъәкІ хәмыльу къызжелІ:

– Мы полуфабрикаты не принимаем.

Апхуәдә хъәщІагъәм иужыкІә узытепсәлъыхын къанәртәкъым, сыйкөтәдҗри сыйыщокІыж.

«Современник» тхыль тедзапІәм си подстрочникхәр щыщІәслъхъар 1973 е 1974 гъэр араш. А ильесхәм, блыщІ гъәхәм, а тхыль тедзапІәм «еблагъә гуапә» зыжриІәхәм ящыштәкъым журт лъәпкъым къыхәкІа зәдзәкІакІуэхәр. ДауикІ, и щхъә течауә зыми апхуәдәу жиІәртәкъым, арщхъәкІә Іуэхур зытетыр арат.

Яхуәсхъа подстрочникир 1975 гъэм и планым хагъәхъат. А гъэм сә аспирантурәр къәзухырт. СыкІәлъыпльурә зәрамыдзәкІауэ тхылъир

къыдэкІыу здэнутэкъым. Апхуэдэу сымышІмэ, Іуэхур зэриухынам сымышгүазэт. КъыдаутЫпшыкІыр слъагъурт, зэзыдзэкІхэм (куэдым) я лэжыгъэм сыхэпльят.

Си усэхэр яфІэнэщхъейти, редакцэм и лэжъакІуэхэр тІэкІу Иэнкун хуэдэт: «историческая общность людей – советский народ» жыхуаІеу, тегушхуэныгъэ хэлтүү коммунизмэм хуэкІуэр, хуенин хуэмеини апхуэдэ усэхэм? (А ильэсхэм лъэпкэ литредакцэм и унафэшІу щытар, сымышмыуэмэ, Ванцетти Иванович. И унэцІэр сцІэжыркъым. Редактору къыдэлэжъахэм ящищ нэхъ иужыгІуэкІэ усакІуэ цІэрыгІуэ хъуа, зи творчествэм шовинизмэм и макъамэр ИупшІу къыхэгІуки Кузнецов Юрий. Ставропольскэ крайм щыщщ.

ЗэдзэкІынымкІэ договорым Иэ щІэдзынам Іуэхур щынэсым, лэжыгъэм пэрыхъэнхэу хъэзырт Мориц Юнэрэ Плисецкий Германрэ. АрщхъэкІэ сэ япэ зизгъэшу редакцэм зыгуэр япэзубыду сыйкъэувэмэ, си Иэрыхъыр планым къыхадзыжын тІэу еплъыннутэкъым, зэ ягъэІепхъуау щытати.

– Котенко Николай дыгургыгІуаш уи усэхэр зэридзэкІыну. УсакІуэ хъарзынэш. «Смена» журналын щолажъэ. ФызэрымыцІыхумэ, зыхуэгъази, фызэгургыгІуэ. Фызэдэлажъэ, – къызжеІэ зи цІэ къисгІуантЫым язым. СцІэжыркъым дэтхэнэрами.

– Дызэдэлэжъэныр хъарзынэш, ауэ договорым Иэ щІэдзын ипэкІэ, усэ зытхух нэхъ мыхуми зэридзэкІрэ деплъамэ арат. ЗэридзэкІынущи – зэридзэкІынущ, сыт абы...

СокІуэри, дыэрроцІыху, усэ зыхыбл зэридзэкІыу, итІанэ дызэхуэззну дызэгургыгІуэ. АпиІондэху и лэжыгъэ гуэрхэм сыхэпльэри, хъэкъ сцыхъуат зэрыхуэмыцІынур, дызэрызэгургыгІуэнур.

МГУ-м и общежитым и зы пэш цІыкІу сымышІест. Иэнэ тІэкІу къызогъехъэзыр, къызогъэлагъэри «зэрызэридзэкІам, къехъулга-къемыхъулгаам» дытопсэлтыхъ. Сытми, гурууэ лъэпкэ хэмэльтүү къыгурзогъягІуэ апхуэдэ лэжыгъэм сэ си унэцІэ зэрышІэзмыдзыфынур.

– Мы зэбдэзкІам гугьу удехъяш, зэман текІуэдаш. Уцылажъэ журналын къытедзи, абдеж щыдгъэух дызэхуэарэзыуэ. Си псевдонимыр – Даут Сэидш, абыкІэ къытргэгъадзэ.

Апхуэдэуи ишІаш, дызэхуэарэзы хуэдэуи дызэбгрыгІыжаш, иужькІэ дызэхуээжжауэ, е телефонкІэ дызэпсэлтэжжауэ къысхуэшІэжыркъым.

«Современник»-м сокІуэри яжызоІэ: дызэхуэзаш, дызэрышІаш, зэридзэкІам дытепсэлтыхъяш. Фи жагъуэ фымыцІ, сэ апхуэдэ зэдзэкІа къыдэгъэкІыфынукъым.

Мыарэзыхэу зралъэфыхъри, къызоупшІ: уэ хэт уиІэ, зэридзэкІыфыну къэплъытэу?

– Мориц Юнни Плисецкий Германни хъэзырш къыздэлэжъэну. ТІури щыгъуазэш подстрочникым.

Мориц зэрамыцдэххэнур (сэ сцІээрэт абы нэхъ дагъуэр) кІэшІрэшэшІауэ къызгурагъягІуэри, ГерманкІэ арэзы мэхъу, зэрафІэмыйгІыр слъагъуу (Армырамэ етІуанэу планым къыхадзыжын хуейт).

Плисецкий Герман Борисович Омар Хайям и творчествэ зэридзэкІам цІэрыгІуэ ишІа, культурэфІ зыбгъэдэль тхакІуэт, Москва пэгъунэгъу Химки къалэ цІыкІум щыпсэурт. Зэрэ-тІэурэ дызэхуээш, нэхъ дызэрышІэри, Іуэхум тегушхуауэ иужь ихъяш. ЩІэх-щІэхыурэ

Химки сыкIуэрт, подстрочникхэмкIэ гурыIуэгъуейр хуэзубыхурт, зэридзэкIам сэркIэ гурымыхь къихэкIмэ – хэзгъэплъэжырт. КIещIу жыпIэмэ, накIе-нащхъэ хэмийль дызэдэлэжьац, ныбжэгъу-благъэ жыхуаIэм хуэдэ дызэхуэхъуауз.

Герман и щхъэгъус Галини икъукIэ цIыху гуапэт, литературэм фIыуэ щыгъуазэ, интеллект хъарзынэ зыбгъэдэль бзыльхугъэт. ТIэкIу ауан сыкъацIу «князь»-т къизэрызэджэр. Сэри ар щхъэрыгъажэ сцIыртэкъым. Адыгэхэм тицьщ хэт мыкнязыр? (ГутIыж тхъэмьщкIэм тIэкIу нэгъуэцIу жиIэгъац а гупсысэр: президенту мыадыгэрэ, адыгэу мыпрезидентрэ щыIэ?)

ЗэманыифI дэкIац абы лъандэрэ, Герман Галини дунейм тетыжкъым. Ауэ ѩIэх-щIэхыуурэ сигу къохъэ, садэуэршэрү си нэгу къыщIыхъэ къисхуохуэ. Апхуэдэ псээрыщIэ ди зэхуаку дэлтуу Германрэ сэрэ дымылэжьамэ, «Красный всадник» тхыль цIыкIум щыгуфIыкIахэм я бжыгъэр, дауикI, нэхь машIэну къыщIэкIынт. Мы тхылъым нэхъыифI зэдзэкIаи, нэхь къемыхъулIаи итиц. Сыщымыуэмэ, халтурэ зыхужыпIэн хэткъым. Герман сэрэ дызэхуээрэзыуэ Iуэхур зэфIэкIауэ щытащи, сэ абы ноби сышогуфIыкI. АрщхъэкIэ зэдзэкIакIуэми, подстрочникир ёщIа авторми емылтыта гуэрхэр щыIэц: лъепкъ нэпкъыжъэ зытель, пхузэмыйдзэкI гупсысэ, метафорэ гъэцIэгъуэн, сатырыр дахэ, къеджэгъуафI ёщI ѩIэхъыуэ (музыкальность), ахэр зэхэзгъэзагъэ, зэшьщхъу ёщIу, зи сэфетыр зэикI къыпхуэмыубыд гармоние.

Лэжьгъэр зэфIэкIщ, тхылъыр къыдэкIри дытыншыжауэ дыщысу Герман соупщ.

– Сыт и лъэныкъуэкIи ухуэарэзыуэ, мыр сысеярэт яхужыпIэну усэ дапщэ ит мы тхыль цIыкIум?

– Усиц, – кIещIу жэуап къызитыжац Плисецкэм. Сэ си жагъуэ сцIын абы къызжиам хэлтэктъым. Дунейпсо лирикэм и лъагапIэхэм фIыуэ щыгъуазэхэм къагуроИуэ поэзие жыхуаIэм и куцIыр рифмэ кIапэлъапэхэмрэ ритмэм и шэрыуагъэ къудейкIэрэ къызэрыпхуэмыгъэцIыр.

НысащIэ мыукиятэ мэлыщхъэ фIэбза щошынэ, – жи адыгэ псальэжьым. Дэ, адыгэ усакIуэхэр, тхакIуэхэр, литературоведхэр, апхуэдизкIэ дыукIытэххи, нобэр къыздэсэм и щхъэ течауэ тхужыIэркъым ди литературэр Щам и бжыхъкIэ тIууашIэу къызэрыхухъар. Ди закъуэкъым апхуэдэр къызыщщIар.

Адрей лъепкъхэм я литературэхэми «хъэкъыршыр» щыбэгъуац. Партым, властым уеубзэу, уашытхъуу тхэ закъуэ – псори ууейт. А псори зейуэ псэуахэм ятхам ѿщу дапщэ нобэрэй цIыхум еджэну къацтэжыр? И чэзу хъуакъэ зык'ригъээцIыу зэплъэкIыжыну ди литературоведениер? Тхыль хъарзынэ куэд тыкуэнхэм къыщIонэж, цIыхур хуэмейуэ. Мыхъарзынэм, ильэс плIыщI ипэкIэ къыдагъэкIыу ѿшта демагогием пызыщ эусэм, статьям, монографилем хэт нобэ хуейр?

ЗэхъуэкIыныгъэ гуэрхэм ущышынэу, псори «классикрэ тхакIуэшхуэу» ущышэхэтэм деж, укъышыхутэнкIэ хъуну «жъантIэр» зыхуэдэр телъиджэу икИи гурыIуэгъуэу къышIигъэшакъэ иджыблагъэ ТхакIуэхэм я союзым къышекIуэкIа, пудынгъэ къытхуээзылэжья гуемыIум.

Дэ иджыри фIыуэ зызыужын хуей лъепкъхэм дащыщ. Ди зуу жыныгъэр тхыль бжыгъэ къудейкIэ къыпхуэгъэлъэгъуэнукъым. Ар

тхылъым итым и кууагъым, журналхэм щIэнныгъэу яхэлъым, культурэм и проблемэу къахуIэтымрэ яубзыхуфымрэ, дэ, езы тхакIуухэми, ди зэхэтыкIэм къыхэшү щытын хуейү къышIэкIынц. Апхуэдэ зыужынгъэр щытлъагъупхъещ ди литературэр (нэхъыфIыIуэу абы хэтыр) зэрызэредгэдзэкI щIыкIеми.

Псом нэхърэ нэхъ зэдзэкIыгъуейр, хэт сыйт жимыIэми, лирикэр аращ. ХэмьшIауэ ар нэгъуэшIыбзэм пхуимильхъэмэ, пхуимыгъэзагъэмэ, зэзыдзэкIар бгъэкъуэншэн ипэкIэ, езы зэдзэкIын лэжыгъэмий эмалхэр къиззэрэмэшIэкIыр зыщыгъэгъупщэн хуейкъым.

Плисецкэмрэ сэрэ тфIэммыкъабылу Iуэхум зы хэлтэг. УрысыбзэкIэ къыдэкI си тхыль цЫкIум «Красный всадник» щIыфIэпщын щхъэусыгъюэ щыIэтэкъым. Иткъым тхылъым апхуэдэ усэ, си творчествэми хэткъым. (Сэ а идеологиесмын сыйхуэусакъым икIи сыпэувакъым).

ИщхъэкIэ къыщыхэзгъэшаш: си усэхэм идеологиесмын нэхъ екIурабгъу хуэхъун гурыфIыгъуэшхуэ къыззэрхэмьшым редакцэр машIэу игъэIэнкун хуэдэт. Арати, хэкIыпIэ къагъуэт къызэмьупщIыххэу, гугъу Iеий демыхххэу. А ильэсхэм, (1974-1976 гъэхэм къреубыдэ) «Литературная газета»-м тетауэ соцIэж КIыщоккуэм и усэ, «Всадник в красном башлыке». Щитхар 1962 гъэрщ, зэзыдзэкIар Яков Козловскэрщ.

*На востоке, а не где-то
Появился вдалеке,
На границе тьмы и света
Всадник в красном башлыке.*

92

Алим и усэр дунейм и фэзэхъуэкIхэм теухуа, пейзажыр къызэбэки тхыгъэ дахэш, а пейзажым хъарзынэу политикии хэгъэшыпсыхыжаш. «Башлык»-р Iух, къэна псальтиIыр зэблэгъэувыкIыжи, аракъэ «Красный всадник» жыхуаIэр. КIэшIу жыпIэмэ, гугъу Iеий демыххуу къагъуэтауэ щытащ «Современник»-м и лэжъакIуэхэм тхыль цЫкIум и фIещыгъэцIэр. Апхуэдэ зыгуэру къышIэкIынц адигэм щIыжиIар: мыхъумэ зэрыхъуу щIы.

СыщыгufIыкIыркъым сэ а фIещыгъэцIэм, сыйту жыпIэмэ, сисейкъыми, си творчествэми щыщцкъыми.

Ильэс щэшIрэ ирэ мэхъу мы тхыль цЫкIур дунейм къызэритехъэрэ, абы иужькIэ сэ зы сатыри си унафэкIэ зэрэзгъэдзэкIакъым. (Интернетым ильу усэ цЫкIуитI слъэгъуащ, зэзыдзэкIар сцIыхуркъым, къыздрихиар сцIэркъым).

«Красный всадник»-р къыдэкIщ, къэжыхх-нэжыххIэ срикъури, си пIэ ситIысхъэжауэ, куэд щIауэ спкъырыт гурыгъу гуэр нэхъ ерышцу къызэпэшэшү хуежъаш. ЗэрэбгъэдзэкI усэм и къэуатыр щыфIэкIуэдым, къыдалъхуа щIэжыхыуэр щыIэшIэкIым и дэж дэрэжэгъуэшхуэ къыпхуихуу къэлъытапхъэ апхуэдэ Iуэхум? Нэхъ зэдзэкIыгъуафIэ щIыIэш, нэхъ зэдзэкIыгъуей щIыIэш. Си творчествэр зыхиубыдэр дэтхэнэ лIэужыхыуэр ара? Сытми, хэкIыпIэ гъуэзэджэ къэзгъуэтащ: ильэсипщи бжыгъэкIэ подстрочникиу сцIамрэ зэхуэсхъэсамрэ згъэсри сыйтишыжаш. Си лирикэр щызэбдзэкIкIэ – куэдыIуэ фIокIуэд. Псом нэхърэ нэхъ тэмэмыр апхуэдэ мурадкIэ абы иужь зыри имыхъэнырщ.

* * *

«Мывэ лъэхъэнэмрэ» драмэ поэмэхэмрэ я зэдзэкІын-зэмыдзэкІынным төхууауэ кіәшІу зыгуэр жысІэмэ зэрэн мыхъуну кызыолтыэ.

ЩэнэгъэлІхэм, литературоведхэм – Тхъэгъэзит Юрэ, БакІуу Хъанджэрий, Гъут Іэдэм, Парэнкьюэ Къудас, Хъуажь Нуриет, Къэжэр Иннэ, Хъэвжокьюэ Людмилэ, Уруслевэ ФатІимэ, сыщымыуэмэ, къалтытэ романыр ди литературэм и тхыдэм къыхэнэну тхыгъэу. Апхуэдэу щыцтыгІэ – сэркІи ди литературэм дежкІи нэхъыфІт, хъун хуэдэу, дыхушемыгъуэжыну тхузэрегъэдзэкІамэ. «Мывэ лъэхъэнэр» къышыдэкІа зэманным абы зы мыхъэнэ гуэр иІэнкІэ зэрыхъунур къигурыІуэу, Іуэхур къыздэзэгъэпсынцІэн Союз диІакъым. Щагъехъэзырим тхылъым и редактор Ацкъаныр хузэфІэкІымкІэ къыздэІэпүкъурт, арами тхылъ тедзапІэм и лэжъакІуэхэм яхэтт директорым деж щІэлъадэ, «мыбыхэм зы къемызэгь гуэр къыдагъэкІ, ди напэр трах», – жриІэу.

Псом нэхърэ сэркІэ нэхъ гуемыІуу зы хэльщ «Мывэ лъэхъэнэм» төхуу гукъекІыжхэм. Си щІалэгъуэм егъэджакІуэфІу сиІа, еджагъэшхуэ, тхакІуэфІ Нало Заур и стІолым «Мывэ лъэхъэнэр» мазий хуэдизкІэ телья нэужь, къызеубыдылІэри къызоупцІ урысыбэз къабзэкІэ:

– А надо ли вообще писать такие длинные поэмы в наше время?

Сыхущыхъэркъым, сэ уэр нэмышІи Іуэху си куэдщ, къызжайами, си жагъуэ хъунутэкъым. Сэри слъагъурт абы илэжъыр зыхуэдизыр.

– Сыт мы къомыр къышІригъэкІуэкІыр жызыІенухэм ест жэуапыр: тхыгъэр зэрбгъэдзэкІын ипэкІэ, эзэйдзэкІынур хуэхъэзыру щысми, птхар уи лъэпкъ укъызыхэкІам щыщ, уи анэдэлъхубзэр зыІурыль цІыху зыщыплЫм къагурыІуауэ, къызэдащтауэ щытын хуейкъэ?!

Апхуэдэу къышыхъуар Тхъэгъэзит Юрэ и жэрдэмкІэ институтым щызэхэта зэІуцІэрц. Заури здэкІуам тхъэм щигъэтынш, и псальэ гуапэ къыхильхъуа щытащ а зэІуцІэм къышжайам.

ТхакІуэхэм я нэхъыбитІыр роман-мифым хуэмыхъэзыру къышІэкІауэ, даутэ литературэм хуемыджа тхылъаджэ къызэрыгуэкІхэм зэрызахуэбгъэгусэнур.

Сэ гукъеуэшхуэ, бампІэ сІуатэу аракъым, зэдзэкІынным гугъуехърэ проблемэу пышІар сыйшигъуазэ щапхъэхэмкІэ къэзгъэльгъуэу аращ. ЗэдзэкІынри тхэн Іуэхум, творчествэм и Іыхълыщ. Зэриджэгү Іуэху, зэштегъеупІэ, сомым тегъэпсихъа лэжыгъэ пшІыре – уи щхъэр богъэ-пудыж, лъэпкъ литературам Иэн хуей пшІэм, уи щхъэм хуэпшІыжын хуей нэмисым уелІалІэркъым.

1993 гъэм (е 94-р ара) Переделкинэ щыІэ творчествэмкІэ унэм сокІуэ, «Мывэ лъэхъэнэм» и подстрочникир здызошэри. СыздэкІуам щыІэхэт Семён Липкинрэ абы и щхъэгъусэ Иннэ Лиснянскэмрэ. Захузогъязэри сольэІу си подстрочникым схуджэнхэу. Слахри фэры-щІыгъэ хэмэлтүү къышжайэ ягу ирихъуа.

ГурыІуэгъуэт «Мывэ лъэхъэнэм» иужь имыхъами, абыхэм лэжыгъэ зэракуэдьр. ЗэрадзэкІыпэми, ар тыншу Москва къызэрыщи-тредмыгъэдзэфыниури хъэкът. Мыбдэж урысыбэзкІэ къышытрезгъадзэми (ари дашцэшыт) абы кыпэкІуэнышхуэ зэрыщымыІэми щыгъуазэт. ЗэдзэкІакІуэ цІерыІуэхэр зэрытезгъэгушхуэн сэри скъуэлътэкъым.

Іэшабэ-Іушабэу къызгурагъяІуэ Іуэхум иужь зеримыхъэфыну-

ри, чэнджец хъарзыни къызат Синельников Михаил сепсэльэнү. Сэ сынчыгъуазэт абы и лэжыгъэм, и тхылти еzym зэридзэкIахэри сиIэт. Сопсальэ (телефонкIэ). Подстрочникир абы езытыжын гуэрим къыхузогъанэри, сыкъокIуэж. Мазэ зытIущ дэкIауэ сопсэльэжри кIэшцү къызжеI: впечатляет... Ауэ – арац, морац... Сымаджэ диIешц. Иджыпсту сехъулIэркын.

Абы иужькIэ зэмманыфI дэкIауэ, «Литературная газета»-м статья ин тету къысIещIольгъуэ: ар зытхар тIэкIу хъущIэрт Синельников Михайлр Шкляревский Игорэр хуэдэ усакIуэ хъарзынэхэм я щхэ хуагъэфащэу тыркуменбашим (сынчмыгуэмэ Сапармурад Ниязовц) и усэ тхыль зэрэзэрдзэкIамкIэ мыарэзыуэ.

Фэопль зыхуагъеувыжа тыркумэн унафэцI цIэрыIуэм и творчествэм сэ фIыуэ сынчыгъуазэу схужыIэнукъым. Зи унащхъэм уэшх къыпхыж, музей ныкъуэкутэ гуэрим щIэс адигэ усакIуэ и «мифофи-лопоэтике» уелIалIэ нэххэрэ, дауикI, къэрал псо зыIещIэль унафэцIым и творчествэр зэбдзэкIыныр нэхъыфIщ «сыйт ильэнкъуэкIи».

Мы къезгъэкIуэкIахэм иужькIэ сэ зы щыуагъэ сIэшIэкIац, Мэржэххури тIэкIу щызгъеуауэ къыщIэкIынц. Си лъэIукIэ ар зэ епсэльэжаш (2011 е 2012 гъэхэм) Лиснянскэ Иннэрэ Синельников Михайлр. Мыранц Лиснянскэм къыжкиIар: мы сожалели, что не перевели. Синельниковым аргуэру зы фIэгъэнапIэ гуэрхэр ищIри – зэгүрIуакъым. Мухьэмэд Лиснянскэм щепсэльэжам, Липкин Семён дунейм тетыжтэкъым, езыри жы дыдэ хъуат. Ари 2014 гъэм дунейм ехыжаш.

Сэ Мэржэххуум фIыщIэ хуэсцIыпхъэу къызолъытэ ди литературэмрэ ди зэхэтыкIэмрэ теухуауэ гууз-лыуз зэриIэмкIэ, пэж гуэр зэрыжиIэфынкIэ. Бзагуэхэм зыгуэр жаIэ. ЩЦэнэгъэ зэбгъэгъуэтыну, жыпIэну, угупсысэну ухуэмейрэ – зыми ухихуэркын литературэм, уи Iэм ис, узэрыпсэун IещIагъэ гуэрим зыхуэгъаси.

Псори дытхакIуэшхуэу, проблеми щымыIэ хуэдэурэ ильэсипцI бжыгъэхэр блэдгъэкIа нэужь дыкъызэрыщIэща щIыкIэри пхуэгъэпщикIужуинукъым. Проблемэхэм ящищ зыщ зэредгъэдзэкIын-зэредмыгъэдзэкIыныр, а IэнатIэм къышыдэхъулIамрэ дызыпэмэйлъэшымрэ теухуа псальтээмакьи егъэкIуэкIын хуейш.

Ди усакIуэхэм – Кыщокъуэм, Тхъэгъэзитым, Гъубжокъуэм – я усэ нэхъыфIхэм я «къеуатыр» къахэнэрэ урысыбзэкIэ зэрадзэкIа нэужь?

Апхуэдэ ушщIэхэм жэуап езытыфын щIэнэгъэлI тхуагъэхъэзырыфа ильэс куэд щIауэ зэдэлажьэ ди тхакIуэхэм я Союзымрэ Москва дэт Литинститутымрэ?

БЕШТОКЬУЭ Хъэбас.
2015,
июль, август

ЖЫЛЭТЕЖ Сэлэдин

ТЕЗЫР

Гукъэк Йылжэм щышиц

Москва Кинематографилемкээ дэт Союзпсо къэрал институтыр къэзухауэ Орджоникидзе кинохроникэм и студием и редактору сылажкэ щхъэкээ, фэтэр къызамытауэ, си унагъуэр ди къуажэ – Аргудан – дэст. А зэманным Іэшцагъэл щалэхэм пшцэ хэйэтыкла зэрыхуашри, егъэзыпээ гуэр сиэн зэрыхуейри къалъытэри, сэ а Йүэхүщапээм щыщ зы пэш цыкыу къызатат. Ар апхуэдизкээ зэвти, зы гъуэлъыпээрэ зы шэнтрэ ерагъкэ щэхуэ къудейуэ арат. Апхуэдэу щытми, си мурадхэр инт, си гupsысэхэр Іэхуитльэхуитти, еуэзгъэшхуу си Іэнатцээри гъащэри си щэшьгъуэу ескъутэкырт.

Лэжыгъэм и закъутэкъым гукъыдэж къызээзытыр. Сфэгъэшцэгъуэнт сышылажкэ къалэри, осетин лъэпкъым я хабзэ дахэхэри. Аүэ сзыыхэт гъащэ хъэлэмэтым зыкыи сцигъэгъупцэфыртэкъым сзыыпэшцэ унагъуэр. Тхъемахуэ ма-хуэр къысхуэмыгъэсу сакъыхуэпабгъэу, сакъыхуэпашцэу щэздзэрт, лэжыгъэм сыкъызэрыдэхуэу, зы сыхъэт зыщыпээ зыщызмыгъэгувэу, унэмкээ къэзунэтыжырт. А си псэукээм сэ куэдрэ сригъэгупсырт адигэлхэр зекиуэ ежъеу зэрышытам, абы и мыхъэнэм, цыихухъур унагъуэм къахыхъэжа нэужь, сый щыгъуи щэшьгъуэу яхсуу зэрышытам, зэрымыгужэгъуу, гуапагъэ я кум дэлъу зэрыпсэуам.

Бынунэр икъукээ къысхуэгумащцэт. Сакъышыхъэж щэбэт пшыхъэшхъэм зы цыху гъуэлъыжыннутэкъым синэмисыжауэ, хуейми сыкърегувэ, хрырекиатэ, гъуэлъыжыгъуэми фыреки – къыспэплъэнухэт. Унагъуэм ису хъуар уэрамым къызэрыдэхуэ куэдрэ сащыгушцэж щылэт, нэхъ сыкъышыгувэхэм деж. Пшцантээм сыйдыхъэжамэ, хъэшцэ лъапэ къахуэкиум хуэдэу, си анэр япэ иту, цыкыуми инми къыспажыхуу сышашэжырт. Анэм схуигъэтылъахэри сабийхэм схуагъэпшкыяа Іэфыкэхэри – псори къызыкъуахыжырти, Іэнэм тез къащырт – зи Йыхэ сымышхым зигъэгусэу жэшцэр хэклиутэху дызэбгъэдэст.

Щымахуэм унэр хуабэу ягъэплъауэ, гъемахуэм сышыжай пэшыр псэм фырфыя ягъэшцыгыжырт, шхыныгъуэ Іэфхэр Іэнэм тезу сымышхым зигъэгусэу жэшцэр хэклиутэху дызэбгъэдэст.

Пшцантээм сыйдэмисыкээ-сыйдэмисылъу жыхуаэм хуэдэу, тхыль седжэми, сыйхэми, Іэшцым сакъэлъыпльми, хадэм сышыпэща-

щэми, – си зыгъэпсэхугъуэ махуитым си анэмрэ и нысэмрэ яхуэсшэ тIэкIур ягъещагъуэу, куэд дыдэ яхуэзлэжъяуэ къис-щагъехъужырт. Си анэм сэ зырат щалэу иIери, сыйт хуэдэ хьэлъэри зэрэльэкIэ стриIетыкIырт сызэрыцьыкIу лъандэрэ. Iуэху щIэн хуей хъуамэ, нэхъ тыншхэм сыпэригъевэрт, дамэкIэ пхъэ къэтхыну зэгъусэу мэд дыкIуамэ, сэ нэхъ пхъэ Iеплэ цыкIухэр къисльигъесырт, джэд иукIамэ, Iыхъэ нэхъыфIхэр, нэхъ IэфIхэр къисхухихырт. Абы щхъэкIэ си шыпхъухэми загъэгусэртэ-къым, я жагъуя яшцыртэкъым. Ди анэм игъузта нысэри абыхэм хуиуцияти, шхэгъуэ хъуамэ, шхынэм и фыпIэр сыйт щыгъуя си Iыхъэт. ТынштэкIэ апхуэдэу упсэуну! Ар си анэм и фышщэти. Дунейм ехыжахи, здэкIуам Тхъэм щигъэтынш.

Унэм сызэрыцьыIэ махуитым цыкIухэми си анэми зыкъисщагъянцьыртэкъым. ЯфIэгъещIэгъуэну сывтрагъэпсэ-лъыхт сыщылажъэ къалэм къыщыхъу-къыщыщIэхэм, сзы-хуэза цыкIухэм я гугуя сцымы, лэжьапIэм къыщызэхъуллахэр яхуэсIуатэми, яфIэфIыпсу къызэдаIуэхэрт. Зы Iуэху яхуэз-мыщIэми ядэрт, унэм сыщIэмыкIыу сабгъэдэсмэ. А псор фытуэ сыкъизэралъагъум къызэрыхэкIыр къызгурыIуэрт. Сэри си анэм и къалэнхэр зыгуэркIэ а махуитым дэзгъэпсынцIэфмэ, махуэ къэс сыкъизыхэмыхъэж унагъуэм исхэм ягу фы яхуэсшIмэ, си гуапэт. Арати, а сыщыдэс махуитым унагъуэм Iуэхуу илтыр щызэпэдубыд куэдрэ къэхъурт – ахэр сэ къис-щысху, сэри абыхэм ятесIетыкIэм нэхъ къасштэу. Апхуэдэу дыщызэпэувхэм деж сэ сащытекIуэр си жагъуэ къащыну зे-рыхуэмейм щхъэкIэт. ТхъэмахуэкIэ ярикъун пхъэ скъутауэ, куэншыбыр дэсшауэ, бор къэстхъуауэ сежъэжырт, гъэмахуэми сцIэн згъуэтырт – жыгхэр къэстIыхъырт, хадэм силэжыхъырт.

Сыщежъэжым дежи унэм щIесу хъуар си ужь иту, хъэшшэ лъапIэ ирагъэжъэж фIэкI умыщIэну, пшцантIэм сыкъыдашы-жырт, цыкIухэм зыкъыскIэракуху, си анэр къыстельщIыхъу, унэгуашэри абыхэм я ужьым иту къыскIэлъыкIуатэу. Сыкъа-мыльягъужыхункIэ къапльэу щытхэт. Сэри сигу пыкIыртэ-къым унэри, пшцантIэри, сезыгъэжъэжхэри.

Ди гъунэгъухэри си ныбжъэгъухэри а ди зэхуущыткIэм есэжахэти, унагъуэм сыкъыхамышмэ нэхъ къащтэу, къис-кIэлъыджэнхэу я дээ шыуэ екIуэкIырт. Аүэ нэхъ си ныбжъэгъу дыдэхэм я «напэ» трагъахуэрт къытхыхъэу къытхэсэниу, сыда-шынуи, гуп сыхашэу сагъэхъэшшэнуи.

Май махуэшхуэм ирихъэлIэу зэ сыкъэкIуэжат. А зэманым ар ехъэжъяуэ ягъэлъапIэрт – цыкIухэм екIуу загъэпсэхуфырт, я гум, я псэм хуитхэт.

Пшцэдджыжым сиIэуэлъяуэу пшцантIэм сывздыдэтым, си ныбжъэгъу къыIуххац. Сэлам-чэламыр зэфIокIри:

– Пшцэдэй мэд лъапэм деж дыщызэхуосри унытхыхъэн? – къызоупши.

– Хэт сымэ?

– Мохэр, мыхэр... ЖыпIэнурамэ, хамэ тхэтынукъым. ТIэкIу дыщысынш, майш, дунейм и дахэгъуэш...

— Уэлэхъэ, содэм.

— НтIэ, сыктынхъэнц пшэдджыжь.

Май пшэдджыжыр тельиджащэт. Зыгъэпсэхугъуэ маҳуитыр унэм щызгъакIуэмэ, си анэм сыйт щыгъуи нэхъ къиштэрт. КъистегужьеикIауз псэурт. Ауз а маҳуэм къисперыуакъым.

Мэзыр гъэгъам зэштиштати, уэсым щигъэнам хуэдэу хуҗыбызэт, бгыхэм, губгъуэхэм алэрыбгъу щхъуантIэ тейубгъуа фIекIа умышшэну, узд цыкIухэр Iуву къызэшшЭуват, хъэрхупыр хадэм къышыджэрт, цыкIухэр гъэшшЭрэшшАауз, гуп-гупурэ, я егъэджаакIуэхэри я гъусэу, мэzym кIуэрт. Накъырэхэм епшэрт. Къуажэдсхэр пшшантIэм къыдэшшАауз абыхэм якIэлъыплъырт. Сэри, си сабиигъуэр сигу къэкIыжауз сыйдэшшытим, Тамбий къыIохъэри, ди ныбжъэгъухэр щызэхуэс мэз лъапэмкIэ догъа-зэ.

Дунейр нэфIэгүфIэт. Дыгъэр гуфIапэрт, лыдырт, нурыр къышхъэшихырт, дэрэжэгъуэ мыухыж Iепкълъэпкъым къы-хильхъэу. Дунейр къэунэхуагъашшЭ къыпшигъэхъурт мэзыимкIэ къриху хъэуа къабзэм. ЦыкIухэр зэхуэгүапэрт, зэхуэупсэрт, со-циализм зызыгъям дыхэпсэукIуу ди фIещ яшшати, щыими, псыими, къэралым мылькуу илъми ди Iуэху хэль дэнэ къэна, дыдей дыдэу къытщыхъужырт, Октябрь иным къытхуихъа гъашшЭ дахэм дышыгүфIыкI зэпытт. Май маҳуэшхуэр дунейр гуашшЭрыгэсэууз тетым я маҳуэу ябжырти, дэри ар ди гъашшЭ хэдмых нэхъ Йыхъэ лъапIэ дыдэхэм яшшашу къэтлъытэрт.

Къэралым и къалэхэм, къуажэхэм къышыззэрагъэпэш демонстрацэхэм цыкIухэр уэру екIуалIэрт. Демонстрацэм иужкъкIэ зэньбжъэгъухэм, гуп-гупурэ заугуэшшырти, гуфIэгъуэр зэдаIэтырт: ефэ-ешхэу, зэхъуэхъужхэу, зэдэгушшIуу зэхэсхэт. Дэри абыхэм дашшыщи... Ефэн-ешхэним зыхуашшАауз, Иэнэр яу-зэдауз щыс гупым дахохъэ. Кхъужьей щагъым чэтэн алэрыб-гъушхуэ щАаубгъуат, абы ерыскын зэмымIэужъыгъуэхэр тэйт. Тхъэм узэрелъэIун тхъэрыкъуэф Iэнэр ехъэжъят. АдэкIэ мафIэ щашшати, лыр щагъажъэрт, щагъавэрт.

— ИIэт, дыгъэтIысит, — жари, нэхъыжхъэр Иэнэм пэротIыс-хъэ, абы иужкъкIэ адрайхэм зэрахуэфащшЭ, къазэрылъыскIэ, сэри сахэту, Иэнэм зынудогуашэ.

Маҳуэшхуэм, къэралым, зэньбжъэгъухэм щхъэкIэ нэхъы-жыр мэхъуахъуэ. Псоми псальэ къыдет. Хъуэхъу жыдоIэ, до-уэршэр, догушшIэ, дотхъэж. Ауэрэ лы гъэжъар къахъ, гъэвари, щхъэ щылъэнныкъуэр и гъусэу, къос. Сэ сыйтим дежи сфIефIщ щхъэ-лъакъуэр.

Нэхъыжым хуэфащэ щхъэ щылъэнныкъуэм нэмышшI, сэ спэгъунэгъуу адрай щхъэ щылъэнныкъуэр телъти, ар къесштэну соIэбэ.

— Къыумыштэ, къипхуагъэгъункъым, — жи Тамбий.

— Нэхъыжь Йыхъэр модэкIэ телъщ, мыр хэт лъысми хъунущ, — жысIэурэ къесштауэ «солэжь». Ар къипхуагъэгъунт? Нэхъы-жым япэ зизгъещауз сихъуэ къышшIрагъэдз.

Зыжъэу зэдэпсалъэ апхуэдиз цыкIум уапэувыфынт, сапэ-

мылъещу тезыр къыстрагъахуэ.

— Зы щынэ птельщ, дыщыхуей махуэм дыбгъэшхыжынищ, — жаIэри Iуэхур IэIэткIэ яух. Ефэ-ешхэр йокIуэки. Щалэхэри нэхъ къежанащ.

Къуажэ мэлыхъуэм дыздэшыс щыпIэм пэмыйжыжъеу хъушэм къыштригъэгъазэрт. Ар къалъагъури:

— Мес, Мухъэмэд дыкъевгъаджэт, — къыхедзэ зым.

— Уэлэхъэ, дэгъуэ гуэрым, — деIыгъ адрейм.

Арати, мэлыхъуэр къраджэ. Гуп махуэбжъэр ират. Зи-хъунцIэурэ къагъэтIыс.

— Сэлэдин и мэл хэт мы уи хъушэм? — йоупицI зы.

Мухъэмэд занцIэу къысхуопльэки. Абы и нэгум «яжесIэн-жезмыIэн?» жиIэу къизэупицI къизджыкIат, ауэ зыри жезмыIэу сопльых.

— Хэткъым, — къоIу мэлыхъуэм и макъ итхъунцIыкIар.

— Хэмьтми, додэ, уэ уэфи уимыIэу, уэланэц жумыIэу гъэ псом губгъуэм уит щхъекIэ, мыпхуэдэ гуп дыгъэл куэдрэ урихъэлIэркъым, — псальеурэ стэчанышхуэм изу игъэхъуауэ Иыгъыу зы щалэ мэлыхъуэм бгъэдохъэ.

— Нэхъыжь, хуит сыкъэпшицIэмэ, Мухъэмэд мы бжъэм езгъэфэнут, — тхъэмадэм щепльым, нащхъэ зэрыхуишцым гу лъызотэ. Зы бзаджагъэ гуэр хэлъу бжъэр зэрыритир къызгурьицIат, ауэ абы къикинкIэ хъунум сегупсысыну сихунэмис щыкIэ, аргуэру къышещэ: «Уэ бгъэхъу мэл хъушэр Тхъэм гуфиэгъуэ нышу жылэм яшхыжыну жиIэ. Уэри Тхъэм уигъэузыншэ, ди гупым и цIэкIэ мыбы къытхуефэ». Мухъэмэд къотэджри бжъэр къицех. Мэхъуахъуери йофе.

— Тхъэ, пэжу къыджеPэн, Сэлэдинхэ я мэл хэткъэ уи хъушэм? — мэлыхъуэм аргуэру йоупицI нетIэ бжъэр езытар.

— Уэлэхъэ, хэтым, — жери, жиIам хушЦегъуэжа хуэдэ, мэлыхъуэр занцIэу си дежкIэ къопльэ.

— Дыбгъэлъагъун-tIэ?

— Сцыхуркъым, — псынцIэу жэуап етри, аргуэру къысхуопльэки, щалэхэм я гум ильыр къицIауэ зыкъыздицI хуэдэ.

— Ягъэ къинкъым умыцIыхуми, тIэкIу шхэ, махуэ псом тыншкъым губгъуэм уитыну, — жиIэурэ, а щалэ дыдэм аргуэру бжъэ кърегъахъуэ.

— Нэхъыжь, нэхъыжыфи, нэхъыжь махуэ хъун, кхъыIэ, хуит сицI мы ди мэлыхъуэм зы хъуэхъу хужысIену, — къотэдж ар.

— Иэу! Сыт ущЦэмыцIынур!? Уэлэхъэ, хъарзынэмэ, жиIэ.

— НтIэ, сэ жысIену сыйхуейр мыращ: мис мыбдежым щыс Мухъэмэд Iуэхутхъэбзэ зыхуимыцIэ ди къуажэ къыхым дэскъым. Мэлыр пицIантIэм къыдыдогъэкири, ди гур зыки къыхэмьштыкIыу жэц хъуху тхуегъэхъу, тхуехъумэ, пицIхъэшхъэм ди пицIантIэм ныдегъэхъэж. НтIэ, ар Iуэхутхъэбзэкъэ? Сэ сыйкъапштэмэ, уэлэхъэ, си щхъекIэ апхуэдэ Iуэхутхъэбзэ схуэмьшIену. НтIэ, Мухъэмэд, Тхъэм уигъэузыншэ, уэ уузыншэмэ, дэ ди мэлыр зыхуей хуэзэнущ, а ди щЭжьецIыкIухэмкIэ уэ

дэ тыншыгъуэу къыдэптыр Тхъэм псапэу къуитыж. Дэри Тхъэм фыигъуэкэ пхудигъэшцэж. А псальехэр уэ къыбжезымынэр къышыымытхъунрэ ди жылэм зы цыху дэсыну си фиэш хъуркъым. Нтиэ, уэ зи мэл бгъэхъу псоми къабгъэдэкыу, бжызойэри, Тхъэм утхуигъэузыншэ, сэ сыпхуэрэзыщ, иджы, а уэ пхудиэ лъагъуныгъэм къыхэкыу, мы бжъэр узот нэхъыжым хуит сыкыишцауи, Тхъэм щхъэкэ, зумыусыгъуэджэу къитхуефэ, – жеиэри бжъэр мэлыхъуэм хуеший.

– Хъэуз, хъэуз, ар хъунукъым, – зэпеуд тхъэмадэм. – Тури фызэдефэ.

– Уэлэхъэ, пэжым. Армыраи хабзэр, – щыжайэм, щалэми сый ишцэжынт, къикүэтыхъ къунутэкъым, езыими зы бжъэ къыиэшлагъэувэри мэлыхъуэмрэ абырэ зэдофэ.

– Дауэ уэ умыццыху мэл мы хъушэм зэрыхэтынур? – къретгъажэ аргуэрү а щалэм, – си фиэш хъуркъым.

– Іэу! Умыццыху хъурэ? – къыжъэдолъэт мэлыхъуэм.

– Сэлэдинхэ яйхэри пцыхурэ?

– Уэлэхъэ, соццыхум.

– Нтиэ, дыбгъэлъагъун?

– Уэлэхъэ, фыхуеймэ, фэзгъэлъагъунмэ.

– Накуэт-тиэ, – жаиэри щалэхэр къызэройэт. Мэлыхъуэр щэштгэжауэ къысхуеплъекырт, ауэ Іэмал ишэйтэкъым – гупыр ежьат.

– Мес, мес, мо щинэ дэгъуэр зыщэсри, щинити щэсү абы къыбгъэдэт мэлри дэгъуещ. Сэ фыкъызэдауэмэ, уэлэхъэ, мо щинэр нэхъыфыим, абы фепхъуэ, – жиэурэ мэлыхъуэми, къыздэшцыну зэрыхэтар щыгъупшэжкауэ, хъушэр къызэхежыхь, сэ и пцыхъэплэ сыйкыиххуэжуи фэ теткъым.

Щынэр къаубыд, дызыпэрыс Іэнэм къралъэфалэ, къытрадзэ, ауэ языныкъуэхэр темыгушхуэжу, йокуэтыхъ.

– Къыщыдубыдакэ, дывмыгъэутыпщыж, – жаиэу тезыгъэчныиххэри яхэтт. Щынэ къытрадзам щхъэшцыхэм ар яутыпщыжын мурад яштэкъым, фиэзыгъэжын къахэмымыкыу, зыр адрейм щыгугъуу, зэплъыжу арат.

– Къафцтэ мыдэ сэр, Тхъэ союэ, Ым жезмыгъэйн, – жери игъашцэм джэд фиэзымыгъэжа щалэ гуэр къоув. Сэр къыиэшщалхъэри, щынэм щхъэшхъэ.

Куэдрэ зэлахынт щынэр! Йожэри зэпкърауд. Шыуаныр зэфирэдза хъэзырти, халъхъэри ягъавэ...

– Ди зы щынэ къэтщ, – жиэу си анэр къыспежъяаш, пцлантиэм сыйшыдыхъэжым.

– Сэ сощэ ар здэшыиэр, умыгузавэ, – жызойэри, унэм сыйшохъэж.

– Щынэр къыкъуэкылжыркъым, къэтэдж, – си анэм бжэр дамэдазэ къещ.

– Умыгузавэ, сэ сощэ ар здэшыиэр, – жызойэри, адэкиэ зызогъазэ.

Си анэм игу зэгъакъым дэкигу мэлыхъуэм хуэзэху.

– Ди щынэр къэтщ. Здэшыиэр умыщиэр? – йоупщи.

— Уи къуэм еупиц! — кіәштү жэуап къет мэлыхъум.

Ди анэм Іүэхур къызэрекІүэкІар зэрыжесІэнур сымышІэу сыхэльу къосыжри аргуэрү, хуэсакъыпэурэ бжэр къытуех.

— Хъэм ишхаац ар, къэкІүэжынукъым, — щыжысІэм, мэлыхъум пэжыр жезгъэІэнущ жери, ди анэр аргуэрү докI.

Мэлыхъум Іүэхур зытетыр къышыжриІэм, ди гъунэгъу лыжь угъурлы ТытІу къешэри, ди анэр къидохъэж.

— Тэдж! ТытІу къодже, — жиІэу си анэм и макъ щызэхэсхым, сыкъышолъэт, зыгуэрхэр зыщызодзэри сыкъышІокI.

— Къеблагъэ, ТытІу, — жысІэу, абы сыщыпежъэм...

— Цыху унэм зэрырагъэблагъэ пшІэрэ уэ? ЕмыкІукъэ уни жъэгүи уимыІэ хуэдэ, гуп ефам уи мэл губгуэм щебгъэшхыну? Дунейр къутэжэрт, зиунагъуэрэ, тезыр пхуэфащэу къыптралъхьаи сощ, палъэ ептынт, уи унэ къэпшэнти, уи унагъуэм щебгъэшхыжынт, цыхугъэ хэлъу, хабзэм тету. Пхуэфащэкъым ар уэ, Сэлэдин...

— Мис ахэр къыжезыІэн иІэу щытамэ, апхуэдэ хабзэншагъэхэр ишІэрэт абы, — жиІэрт ди анэм, ТытІу нэхъри къызигъэшхыдэну. Ауэ абы ирихъэлІу шкІэр Іүэм къикIати, и псальэр зэпегъэури абыкІэ егъазэ.

Ди анэр зэрышукІыу:

— Умыгузавэ абы щхъекІэ, Сэлэдин, уэлэхъэ, дыщышІалэм апхуэдэ Іэджэ тшІэу щытам дэри, узыххуэ гупырщ, узрихъэлІэ ныбжъэгъухэрщ псори зэлъытар. Дауэ мыхъуами, зэи емыкІу къыумыхь. Мылькур бзаджэц, абы емыкІу къыушигъэх щыІэш, цыхухэр зэфIегъэкІуэд. Напэращ псом япэр, — жиІэурэ, ТытІу пшІантІэм докІыж.

Уэрыш Нурхъэлий 1935 гээм Къэ-рэгтээш къуажэм къыищалхуащ. Кү-рьут школым иүжкэлэ Къэбэрдэй-Балхъээр къэрал университетыр къиухащ. ЕгээджаскIуэу, ВЛКСМ-м и обкомым и инструктору, Бахъсэн къыищыдэкIыу щыта «Коммунист» газетым и редактор нэхъищхэм и къуэдзэу, КПСС-м и Бахъсэн райкомым и отделым и унафэшIу, Бахъсэн райсовпрофым и председателу щытащ. Облсовпрофым, «Ленин гтуэгү», иджы («Адыгэ псалъэ») газетым корреспонденту, отделым и унафэшIу щылэжъяащ. 1966 гээ лъандэрэ Урысейм (СССР-м) и Журналистхэм я союзым хэтиш.

Зытээрьыта ИэнатIэхэм щиIа фIыищIэхэм папшIэ Уэрышым къыифIащащ «Къэбэрдэй-Балхъээр Республикаэм щIыхь зиIэ и журналист» цIэ лъанIэр. Нурхъэлий и статьяхэр, очеркхэр ди журналым щIэх-щIэхыурэ къытохуэ. «Си къуажэгъухэр» зыфIищар и япэ публицистическэ тхыгээшихуэш.

УЭРЫШ Нурхъэлий СИ КЪУАЖЭГЬУХЭР

ГукъэкIыжхэм щыищ
КъежьапIэ

Си тхыгъэр къыищIэздээну сыхуейт си лъэпкъыр къыиздикIамрэ си унэцIэр къызытеекIамкIэ. Уэрыш. Сыт а псальэм къикIыр? Пасэрэй адыгэхэм «Уэр» псальэм кърагъэкIыу щытар «Дзэ» («Войско») жиIэу арат. «Уэр» псальэм «ш»-р пыбгъэувэжмэ, «Уэрыш» жиIэу мэхъу. Абы «Дзэм папшIэ шы зыгъасэ», – жиIэу араш. Си унэцIэр япэм зэрахъэу щыта унэцIэ нэхъыижь дыдэхэм ящищ. Ар КIэсэгу (шэрджэс) дээпш Ридадэ и зэманным къышожьэ. А унэцIэр алыйджыбзэм къызитеекIа хуэдэуи жаIэ. Ауэ сэ абыкIэ сыарэзыкъым. Нэхъ пэжу къэслъйтэр япэрш.

Иджы ди лъэпкъыр къыиздикIам теухуауэ. Ари гъещIэгъуэнщ. XIX лэцIыгъуэм и пэхэм зэкъуэшищ, Псыжь лъэнныкъуэкIэ къикIри, Къэбэрдэйм къэкIуащ. НэхъищIэ дыдэр Шут. Ар Бабигуей (Сэрмакъ) къыищууылащ, Батрэз Къуэцхъэблэр къыхихащ, Къумэл ТэрчкIэ иунэтлащ. ЗэрыжаIэжымкIэ, ешанэр нэхъыижь дыдэт. Иджы а щIыпIищми щыпсэу Уэрышхэри зэкъуэшищым къятепцIыкIыжауэ жаIэ. Пэж дыдэу, ахэр зыкъомкIи зэцхьщ, псом хуэмыйдэу я напIэхэр, я нэкIу зэхэлъыкIэр, къыифIэбгъэкIмэ, я макъ нэгъунэ. Ауэ щалххуа я щIыналъэр абыхэм къыищIабгынам

и щхъэусыгъуэхэр зэтехуэркъым. Нэхъыжхэм къалуэтэжу ди деж къэсар мы хъыбарырщ. Зэкъуэшицым тхъэIухуду зы шыпхъу яёт. Къуажепцым абы лей къышрихым, зэшицым ар яхуэшчакъым, пицыр яукIри я жылэжжыр ябгынэн хуей хъуац.

Батрэз Къуэцхъэблэм къышцыдыхам, пицыхъэшхъэхуегъэ-зэкI хъуат. Ар нэмэз яцIауэ мэжджытым къышцIЭкIыжа лы гупым яIууац. ХъэцIэм абыхэм сэлам ярихи бысым къызэри-лъыхъуэр яжриIаш. Адыгэхэр хъэцIЭкIэ фIыкъэ, яхуеблагъэмэ, зэрагуапэр псоми жаIаш.

— Уэ дэнэ укъикIа, щIалэфI? — гупым къахэкIри зылI къыбгъэ-дыхъац абы.

— Сэ жыжъэ сыкъикIаш, мыбы сыкъышызэтеувыIэнре нэгъуэцI щIыпIЭкIэ згъэзэнрэ иджыри сцIэркъым, — жэуап ири-тыжац Батрэз.

— НакIуэ, ди деж ныжэбэ нэху укъышекIынщ, ныщхъэбэ ды-зэпсэлъэнщ, пицдэй унафрэ тицIынщ. НакIуэ, накIуэ.

Мэрем (лыим) щIалэ хъэцIэр я унэ ишац. Ар хэгъэрхэм ягу ирихъац. Абы я дежи къышызэтеувыIаш. А зэманым Вэро-къуэхэ зы нысэ яёт, и щхъэгъусэр щхъэшьмытыжу, бинитI — зы щIалэ цыкIурэ хъыджэбз цыкIурэ — щIесу. Батрэз абы хагъэхъэж. Езы тIуми зы щIалэ цыкIу зэдагъуэт. Абы Хыид фIаш. АнэкIэ зыуэ, адэкIэ зырызу къэхъуа щIалитIым унагъуэ зыб-жанэ къатепцIыкIыжац, ахэр ноби зэрогъэкъуэш. Батрэз XIX лIэцIыгъуэм и пэхэм Къуэцхъэблэ къызэрыкIуам щыхъэт то-хъуэ мыпхуэдэ дэфтэрьр: «1822 гъэм Къуэцхъэблэ щыщхэу Вэро-къуэ Мэрем, Уэтэр лIышхуэ, Къетыкъуэ Хъэжбий, Уэрыш Батрэз сымэ, нэгъуэцIхэри выгу плIышцIкIэ я бжъэ матэхэр щаIыгъыну ЯтIэкъуэ щIыналъэм мазицкIэ кIуауэ щытац». Абы къегъэ-лъагъуэ Батрэз бжъэ гъэхъуным хуэIЭкIуэлъакIуэу зэрыштытар.

Батрэз и къуэ закъуэ Хыид быныфIэ хъуат. Абы къиль-хуат быних — щIалитхурэ зы хъыджэбэрэ — Батокъуэ, Къущ-хъэ, Мыхъэмэталы, Темыркъян, Цу, Марыху. Зэкъуэшитхум къатепцIыкIыжац бын хъарзынэхэр: Батокъуэ — Сэлихь, Нуухь, Фэризэт, Хъызыр, Мелыхъян; Къущхъэ — Хъусин, Хъэжгуац, Жангуац; Мыхъэмэталы — Талий, Бот, Кутэ, Сулеймэн; Темыр-къян — Сурэт, Лолэ; Цу — ТIэхьир. А зэкъуэшитхум къалъхуа-хэм къатепцIыкIыжахэм дэ дащицц. Сэ си адэр Хъызырщ, си адэшхуэр Батокъуэц.

Си адэ Уэрыш Хъызыр къышалъхуар езыми нэгъуэцIхэми тэмэму яцIэжыртэкъым. Ауэ си адэ шыпхъу Фэризэт къы-схуиIуэтэжауэ щыта мы хъыбарымкIэ ар къышалъхуа гъэр тэмэ-му пхуэгъэбелджылыжыфынущ: «Урыс-Япон зауэр къышыхъеям щыгъуэ ди адэ Уэрыш Батокъуэ абы яшэну хэтац. Ауэ а гъэ ды-дэм сэ сыкъалъхури ди адэр къезгъэлац. А зэманым бынищ зиIэр зауэм ягъякIуэртэкъым. Ди адэм бынитI иIэти, сэ ещенэу сыкъы-шалъхум, ар зауэм ямышэу къэнэжауэ щытац. Илъэсиц дэкIри, Хъызыр къалъхуац». Урыс-Япон зауэр къышыхъеяр 1904 гъэрщ. Абы ильэсиц хэплъхъэжмэ, ди адэ Хъызыр къышалъхуар 1907 гъэм тохуэ.

Уэрыш зэшхэм я Гуэхухэр мыЛейуэ екГуэкГырт, къуажэми пццІэ щаIэт. Батокъуэрэ Къущхъэрэ актыл яхэлти, я чэнджэшхэм къуажедсхэр хуэныкъуэу къекГуэкГырт. Мыхэмэталы шэрихъэт суду лажъарт. Ар сыйтам и дежи захуагъэм и тельхъэт. ИтГанэ а зэманым къекГуэкГыу щита хабзэхэм фыгуэ щыгъуазэт. Абыхэм текI имыIеу тетт. Темыркъан къуэ зеримыIэм нэхъ гукъеяуэ иIэтэкъым. Ар щIалэ щигъуэтину зэманми нэсыну къышIэкГынт, революцэр мыхъуватэмэ. Зэшхэм я нэхъышIэ Цу, тIэкГу лы пхъашэц жумыIэмэ, дэбгъуэн щыIэтэкъым. Ауэ посри къызэтрекъутэ октябрьим къэхъея революцэм. Петербург къышхъуахэм яжь Кавказми къышIеху, ар Къэбэрдейми къос. Цыихухэр хуйт нэхъыфIу псеуну. 1918 гъэм мартаим и 20-м ди щIынальэм Совет властыр щагъеувау щитащ. Абы цIыихухэр зэхуэмьдэу Гуцлац. Хэти къиштэрт, хэти идэртэкъым. Я гъашIэм зэхъуэкГыныгъэфIхэр къахуихынкIэ щыгугъри машIэтэкъым. А мымащIэхэм ящыщt Уэрыш зэкъуэшхэри, абыхэм я бынхэри. ВластыщIэр даIыгъуу, ар гъебыдэним, и Гуэхур дэгъэкГыным зра-тащ Батокъуи, Мыхэмэталыи, Къущхьи, Темыркъани. Ауэ ахэр зыми хунэсакъым. Пащтых генерал Серебряков Даутокъуэ и дзэр Къэбэрдейм къитеуащ. Ар Балькъ ГуфэмкIэ къыдэкГуейурэ, Иналхъэблэми къэсащ. Генералым и дзэм хэтхэр гушIэгъуншэт. Абыхэм властыщIэм и тельхъэхэр яубыдащ, леишхуэ ирахыу щIадзащ. Уэрыш Батокъуэ, абы и къуэш Темыркъан, и къуэ Сэлихъ, КIэщt Аслъэнджэрий, СантГыкъ Къетыкъуэ сымэ лъэсу икIи лъапцIэу Иналхъэблэ щрахужъэри, Налшык яхуащ. Уэрыш Къущхъэ зэрызехъэм хэкГуэдащ. Батокъуэ и къуэ Нухъ къа-теуахэм заримыту зиггэпцкIуащ. Абы и къуэш, илъэс 11 фIэкIа мыхъуа Хъызыр цIыкГуар здэкГуар ямыщIэу бзэхаащ. Цу и къуэш нэхъыжь Батокъуэ и щхъэгъусэ Иэнэрэ абы и пхъуитГымрэ жэ-щым гъэпцкIуауз и дыщым, Тыжъей, шыIэжэкIэ ишэжащ. Куэд дэмыкIыу Иналхъэблэ къышщаубыду Налшык яхуахэр ХъэтГохъущокъуэ хадэм и бгъум иIэ уэхым и деж щаукIащ. Ахэр зэраукIам щыгъуазэ гуэрхэм нэхъ иузыкIэ къяГуэтэжауэ щытат лажъэ зимыIэ лы хейхэр гушIэгъуншэу зэрызэтраукIар. Абыхэм зэрыжайжамкIэ, КIэщt Аслъэнджэрийрэ Уэрыш Батокъуэрэ кIапсэкIэ зэтрапхэри зы шэкIэ яукIащ. Апхуэдэ щIыкГэкIэ я псэр ягъенащ СантГыкъ Къетыкъуэрэ Уэрыш Темыркъанри.

Хъызыр илъэс пццыкIутIкIэ хъыбарыншэу щитащ, хуты-къуа щIалэ цIыкГур кIэрэхъуат. И щхъэр здихынур ищIэртэкъым. Абы игу къокГыж ХъэтГохъущокъуей Ипшэм и анэ шыпхъу зэ-рыдэссыр. «Анэ шыпхъу анэ палъэц», – жи. Нэхулъэ къышцищIым ар гъуэгу тоувэ. Дунейр уаещ. Уэсыр куущ. Зэманыр декабрым и кIэхэрщ. ЩIалэ цIыкГур уэсым хощатэ, къыхопщыж. И гуэн-шэрыкъым и лъапцэм дэлъалъэ уэссыр ткГуурэ и вакъэм псыр из хъуащ. Ауэ гужъея щIалэ цIыкГум зыри зыхищIэжыртэкъым. Псом нэхъэрэ нэхъ шынагъуэр мэзым пхыкГынырт. А зэманым абы дыгъужхэр щIэзу щIэст, уапшIэхуамэ, узэпкъратхъынут. Ауэ Хъызыр цIыкГу хузэфIэкIащ а щIыпIэ шынагъуэр къызэринэкГын. Шокъей губгъуэшхуэм ихъащ. Ауэ иджы и лъэр щIэкГыжыркъым.

Хуабжьу ешащ икИи къэмэжэлIаш. УкъэувыIэ хъунукъым. Уэсым ухэукIуриенурэ удиннущ. Сыт ишIэнур? Сытыр Iэмал? Къигъээжынущи, къуажэми нэсыжыфынукъым. Игъээжми дэнэ здэкIуэнур? ИшIэнур имышIэу ерагъмыгъуейуэ здэкIуэм къельагъу адэ жыжъэу зы шыIэжъэ къакIуэу. ГугъапIэ гуэрхэр къыкъуэкалаш. Цыхугъэ тIэкIунитIэ нэхъ мыхъуми иIэмэ... Шы Iэжъэр къэрси къэувыIаш. Абы ист зылIрэ фызитIрэ. Ахэр хуабэу хуэпат, щIакIуэми кIуэцIист.

— Дэнэ укIуэрэ, щIалэфI? — къоупшI гузэвэгъуэрэ лтьIуэныгъэшхуэрэ къызыщIих и нитIыр мыгуПэрапIэу къытезыубыдауэ къеплъ щIалэ цЫкIум и нэгум иплъеуэрэ.

Хъызыр цЫкIу льым и упшIэм жэуап хуемытыжу, къышниудауэ, гур хигъэцIу, магъ. АдэкIэ зыхуэмьIыгъыжу йощэтэхри, уэсым хоукIурье. Льыр Iэжъэм къольэри, абы жъехолъадэ, фызитIри къэштауэ щIалэ цЫкIум иопль. Льым а тхъэмьщIэ цЫкIур и IэплIэм илту Iэжъэм къыбгъэдохъэжри фызитIым захуегъазэ: «Мыр фи якум дэвгъэтIысхьи, къэвгъэхуэбэж. ЗыкъищIэжмэ, къыздикIри здэкIуери жедгъэIэнщ».

Льыр шыхэм яхуэ, абыхэм зрач. ФызитIым ятеубгъуа щIакIуэр къаIэтри Хъызыр цЫкIу я кум дагъэтIысхьэ. Зым и нэкIу дияхэм Iэ къыделльэ, адрейм псыиф хъуа и гуэншэрькъитIыр лъехри, еzym лъыгъ цы лъэпэд хуабэр къылтетIагъэ. ТIэкIу зыкъищIэжа нэужь, ялыгъ гъузэмылэхэм щыщ ирагъэшх. Шы Iэжъэм исхэр Иналхъэблэ щIауэ Кушмэзыкъуей кIуэжу арат. ФызитIым языр шыгухум и щхъэгъусэт. Ар а къуажэ къыздикIыжым щыщт, абы къышыхъуа зэрызехъэм щхъэкIэ гузвэри и льым зригъэшхауэ арат. Адрейр цЫхубзым и пшыпхъут.

ТIэкIу зыкъищIэжа нэужь Хъызыр цЫкIу зыщыщри, къыздикIари, здэкIуэри яжриIаш шы Iэжъэм исхэм. ПшыхъэшхъэхуегъэзэкI хъуауэ ахэр унэм нэсыжкаш, щIалэ цЫкIури здашащ. Абы псы хуабэкIэ зрагъэтхъэцIаш, и ныбэ изу ягъашхэри пIэ щабэм ягъэгъуэлтъяжащ. ШыIэжъэм иса льым пшэддэджыжым щIалэ цЫкIур къигъэушащ, и фызым ар игъашхэри игъэгъущауэ нэху къригъэкIа и гуэншэрькъым лъэпэд хуабэ щIригъэлхъяаш. ИтIанэ и льым жриIаш:

— Мы щIалэ цЫкIум и закъуэ дутIыпщыну дзыхъ сцIыркъым.

— НтIэ, сэ сыбгъэшэну ара? Ар схузэфIэкIынукъым. Нобэ бэзэрщи, а къуажэм щыщ гуэр къакIуэмэ, абыхэм гъусэ яхуэсшIынци, сутIыпщынц.

Апхуэдэуи ишIаш.

Хъызыр цЫкIу зыхыхъа унагъуэр нэхъ хуэцIауэ псэухэм ящыщт. Iэц, мэл хъушэ, шы гуартэ яIэт, щIалэ цЫкIум къыжраIэ псори егугъуу ишIэрт. Ауэ «Анэ шыпхъу анэ палъэш» псалъэжьыр хуэгъэзащIэртэкъым и анэ шыпхъум. Абы и щхъэгъусэр, и малъхъэгъур, Хъызыр и адэр, а властыщIэм и телъхъэу зэрыувар хуэгъэхыртэкъыми, щIалэ цЫкIум теплъэ хъуртэкъым. Хъызыр цЫкIу жэмхэм якIелъыпльыну и пшэ къральхъат. Ауэ абы ишIэр яфIемашIэт, ишхыр яфIекуэдт. Нэхъыбэм и анэ шып-

хъум щэхуу шхын тIэкIу къыкIэцIидзэмэ, арат и Iыхъэр. Гъат-хэр къызэрихъэу мэлым пэрагъэувац. Нэхулъэ къышицЫм мэлхэр хъупIэм дихун хуейт. И анэ шыпхъум гъуэмылэу къри-тыр жъэгу мафIэм къыпэрихыжа кIэртIоф пштырт. Ари дишхын гуэр игъусэу хъуржыным хуракIутэми, зыгуэрт. Мо кIэртIоф пштырыр и жыпым иракIутэти, и куафитIыр исырт, ахэр къэуш-рыбыжурэ текъутэжырти, гуIэгъуэр къритырт.

Унагъуэм зы балъкъэр ныбжъэгъу яIэт, Гундэлэн щыщу, Исхъэкъ и цIэу. Абы гу лъитац щIалэ цыкIум бэлыхъ зэрытрагъэлъым икИи мурад ишIац ар езыим и деж ишэнү. Ауэ балъкъэр унагъуэри щIалэ цыкIум дежкIэ занцIэу дуней жэнэт хъуа-къым. Абы исхэм я нэхъыбэм уафэм къехуэхам хуэдэу къа-хэхута щIалэ мыцIыху цыкIум нэмьипль къратырт. Псом хуэ-мыдэу балъкъэрыйбэр зэrimыцIэм гугъу иригъэхырт. «Псы къэхь», – жаIамэ, губгъуэм кIуэуэ шыдыр къышихууж къэхъурт. Абы щхъэкI машIэри удын къилэжжакъым. А псом я щIынужкIэ гъунэгъу щIалэжж цыкIухэми къышакъу щIыIэт. Апхуэдэурэ гурыфIыгъуэншэу илъэсхэр екIуэкIац. ИкIэм-икIэжым балъкъэр-ыйбзэри фIы дыдэу зригъещIац. Унагъуэм исхэри къесаш, псоми фIыуэ къалъэгъуац. ФIыуэ умыльтагъун хуэдэтэкъым езыри. Ик'укIэ жыIэцIэт, бзэ IэфIт, гушыIэрэйт. ЗэIусэм псэ хилъхъэрт. Псом хуэмыдэу балигъыпIэ иувэу хуежъя щIалэр и быным хуэдэу къилтагъуу хуежъятац. Унагъуэм я нэхъыжж Исхъэкъ. Абы мурад ишIац адыгэ щIалэр къуэ ишIу балъкъэр хъыдджэбзи къригъэш-ну. Ауэ Хъызыр и гур щалъхуа къуажжжымкIэ щIыIэт.

1930 гъэр къихъат. Колхозхэр къызэрагъэпэшырт. Хъы-зыр быдэу мурад ишIац ИналхъэблэкIэ зэджэу щыта, иужкIэ Къэрэгъэш хъуа я къуажжэм кIуэжжину. ЗдэшыIа балъкъэр уна-гъуэм витIрэ жэмитIрэ къратри мартым и кIэхэм къежжэжац. ПицыхъэцхъэхуегъэзэкI хъуауз Бахъсэн къос. Зэрызехъэшхуэ гуэрми хохуэ. Абдежжым щыфIокIуэд и витIыр. Езыри жэмитIри ешашци, я лъэр щIэкIыжжыркъым. Жээши хъуац, екIуэлIапIи иIэкъым. Зы куэбжэ дыхъэпIэ гуэрим и деж лIы гуп щызэххету яIуоцIэ. Абыхэм сэлам ярех, бысым хуэхъун яхэтмэ щIоупщIэ. Абыхэм езыим нэхърэ куэдкIэ мынэхъыжжину зы къахокIри, гъуэгурлыкIуэм къыбгъэдохъэ. Абы зргъяцIэ ар хэтми, дэнэ кIуэми.

– НакIуэ ди дей, ныжэбэ ушыIэнц, зыбгъэпсэхунци, пшэдей гъуэгу утехъэжжинц, – къыжреIэ.

Хъызыр гуапэу ирагъэблэгъац. ЗрагъэтхъэцIри IэфIу ягъэшхац. Жэмхэри псы ирагъэфац. Абыхэм Iуси иратац. Бы-сымыр хъэцIэм гупсэхуу епсэлIац. Ар Лыгъур Ибрэхьимт. ЩоджэнцIыкIу Алий деджат, и ныбжъэгъут, дэлажжэрт. Абы адигэбзэм нэмьщI мыIеийуэ урсыбзэри хъэрлыпбзэри ишIэрт, тыркубзэри хъарзынэу къыгурлыкIуэрт.

ЛIы губзыгъэм гурэ псэкIэ зыхицIат Хъызыр къыху-Иуэтэжахэр икИи щIалэр иту ирихъац. АдэкIэ Ибрэхьим и хъэ-щIэм чэнджэц зыбжани иритац. Щалъхуа и жылэжжым зэ-ригъэзэжри тэмэм дыдэуи къилтъытац. Сыт хуэдиз хъэлэбэлжжий-

хэмьтами, сыт и нэгу щIэмькIами – псори IЭкIэ трахам хуэдэу щхъэцькIри IЭфIу жеяц а жэцым. Пшэдджыжым къышыгтэджам, абы и Iэнэр зэтет, и гъуэмымлэр хъэзырт.

Мы хъыбарыр сэ къэзгупсыакъым. Ар езы Ибрэхым и жьеkIэ сэ къысхуйIэтэжау щытащ. Сэ комсомолым и обкомым сышыIэти, абы срагъэкIри Бахъсэн къышыдэкI «Коммунист» газетым (А зэмнам ар Бахъсэн, Дзэллык'уэ, Шэджэм, Iуашхъэмахуэ райониплIым я газетт) и редакцэм сышылэжьену сагъэкIуат. Абы щыгъуэ Лыгъур Ибрэхым къэсцIыхуат, ЩоджэнцIыкIу Алий къызэралтхурэ илъэс 65-рэ зэрэрик'уар Бахъсэн щагъэлъапIэу срихъэлIэри. ГуфIэгъуэр зэрекIуэкI щIыкIэр стхыжын хуейуэ си пшэ къралтхьат. Районым КультурэмкIэ и унэм зэIущIэшхуэ къышызэрагъэпэшт. Сэ ар япэ дыдэу абы къышыпсалъэу слъэгъуат. ЗэIущIэм къышипсэлъар сигу ирихьати, быдэу мурад сцIат ар нэхъ гъунэгъуу зэзгъэцIыхуну, сидэуэршэрыну, ситетхыхыну. Абы и унэ сригъэблэгъащ. КъызэрыгуэкI унагъуэт. Къабзэлъабзэу псэурт. ЗанщIэу гу зылтыстар ар куэд дыдэ зэреджэрт. И стIолым телтэ адыгэбзэкIэ, урысыбзэкIэ, хъэрьпыбзэкIэ къыдэкIа тхылтхэмрэ газетхэмрэ. Еzym и псэлтэкIэми къуигъащIэрт абы щIэнныгъэшхуэ зэрыбгъэдэлъыр, акъылышхуэ зэриIэр, Iуэхум зэрыхищIыкIыр. Си унэцIэр зэрызэхихыу ар къызэупшIащ:

- Дэнэ ушыщ? – жери.
- Къэрэгъеш, – естыжаш абы жэуап.
- Уэрыш Хъызыр пцIыхурэ? – къыкIэлъыкIуаш етIуанэ упшIэр.
- Ар сэ си адэш, – згъэцIэгъуаш си адэр ицIыхуу къызэрыщIэкIар.

ИтIанэ къысхуйIэтэжащ япэ дыдэу си адэм зэрыIущIар, иужькIэ ар колхоз тхъэмадэу щыхахам линейкэкIэ къыкIэлъыкIуэу зэрышытар, аүэ зауэр щекIуэкIми иужькIи и хъыбар лъэпкъ зэrimышщIэжар. Сэ ар зауэм къелауэ зэрыпсэур, къуажэм зэрыдэссыр щыжесIэм, хуабжью щыгуфIыкIат, икIи къасшэу езгъэлъагъунуи къызэлтэIуат. Апхуэдэуи сцIат. А зэмнам сэ къэсцIыхуаш Ибрэхым иph'у Лиdi. Aри, и адэм хуэдэу, цIыху губзыгъэт. Абыи щIэнныгъэ куу бгъэдэлт. Бахъсэн дэт етIуанэ курыт школым и унафэшIу лажъэрт...

...Хъызыр, Лыгъурхэ къыдэкIыжри, Къэрэгъеш хуэкIуэ гъуэгум teувэжащ. Гъуэгубгъухэм къышыхэжу хуежья удзхэм и жэмхэр щигъэхъуакIуэурэ, макIуэ. Гъуэгур благъэкъым, аүэ ар кIуэ пэтми нэхъ кIыхыж хъууэ къышохъу абы. ЩIалэр и къуажэм хуоплащIэ, ээ нэсыжу и унэр, и Iыхыльхэр зригъэлъагъуну щIобэг. АрщхъэкIэ хъуэкIуэнным дихъэха жэмитIри фIэгуэныхыщ. Апхуэдэурэ, унэм нэмьсэжурэ, аргуэрэ жэш къитехъуаш. Къуажэм щынэссыжар жэцьыгырщ. Ар жэй IЭфIым хилъэфат. Хъэбанэ макъ фIэкIа зыри зэхэпхыртэкъым. Я лъапсэр здэшыIэр нэхъ къуажэ щIыбт, Балъкъ пэмыжыжъэу. Хъызыр абы йокIуэлIэж. Аүэ къыздэкIуэжам уни псэуалти итыжтэкъым, лъапсэр хэкIуэдэжат. Балий жыг зытIущ къэнэжаша эзэмьизэ къык'уэу ажъужь щIыIэм дэгызу щыту арат. Зи лъапсэ

къэзыгъэзжыну апхуэдизу зи нэ къикIам и гум фIы щыцIэнт? И гупсысэхэр хъэм игъэшта адигэ мэлу, къызытеувыIэн зы кIапэ къахуэмьгъуэту зэхэзожэ, нэхъ IеймкIэ мажэ. Мыхъуми... НэгъуэцI мыхъужыххами си къуэш Нухь псэужащэрэт. Щхэи сыкъэкIуэжат. Зыри сымыцIэу гугъэ нэпцIым си щхээр къезгъэгъэпцIэжу сымсэужатэми нэхъыфIти... Иджыри къэсыхункIэ гуфIэгъуэ зымылъэгъуа, тыншыгъуи зимыIа щIалэм и гур къызэфIэнаш... ЖэмитIыр балий жыгым ирепхри, хуэмурэ йотIысэх, къызэцIэрыуэу хуежья удзыцIэм хотIысхъэ. Махуэ псом лъэсу къекIуа, гъуэгуанэ кIыхь зэпзызыча щIалэр занцIэу Iурех.

ИшхъэрэкIэ уафэ джабэм пшэплъ къицIа къудейт бахъейр къащхъэзихыу шууитI къыщысам. Абыхэм загъэпхъашэрт, я щIопщхэр ягъэдалъэрт. Хъызыр къэхтъар къыгурмыIуэу къэштауэ къышолъэт. Алыхьым ешIэ сэ мыбыхэм къыспаубыдынур...

— Дэнэ укъыздикIар? — зегъэпхъашэ зым.
 — Гундэлэн, — етыж жэуап Хъызыр.
 — Мо жэмхэр дэнэ къипха? — и щIопщыр абыкIэ еший.
 — Сысейц, Гундэлэн къисхуащ.
 — Ууейуэ щытами, ууеижкъым. Иджы ахэр дэ зэгуэдгъэхьэ колхозыращ зейр. Уэ мы жэмхэр фермэм ехух, сэ мыбы и Iуэхур зэхэзгъэкIынц, — жери и гъусэм унафэ хуенцI хъийм икIам.
 — НакIуэмэ, накIуэ, — щэху дыдэу жери йожьэ Хъызыр, шыгъэшха ихъу-ильым и пэм къриху гъуэз пштрыр и пшэм къидихуэу.

Пшэдджыжыр иджыри жыыми, къуажэ Советым цыху куэд къыщызэхуэсат. Зыр мэшхыдэ, адрейр мэхъуанэ, ещенэр мэхъущIэ. КIэшIу жыпIэмэ, бжъэ къэпщIауз зэрызохъэ. Заудыгъуауз щымуи куэд яхэтц къызэхуэсахэм. И шыбгъэм щIэту Хъызыр зыхуа лIыр къызэралъагъуу, языныкъуэхэр машIэу зетосабырэ.

— ЩIэскъэ мыр? — и щIопщыкъур еший лIым «Къуажэ Советым и председатель» псалъэхэр зытетха бжэмкIэ.

— Хъэуэ, — зэуэ жэуап къатыж цыху зыбжанэм.
 — Председателыр къесаш! — мэкIий асыхъэтэм зы щIалэ.
 Псори щым мэхъу, бадзэ лъэтамэ, зэхэпхыну. ЛIы лъахъшэ мыниым, къызэхуэсахэм сэлам ярехри, къуажэ Советым и щIыхъэпIэмкIэ еунэтI. Абы и ужым кIэшIу йоувэ Хъызыр зэхэзехуэн зыщIа лIыр. Куэд дэмыйIуи къышщокIыж. «КъакIут» къригъэкIыу и Iэр къыхуещI. Хъызыр щIешэ.

— Мы щIалэр фи щIапIэжьу щытам деж нышэдибэ къыщыдубыдащ. Гундэлэн къикIауэ жеIэ. ЖэмитI иIыгъти, ахэр къытетхри, фермэм тхуаш, — хуеIуатэ лIым председателым, фIыщIэ зыхуригъэцIыну.

— Хъунц, уэ кIуэ, уи Iуэху иужь ит, сэ зэхэзгъэкIынц, — жеIэ къыфIэмыIуэхуу къуажэ тхъэмадэм.

Хъызыр, мыарэзы-мыарэзыуэ, щIэкIыжам нэкIэ кIэлъокIуатэ, абы бжэр къызэрыхуишIыжу и нитIыр къуажэ унафэцIым

дэжкіэ къреIуэнтIэкIыж. Ахэр стIолым бгъэдэс лы лъахъшэ цыкIум тедияш. Щалэр гупсысэ қуухэм зэцIаубыдэ: «Ярэби мы си пащхъэм къисыр си къуэшыр армырауэ пIэрэ? Хъэмэрэ си нэхэм сыкъагъапцIэу ара?» МыпIашIэу, гупсэхуу и пащхъэм къисыр зэпеплъых. Щалэ мыцIыхур апхуэдизу къызэреплъым игъэпIейтея лыри, Иэнкун хъуауэ щысц.

— НтIэ, дэнэ укъикIа, щалэр? — икIэм-икIэжым къыжъэдэкIащ абы и япэ упшIэр.

— Гундэлэн, — етыж мыдрейми жэуап, и нитIыр къеупшIым къытромыхуу.

— Мыйбы щхъэ укъэкIуа? — къыкIэлъокIуэ етIуанэ упшIэр.

— СыкъэкIуакъым, сыкъэкIуэжащ.

— Дауэ жыпIа? — иджыри къэс мацIэу зэхэукIуэ щита и нэгум зихъуэжащ къуажэ Советым и унафэшIым.

А сыхъэтым губжъауэ зылI къышIолъадэ пэшым. Щэсми гу лъимытэу ар хуабжъу мэхъушIэ...

— Уэ си дежцIыху зэрышIэсым гу лъумытауэ ара? Сэ иджыпсту схущIыхъэркъым. ИужькIэ къышIыхы унифэ тетцIыхыниц.

— КхъыIэ, Нуҳъ, умыгъэгувэ-тIэ, хуабжъу синолъэIу, — щабэ зыкъещIыжри лыр щIокIыж.

— Нуҳъ! Нуҳъ, жиIа абы? — Хъызыр, и пащхъэм къисыр и къуэшыр зэрыарам иджы шэч къытромыхъэжу, стIолым гъунэгъуу йокIуэталIэ, — уэ Уэрыш Батокъуэ и къуэ у-Нуҳъ!

— Арац. Уэ дэнэ ар щыпшIэр? — къызэфIоувэ Нуҳъ.

— Сэ си-Хъызырш, уи къуэш Хъызыр!

— Хъызыри?! Упсэу?! — Нуҳъ къыдокIри, и шынэхъышIэм зредз.

— Сыпсэуущ, мис сыкъызэрыплъагъущ. — ЗэкъуэшитIым зызэшамыгъэнцIыжу IэплIэ зэхуашI, еуэ зэхуашI...

Нуҳъ и шынэхъышIэр занщIэу къызэримыцIыхужам зыри гъещIэгъуэн хэлтэктъым. Хъызыр цыкIуу, ильэс пшыкIуз фIэкIа мыхъуауэ кIуэдат, здэкIуари здэжари ямыщIэу. Иджы лы хъуауэ, ильэс тIоцIрэ шым иту, къыкъуэкIыжат. Иджыри къэсихункIэ ткIийуэ, пхъашэу щита Нуҳъ асыхъэтым къыпхуэмьцIыхужыну щаби гумащIи мэхъу. Абы и гущIэм зыкъышызыIэта гуфIэгъуэр апхуэдизу инти, мы дунейм фIыгъуу телъир зырикIт, абы елъытауэ! ИщIэнури здэжэнури имышIэу къэннат. А маҳуэм лэжыгъэшхуэ къыпэцьилъми, сыт щыгъуи къэрал Iуэхур япэ иригъэщу щытами, иджы, псори къигъэнену хъэзырт. И шынэхъышIэм зызигъэнцIыжыртэктъым. И секретарыр къреджэри, унафэ хуещI:

— Сэ нобэ сиццыIэнүкъым, къызэхуэса цIыхухэр зэбгрыгъэкIыж, пшэдэй кърекIуэ, фэ фымыбэлэрэрыгъуу фылажъэ. Си шыгухум шыхэр псынщIэу щIишIэну жеIэ.

Нуҳърэ Хъызыррэ зэцIигуфIыкIыжу къышIокI. МыдэкIэ зэхэтхэм къехъуар къагурымыIуэу а тIум йоплъ. Я къуажэ тхъэмадэм апхуэдэу гукъыдэж иIэу зэи зыми илъэгъуатэктъым. Абы зыгуэрхэм зыкъыхуагъэзэну хэтщ, ауэ псоми жэуапу яритыр зыщ: «Нобэ си гугъу къевмыщI, схущIыхъэнүкъым. Пшэдэй, пшэдэй...»

ЗэкъуэшитIыр линейкэм йотIысхьэ.

— Иджы, щIалэ, уи шитIым уацымысхьу неуэ. ЯпэцIыкIэ тыкуэнымкIэ ныIухьэ, итIанэ ди унэм нехулIэ...

Нухь Iепхъуэу унэ зрищIыхьа лъяпсэм и куэбжэм ежэлIа линейкэм зэкъуэшитIыр къикIри, зэбгъуриту пшIантIэм дыхьяц. Ар къабзэу зэцIепхъэнкIат. БжэIупэри Iэхуитлъэхуитышхуэт. А зэманым ельытауэ унери, бгъэныщхьэми, къуажэм дэтхэм я нэхъыфIхэм хабжэрт. Шыгухуми линейкэм зыгуэрхэр кърихри пшIантIэмкIэ иунэтIаш. Нухырэ Хъызыррэ гукъыдэжысхуэ яIэу, гуфIэгъуэшхуэ я нэгум кърихыу унэм щIыхьац. И къуэшым и щхъэгъусэ Мадинэт сабий цIынэ зыхэлъ гущэр щIиупскIэу щист, ятIагъуэкIэ дахэу къикIа унэ лъэгум илъ арджэнышхуэм джэгуу зы щIалэ цIыкIу тест.

— Си гъусэр хэтми пшIэрэ? — жеIэ Нухь пыгуфIыкIыу.

— Къеблагъэ, — жери Мадинэт къышолъэт.

— Къеблагъэкъым жыпIэнур, къеблэгъэж, жыIэ. Нобэ етIуанэу сыйкъышалъхуа махуэу убж хъунущ. Си къуэшыр къэзгъуэтыхаш!

— Ан-на, Хъызыр?! — щтэIештаблэ хъуа фызыр кIэрэхъуаш.

— Арац. Хъызырц, ущыуакъым, — жеIэ Нухьи, адэкиIи пещэр. — Мыр си щхъэгъусэрц. Мадинэтц и цIэр. Гущэм хэлтьир хъыдэжэбз цIыкIущ, къалъхуа къудейщ. ФатIимэтц и цIэр. Моджэгуу лъэгум ис щIалэ цIыкIур илъэситI мэхъу, дызэреджэр СултIанц.

Мадинэт Хъызыр бгъэдолъадэри IеплIэ хуещI. СултIан цIыкIуи къышIыхьам йоплъри щысц. Хъызыр гущэм хэлтым бгъэдохъэри йоплъ, и щхъэм Iэ дельэ. ИтIанэ къыхудэплъейуэ лъэгум ис щIалэ цIыкIур къеIэт, зреkъузылIэри, IеплIэ хуещI. Зи IеплIэ исым и нэгум иплъэурэ СултIан цIыкIу жеIэ «Бабэ». ИкIи балигъ хъуху ар и адэ къуэшым зэрежар а цIэрц. Нухь ефэн-ешхэнкIэ ерыщтэкъым. Ауэ а махуэм абы хъуэхьу Iэнэр къимыгъэувын лъэкIакъым. Абы къриджат Iыхълыхэр, гъу-нэгъухэр, ныбжъэгъухэр. ГуфIэгъуэр гъунапкъэншэт. Гупым я нэхъыжьу щист зэргъуэтыха зэкъуэшитIым я адэ къуэш Мыхъэмэталы. Ар къуажэм пшIэншхуэ щызиIэ, а зэманым ельытауэ щIэнныгъэ зыбгъэдэлгэ цIыху Iушт. Нобэ тхъэмадэр псалъалэтэкъым, и хъуэхъури цIыхътэкъым, ауэ купщиафIэт: «Нобэ Уэрышхэ ди гуфIэгъуэшхуэц. Илъэс пшыкIутIкIэ здэшыIэр дымыщIэу къета ди щIалэ къытхыхъэжац. Тхъэм абы лъэпкъыми жылэжьими фIы къытхудигъакIуэ. ДяпекIэ хэхъуэ фIекIа хэшI димыIэу тхъэм дигъэпсэу!»

Хъызыр куэдрэ мылажьэу щысакъым. Нухь и жэрдэмкIэ къуажэм щIэуэ къышызэрагъэпэц колхозым и гъэш фермэм и унафэшIу ягъэкIуаш, уэ Iэщым упэрityу щыташи, хыбоцIыкI, жаIэри. Зы илъэс нэхъ мылэжьяуэ зыпэрэйт IэнатIэм зэрехъулIэр, и зэфIэкIхэр къалъытэри, ар колхоз тхъэмадэм и къуэдэз ящIаш. Къуажэдэсхеми фIыуэ закъригъэлъэгъуват Хъызыр, къызыыхъэжа унагъуэми хъарзынэу хэсихыжат. СултIан цIыкIу абы фIекIа нэкурэ напIэрэ иIэжтэкъым. Бабэ,

жи! Эу къык! Элъижыхырт. Езыми ар жэшк! Эрэ и гупэ хигъэлт. Фат! Имэти зек! Уэн щ! Идзат. Ари сабий угъурлы цык! Ут. Зэкъуашит! Ым мурад ящ! Ари янэри я шыпхъуит! Ири къагъуэтыхыну. Күэд дэмик! Ыу абыхэмий я лъэужь ахэр тауваш. Я анэр Къэсейхъэблэ лы щыдэк! Уэжаяуэ, я шыпхъуит! Ири яшауэ абы щыпсэуэ къыщ! Эк! Иаш. Сыт ящ! Энт, ари гъаш! Эм щыщ зы! Йыхъэт. Дапхуэдэу щытми, ахэр зэрыпсэур гуф! Эгъуэшхуэт. Иджы къэнэжыр ахэр зэргъэгъуэтыхынарт, зэрыубыдыхынарт, зэры! Йыгъынарт. Зэшхэр Къэсейхъэблэ к! Иаш. Я анэр Абрэджхэ ист, я шыпхъу нэхъыжь Фэризэт Къетык! Къуэхэ, нэхъыщ! Э Мелыхъан Виндыжыххэ. Тури унагъуэф! ихуат. Иджы къэнэжар Хъызыр щхъэгъусэ къегъэшэнарт. А Гуэхури хъарзынэу зэф! Ок!

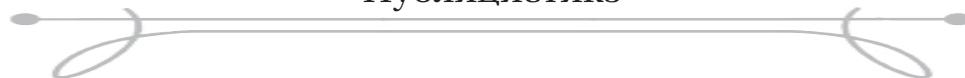
Къуажэм дэс Емышхэ я! Эт К! Ут! Э и ц! Эу хъыджэбз дахэ. Ар ик! И пшинаут. Абы къыхэк! Ыу хъэгъуэл! Йыгъуэ зи! Эхэм, къуажэм гуф! Эгъуэ къыщихъуамэ, ирагъэблагъэрт. А хъыджэбзир хъэгъуэл! Йыгъуэ гуэрым щилъэгъуат Нухьи, хуабжуу игу ирихъат. Хъыджэбзым дэбгъуэн щы! Этэкъым, зэрыщ! Алэ! Уэм ф! Эк! Иаш. Хъызыррэ К! Ут! Эрэ зэрагъэцыху, т! Уми ягу зэрохь. Хъэгъуэл! Йыгъуэри ягъэгувэжыхырт. Нысащ! Эм Жанэху ф! Иаш. Езы Жанэхуи (К! Ут! И) и пшикъуэм Дотэ цык! Ук! Э еджэу щ! Едзэ. Зэнысэгъуит! Ири зэшыпхъуит! Ым хуэдэу зэроубыд, я псэр зы чысэм илъым хуэдэу зэдопсэу. Нухьрэ Мадинэтрэ аргуэрү щ! Алэ зедагъуэт. Абы Залым ф! Иаш. Ауэ Жанэху иджыри зыри илажъэтэкъым. Апхуэдэурэ илъэсиц док! Хъызыр биньиншэу къэнэнк! Э мэшүнэри, мурад еш! К! Ут! Э иригъэк! Йыгъыну. Ауэ ар Нухь зэтрекъутэ. «Си нысэр мылъхуэмэ, – же! Э абы, – Залым еттынщи зэф! Эк! Иаш. Апхуэдэ мурад ящ! Ауэ ди анэр уэндэгъу мэхъу, сэри дунейм сыкъытохъэ, си адэ къуашым и къуэри къыхуонэж. Сэ Нурхъэлий ц! Эр къысф! Йызыщар ди гъунэгъу лыжь телъыджэ Сыжажэ Хъерлыщ. Абы къысф! Ища ц! Эм нэхъ дахэ щымы! Эу къисшохъу, сыхуэарэзыщ ар къысф! Йызыщам. Ахърэт нэхур Тхъэм кърит!

Игъаш! Эм школ щ! Эмыхъяуэ Хъызыр къеджэк! И тхэк! И езыр-езыру зригъэш! Эжаяуэ щытащ. Псом хуэмыдэу есэпым хъарзынэу хэзагъэрт, хэх-хэлхъэхэм хуэгурыхуэт. Къызэгъэпэшак! Уэф! И зэрыщтыр, цыкхухэм пш! Э къызэрхуащ! Ыр къалтыгэри, ди адэр колхоз тхъэмадэу хах. А къулыкъум щыпэрыйтим абы гъеш! Эгъуэн гуэр къышыщ! Ауэ щытауэ я! Уэтэж. Колхозым зы трактор цык! Иу къратат «Фордзон! Э» еджэу. Прохладнэ трактористу щрагъэджа Хъэтэжыхык! Күшбий абы трагъэт! Йысхъаш. Председателым губгъуэхэр шууэ къызэхик! Ухьырт. Ари Күшбий щылажъэми нэсащ. Тракторыр къэувы! Ауэ щытт, трактористри жыг жьяуэм щ! Эст.

– Щхъэ умывэрэ, Күшбий? – еупщ! Иаш ди адэр абы, сэлам ириха нэужь.

– Уэлэхьи, искрар к! Уэдауэ сымыгъуэтых, – къитыжащ адрейм жэуап.

Игъаш! Эм технике зымылъэгъум «Искрар» зиш! Йысыр дэнэ щиц! Энт. Ари тракторым пкъырылъ пкъыгъуэ гуэр и гугъэри, щ! Эу пщ! Иаш:

- Дэнэ деж щыкIуэдар? — жери.
- Мобдеж, — и Иэпэр ишияш Күшбий трактор гупэмкIэ, мобы зыри зэрыхимыщIыкIыр къыгурыйуэри, къыдэгушыIэу.

Председателыр шым къепсыхри, Күшбий жыхиIа щыпIэм и деж, щыр щопшык'умкIэ зэИишIеуэрэ күэдрэ лъыхъуаш, ауэ ис-крап къыхуэгъуэтыхакъым. Итланэ трактористым ельэIуаш ар псынщIэу къигъуэтыху лэжьэн щидзэжыну. Езыри, шым шэри, ежъэжащ.

Земаныр кIуэрт. ЩIенныгъэ нэхъ зиIэхэр къыдэкIуэтейрт. Колхозым и тхъэмадэу нэгъуэцI хах. Ауэ ди адэри кърадзыхыжакъым. Ар колхоз унафещIым Иэш гъэхъунымкIэ и къуэдзэу къагъэнэж. Щыхухэр хъарзынэу псэу хъуат. Гъавэр, ИщхэкIыр я куэдт. КIэшIу жыпIэмэ, хъэмбырэбовт. Нухь бынунагъуэшхуэ хъуат. Абы бынибл илт. Ди анэми еплланэр ныбэ илт. Абыхэм зы унэр къайзэвэкIырти Хъызыр унэ ищIын хуей хъуаш. Ауэ и шынэхъыжым ар пшIантIэм дигъекIын идакъым. Ди адэм Нухь и унэм бгъурытыпэу ищIаш. БжэIупэри, пшIантIери, куэбжэ дыхъэпIери зыуэ. КIэшIу жыпIэмэ, псори зы пшIантIэм, зы унагъуэм хуэдэу, дыкъыдэнэжащ. Дэ апхуэдизу дызэсати, уи унэ-си унэ, уи пIэ-си пIэ щыIэтэктъым. Нэхъыбэми дызэдэшхэрт. Къап-штэмэ, Залым сэрэ балигъ дыхъуху зы пIэм дыхэлъаш.

ПсэукIещIэм дихъэхауэ гушхуэныгъэшхуэ яхэлъу, текIуэ-ныгъэцIэхэм зэпымыууэ хущIэкъу ди щыхухэмди къэралми гуаэшхуэ къатопсыхэ — Хэку зауэшхуэр къохъей. Абы псори къызэтрекъутэ. Щыхухъухэм я нэхъыбэр Хэкур яхъумэжын папщI фашистхэм япэцIоувэ. Абыхэм я сатырим хэуващ си лъэпкъым щыцхэри — Уэрышхэ Талий, Хъызыр, ТЭхьир, Су-леймэн сымэ. Нэмыцэ-фашист зэрыпхъуакIуэхэр ди къуажэ къы-щысым, ди жылэм щыц куэди партизанхэм яхохъэ — ФыцIэжь Дэгъазэ, ШкIахъуэ Хъэмил, Дадэхъу Хъэсэн, КIуэкIуэ НитIэ, Хъэмдэхъу Сосльэнбэч, Уэтэр ТIутI сымэ, нэгъуэцIхэри. Къэрал пшцэрылъ яIэу къуажэдэсхэр яхъумэн мурадкIэ Къэрэгъэш къы-донэ Гувэжыкъуэ ТIатIым, Уэрыш Нухь, Нэфон ТIутI, Шэт Борис сымэ, нэгъуэцIхэри. Абыхэм, пэж дыдэу, ди къуажэдэсхэм лей къытрагъэхъакъым. Ауэ партизанхэм яхэту щыта ФыцIэжь Дэгъазэрэ КIуэкIуэ НитIэрэ, гъуэммылэхъэ къуажэм къэкIуэжауэ нэмыцэхэм яубыдри, яукIауэ щытащ. Си лъэпкъым щышу зауэм кIуахэм ящищу Талий и нэ лъэннык'уэр имыIэжу, дамыгъэ зыбжа-нэ къыхуагъэфэщауэ къэкIуэжат, дунейм ехыжыхуи къулык'у зыбжанэ ирихъэкIаш. ТЭхьир Сталинград и деж щызэуаш, ЩIыхх орденым и ешсанэ дамыгъэмрэ медаль зыбжанэрэ хэлъу къигъэ-зэжащ, партым и Прималкэ райкомым и секретару, Чапаевым и цIэр зезыххэ колхозым и парт организацэм и секретару, школым и директору, къуажэ Советым и председателу щытащ. Сулеймэн Крымск деж зауэм щыхэкIуэдащ. Ди адэ Уэрыш Хъызыр зауэм Мэздэгу и деж щыIухъаш. Ар Будапешт нэсиху зэуаш. Зауэр иу-хынным куэд имыIэжу хъыбарыншэу кIуэдауэ тхылъ къигъэрохъэ. Абы иужькIэ и хъыбар лъэпкъ 1946 гъэр къихъэху тщIакъым.

А гъэм и январь мазэт. Дунейр уает. Уэсыр куууз телт. За-уэр зэриухрэ дэкIар машIэ дыдэт. Щыхухэм иджыри фыгуэ

зыкъацIэжатэкъым. Зи Йыхълыхэр зауэм хэкIуэдахэм я нэпсыр иджыри гъущатэкъым. Иныкъуэхэр иджыри гугъэрт хъыбараиншэ хъуахэр къыкъуэкIыжыну. Ди адэм ди гугъэр хэтхыжат. ПицыхъэшхъэхуегъэзэкI хъуауэ ди пицIантIэм гуфIэжу къыдохъэ ди адэ шыпхъуитIыр. Абыхэм я нэгум нурыр кърихырт, гуфIэгъуэ ин къызэртыхуахъар къапщIэу. Дэ абыхэм дапежьят. Езыхэри унэм ныщIыхъэху яфIэбэмащIэу зэпеуэу къаIурыльэлтырт: «Хъызыр псэущ! Хъызыр псэущ!...» Псори дыкъэштауэ а тIум я жъэм допль. Ди пицIантIэм Султълан фIэкIа нэхъыжь цIыхухъу балигъ дэсъжтэкъым. Ар жэрыгъэкIэ пицIантIэм дож, здэкIуари ищIэнури къыдгурымыIуэу. ФызитIри унэм щIэтшауэ, къытхуахъа хъыбарым и пэжыпIэр къытхуаIуатэ. Күэд дэмьикIыу Султълан къосыж Ботрэ ТIэхьиррэ и гъусэу. А тIумрэ ди адэхэмрэ зэкъуэш бынт. Совет властир къэхъыжыным апхуэдизу щIэбэна, абы и лъэр увыным, ар Къэрэгъэш къуажэм щыгъэбидэним, колхозыр ухуэним къарууэ иIэр ирихъэлIауэ къуажэ Советми и тхъэмадэу илъэс пицIыкIутхум нэскIэ щытыжауэ, нэмьщэхэр къуажэм дахужри, куэд дэмьикIыу, си адэ къуэш нэхъыжь Нухь пицIы къытралхъэри ягъэтIысац. 1945 гъэм мартаим и 14-м илъэсий къратри Коми АССР-м ящац. 1950 гъэм февралым и 12-м Иртэ къалэм щыIэ лъэхъуэщым илIыхъац. Пэжц, ар къимылэжъяуэ зэрагъэтIысар къышIагъэшыжри, 1982 гъэм ягъэзэхуэжац.

Къэсейхъэблэ щыIа, Ворошиловград щыIа лы гуэрим ди анэм къыжриIац ди адэр а къалэм зэрышыпсэур, шахтэм зэрышылажъэр. Ауэ къэкIуэжынуи письмо къитхынуи зэрыхуимытыр. А зэманым Бот колхоз председателт, ТIэхьир партым и райкомым и секретарт. А тIум мурад ящIац ди адэр щалъэгъуам кIуэуэ и Iуэхур зыIутыр зэхагъэкIыну. Абыхэм гъуэгу зэрытхъэнум мазэ енкIэ зыхуагъэхъэзырац. Февралым и пэхэм зэтехуэу отпуск къыIахац, ди анэри гъусэ ящIри ежъац. Мазэм и кIэ хъууху къеташц ахэр. Зы жэцц гуэрим, нэхулъэр къэблэгъяуэ, къэсъжахэц. Дэ псори дыкъыщылъетац. Сэрэ сэ къыскIэлъыкIуэ си шыпхъу Раерэ дыжэри ди адэм зеддзац. Дэ тIум къыткIэлъыкIуэ адрей ди шыпхъу цыкIуитIыр ноплъэри щытщ Иэнкуну. Ахэр зыр илъэситI фIэкIа мыхъуауэ, адрейр ныбэ илъу ди адэр зауэм кIуат. Ди адэм зыкъригъэзыхуу дыкъицтэн е IэплIэ къытхуицIын укIытац, ди анэшхуэр щытти. Ди адэр абы бгъэдыхъэри гуапэу IэплIэ хуицIац.

Шынагъуэт къытхуэкIуэжа ди адэм уIуплъэну. Ар фей-цийэ хуэпат. И жъакIэр кIыргт, и нэкIур зэхэдьжыхъат. Зауэм щэнейрэ уIэгъэ хъэлъэ щыхъуат. Сыт хуэдэу щытми, иджы и унэ къэкIуэжати, ар дэркIэ насыпшхуэт. ФыщIэр зейр Ботрэ ТIэхьиррэт. Абыхэм яхузэфIэкIац ар щылажъэм кърагъэутIыпцижу къашэжын. ТIури псэужкъым, я ахърэт нэху ухъу!

Куэдрэ щысакъым ди адэр мылажъэу. Ар занщIэу колхозым хыхъэжац. Мэктумылэ зыгъэхъэзыр щIалэгъуалэ бригадэм и унафэцI ящIац мазэ бжыгъэ нэхъ дэмьикIыу. Абы пщафIэу щыIэт

ди анэри. Бригадэм хэтым я нэхъыбэр хъыджэбзт. Абыхэм Іэнэ яштэрт. Щалэхэр мэкъу еуэрт. Мэкъур гъуа нэужь ахэр мэкъупІэхэм кърашыжырти, пышхъуэу зэтралхъэжырт.

Лэжыгъэр икъукІэ гугъут. Аүэ цыхухэм ар къатемыхъэлъэн папшІэ, лэжыгъэр гъэцІэгъуэну зэтриухуат ди адэм. Уафэ джа-бэр пишплъ къызэрыхъуу, дунейр щІыІэтыІэу лэжъэн щІадзэрт. Дыгъэр къыдэкІуэтейуэ хуабэ къызэрыхъуу, цыхухэр пщыІэхэм къекІуэлІэжырти, жъарапІэм зыщагъэпсэхурт. ИтІанэ дыгъэр екІуэтэхыу нэхъ щабэ зэрыхъуу лэжыгъэм щІадзэжырти, пша-пэр зэхэуэху лажъэрт. Сыт хуэдэу ахэр емышами, зы пщыхъэц-хъэ дэкІыртэкъым абыхэм джэгушхуэ ямышІу. Ди анэр пишина-уэти, махуэ псом щэ пщэфІами, дапхуэдиз цыху имыгъэшхами, ахэр жэцшыг б хъууху игъэджэхурт. ИтІанэ ди адэр гушыІэрэйт, МамытІи апхуэдэти, махуэ псом гугъу ехъахэр трагъэхурт. Щалэ нэхъ Іэчлъэчхэр пщыхъэцхъэ щІагъуэ дэмыкІыу зэрагъэбэнэхурт. Псом хуэмыйдэу Махъцы Сэрэбийрэ Къардэн Толбийрэт бэнапІэм имыкІыр. Нэхъыбэм Сэрэбий Толбий хигъацІэрт.

Апхуэдэу гъэмахуэр икІаш. Ар сэ ІэфІу си гум къинэжац. СыщІалэ цыхкІуми, сэ си нэгу щІэкІаш узэкъуэту, узэгурыІуэу узэдэлажъэмэ, абы нэхъыфИ нэхъ къаруи зэрышымыІэр, гупым сыйт хуэдэ ехъулІэныгъэ зыІэргъэхъэнуми унафэцІым куэд зэ-релъытар. А гъэ дыдэм и кІэхэм ди адэр къуажэкІэм хуээзу мэз лъяпэм деж щыт гъэш фермэм и унафэцІу ягъэув. Колхоз тхъэ-мадэм Іэщ гъэхъунымкІэ и къуэдэз Мыд ХъэтІохъущыкъуэ и хэцІапІэр а фермэрэт. Ди адэмрэ абырэ зэныбжъэгъут, зэкъуэ-шым хуэдэу фІыуэ зэрылтагъурт. ТСум я Іуэхури хъарзынэу дэкІырт. Ди анэри фермэм пщафІэу яшэжат. Гъэхэр шэджэладжэт, цыхухэр ерыскъыкІэ хуабжъу гугъу ехъирт. Абыхэм щІакхъуэ дэнэ къэна чыржыну ягъэжъэн нартыху хъэжыгъэ дыдэр ирикъуу ягъуэттыртэкъым. Чыржынныхъэм и ныкъуэр нартыху хъэжы-гъэу, адрес и ныкъуэр макІухуэу е къэбу зэхалхъэрт. Нартыху хъэжыгъэ къабзэм къыхэцІыкІар зрагъэшхыр унафэцІхэм я за-къуэт. Ди адэм къыльысыр Іэштихъуэхэм яритырти, езым ишхыр абыхэм иратым хуэдэт.

КъыкІэлтъыкІуэ гъэм сэ къуэш цыхкІу къысхуалъху. Абы Мухъэмэд фІаш. Сабий дахэ цыхкІут. Аүэ ар куэдрэ псэуакъым. Ильэрэ мазипшІрэ фІэкІа мыхъуауз и тхъэмбылым щІыІэ хы-хъэри абы ихъаш. Ар икъукІэ гущыхъэшхуэ тщыхъуауз, ди гум къышІитхъыу, аргуэрү зы сабий ди унагъуэм къихъуаш. Абы Тае фІашац. Абы щыгъуэ ди адэр езанэ мэкъумэш брига-дэм и унафэцІт. Сэ иджы шыпхъуиплI сиІэт, аүэ къуэш зиІэхэм сехъуапсэрт. Аүэ ар щІэх дыдэ къызэхъулакъым. Ди адэмрэ ди анэмрэ махуэл ящІам хуэдэт. Си шыпхъу нэхъыщІэ цыхкІур ду-нейм къызэрхъэрэ ильэсисц дэкІыжат. Сэ къуэшкІэ сыгутгъэ-жыртэкъым. Тае цыхкІу хуабжъу дгъафІэрт. Ар езыри сабий дахэт. Аүэ сэ псом нэхърэ синэхъыжьми, нэхъ сагъафІэрт. Ди адэри ди анэри къыстегужьеикІау апхуэдэт. Сэ адрес бынхэм си-дагъашхэртэкъым, щхъэхуэуи си закъуэ пэш сиІэт. Апхуэдэхурэ екІуэкІыурэ, унагъуэм ди нэхъыщІэ Тае ильэс еплланэм хыхъуауз

ди анэр уэндэгъу мэхъу. 1953 гъэм майм и 23-м, дунейр хуабэу, дахэ дыдэу, псори зэццэгъэгъауэ нэху дыкъеклац. Ди адэр жыгуэ дэктэлтэй. Хыыджэбзиццыр школын кулат. Ди нэхьыццэ Тае цыктуи ди анэшхуэм и гъусэу зыщыццэ щынэт. Пиццантээм дэсыр ди анэмрэ сэрэ ди закъуэт. Ди анэм къытгэлтэдэу щидзаш. Сэ къэхъуар къызгурлыгъэртэкъым.

— Цынэ Сеыбат къашэ псынццэу, — жери ди анэр унэм щыхъэжац и ныбэр ильгытуу.

Итланэ сэ къызгурлыгъац... Сэ жэрыгъэктээ сыйжэри, Сеыбат къэсшаш. Ар, зы унэ фиеклая дяку дэмийту псэурт, ди йыхылыт. Фызыр унэм щэлъэдац, ауэ куэдрэ щэмыту къыщцэжыжац. Сэ пиццантээм сүкъриклюк-сүнриклюктыу сыйдэти, Сеыбатын зыкъысхуигъэзац: «Псынццэу дэжи фызгъалъхуэр къашэ, мыр сэргэктээ зэфиркынукъым!»

Сэ лъакъуэрьгъажэм сышэсри, псынццэу сыйдэжац. Къуажэм дэт амбулаторэм сежэллац. Иджы фызгъалъхуэм «ди анэр малъхуэ» зэрыжесэнур сццэркъым. Сэ сышталэ балигъщ, Галязи цээ фызгъалъхуэ хыыджэбзыр медучилищэр къиухри ди къуажэ къагъэктаяа къудейт, сэ абы зыкъыпезгъэхырт. Амбулаторэм сышцэлъэдац, Галя сыбгъэдэлъадэри жыслац:

— Наклуэ псынццэу!

— Сыт къэхъуар? — къызэплъу къыщылтэтац хыыджэбзыр, хуабжыу сизэрыштэйштаблэм гу лъитэри.

— Ди гъунэгъу фыз малъхуэ, — жызоцэ сэ, нэгъуэццэ тэмал сымыгъуэтыху.

Хыыджэбзыр лъакъуэрьгъажэм и плээм къыдээгъэтгысхауэ къызохь. Ди дэж дыкъэссяжац. Ди куэбжэмкээ союантээ. Сэ сццакъым абы ди унэр ицыхуу.

— Фигъунэгъу фызыр лъхуэмэ, дэнэ сыпхэрэ-тээ? — къызоупши Галя.

— Ар ди дэж къэктаяа щынэт, — изотыж абы жэуап, нэгъуэццэ жысцэн къысхуэмигъуэтүү.

Фызгъалъхуэр унэм щэлъэдац. Сэ си тхъэктумитыр абы здынцихам хуэдэу унэ куэццымкээ щынэт. Зэману блэклая зыхуэдизыр сццэркъым, ауэ сэ ар гъаццэ псоуэ къысщыхъуац. Икээм-икэжым сабий гъы макъ къою. Сэ сүкъогуфтиж. Ауэ сццэркъым ар хэтми... Зэманыр кыхылтыхуу маклюэ. Сытми Галя унэм къыщоклыж. Ар гуфтиж къызбгъэдолъадэри: «Сынохъуэтхуу, къуаш цыктуу къыпхуалъхуац», — жи.

Къуаш цыктуу къысхуалъхуам Руслан фиэтщац. А цээр хэт къигупсысами, хэт фиццами сццэржыркъым. Ауэ сэ алхуэдэ шынэхъыццэ зэрызилээм нэхъ насыпшхуэ мы дунейм темийту къысщохъу. Езыр сэ схуэдэу цыктуу, лъагэшхуэш, дэгъуэшхуэш. Ауэ нэхъыщхъэри аракъым. Шалэфтиш, губзыгъэш, хъэлэлтиш, псэуаклюэш, унагъуэктээ фыл дыдэш. Псом нэхърэ нэхъыщхъэжрачи, ди адэ-анэм я лъапсэм исц, ар ихъумэу, иригъэфтияллюэу, игъэццэраццэу. Итланэ ди адэм и плээм ар иува хуэдэш. Псоми, дэ дынэхъыжьми, ди щыбагъым къыдэтш. Псочи абы и дэж доклюэлтиж. Езыр хуэдэу и унагъуэр зэрыштыу гумаццэ. Дыклюэжамэ, и щхъэгъусэ Маряти, пиццантээм абыхэм

ябгээдсүү дэс я къуэ Мурати, я нысэ Лариси, абыхэм къалтхужа Ислам цыкIуи, адрей нэхьышIэ Ахьмэди – зыкъэмьинэ къидожри, IэплIэешэкIыу пшIантIэм дыдашэж, яту дыкъэкIауэ жаIэу. ЯIэм я нэхьыфIри къытхуацтэ. Мурат нэмьицI Русланрэ Марятрэ иджыри яIэц зы щIалэ, РустамкIэ еджэу, зы хъыджэбз Оксанэ и цIэу. АбыхэмI ПIэшхъагь тынш ягъуэтащ. Рустам и щхъэгъусэ Аринэ дыщэ цыкIуущ. А тIум хъыджэбз цыкIуитI яIэжщ. Оксанэ и щхъэгъусэ Беки щIалэфI дыдэц. А тIуми щIалэ цыкIуитI яIэц. Зэрыштуу къапштэмэ, си къуэшыр унагъуэ хъуэпсэгъуэц. АдекIи Алыхым иригъефIакIуэ.

Бынхэр тэмэму дызыпIа, зыми дыхуэмьинкъууу дыкъэзыгъэхъуа, гъуэгу зырызыххэ дытезыгъэува ди адэм цыихугъашхуэ зэрыхэлъам, псэ хъэлэл зэрилам, ар икъукIэ гумаццIэу зэрышытам сыйтемыпсэлтыхху сыблэкIыфынукъым. Сэ зи гугъу сцIынур си нэкIэ слъэгъуарщ, си щхъэкIэ си нэгу щIэкIарщ. Языныкъуэхэм къашыхъункIи хъунц тIэкIу езгъэлей хуэдэу. Ауэ езгъэлеин дэнэ къэна, уеблэмэ псори зэрышыта дыдэм хуэдэу къысхуэмьIуэтэжынкIэ сошынэ. Псом япэу сэ си нэгу щIэкIар, сигу къинэжкар ди адэмрэ ди анэмрэ я зэхушытыкIарщ. А тIур илгээс 48-кIэ зэдэпсэуати, зэрышагъашIэм хуэдэу къызэдекIуэкIаш. Зыр адрайм «ТыгIэ» щIагъыбзэ псальэмкIэ еджэрт. Ди адэм и бынхэм къыджиIэрэйт: «Мо ТыгIэ псы къевмыгъэх, пхъэ евмыгъэкъутэ, хадэр евмыгъэтI, яжээр къревмыгъэх, мафIэ евмыгъэнI, фымыгъэпхъанкIэ, хъэльэ къевмыгъэIэт...» Ди анэм щысхуу езыр щытхуэпщафIи къэхъурт, пшэдджыжым ар къимыгъэушын щхъэкIэ жэмэир къышшири машIэтэкъым. ЗыщIыпIэ кIуамэ, абы зыщыгуфIыкIын гуэр къыхуимыххуу къанартэкъым. Езы ди анэри ди адэмкIэ нэхъуеиншэт, абы тегужьеикIауэ, хуэсакъуу и гъашIэ псор ихьяц. Ди адэр щышхэкIэ е щыжейкIэ дэ дыIэуэлъэуэн дэнэ къэна, дыдыхъашхуу, къэджыххуу идэртэкъым. Сыт хуэдэ Iуэху ишIэми дэ абы дыдэIэпкыкIун хуейуэ къилтъытэрт. Ди адэр щыту дэ дытIысыну дыхуиттэкъым, дыщысу ар къышIыхъэжамэ, псори дыкъэтэджын хуейт, дытIысыжыну дыщыхуитыр ар тIыса нэуҗyt.

Ди адэр зыхуэгумацIэр ди анэм и закъуэтэкъым. Дэ къыдбгъэдэсаш ди анэм и анэ фызыжь хъэлэмэт. Абы и цIэр ТIатIэт, ауэ дэ абы псори дызэрэджэр ТIэуэйт. Ди адэм ар еzym и анэ дыдэм хуэдэу фIыуэ ильягъурт, игъафIэрт. Езы нанэм ипхъу ди анэм нэмьицI къуипI иIэт. Нэхъыжь дыдэ Мыхъутар колхозым бригадириу щылажъэрт. Абы сыйтом и дежи пашэногъэр иIыгъуу апхуэдэт. Лениным и орденыр къратыну къагъэлъэгъуат. Ауэ а зэманым и щыкъу щIалэри бригадириу лажъерти, ар къагъанэу еzym а орденыр къыхуагъэфащэу идакъым. ИкIи дамыгъэ лъапIэр и щыкъу щIалэм къраташ. Абы теухуа ефэ-ешхэм орденыр зратар и малъхъэм къышехъурджауэу щIидзац: «Уэрэй ар зыхуэфащэм иратам, уэ къэблэжъауэ щытатэмэ, къуатынт», – жери. Мыхъутар и щыкъу щIалэм шригъэлейм, зыхуэмьIыгъыжу, хъуэнащ. Модрейм бзэгу ихьяц орденми ар къезытами ехъуэна хуэдэу. АфIэкIа хэмыйлъу Мыхъутар дапхъуэтри бзэхац. ИкIи абы и хъыбар зэи дунейм къытхэжакъым. Нанэ и къуэ етIуанэр Хъуэтт. Ар комбайнёр

Іэзэт, япә дыдәу механизатор хъуахәм яңышт. Аүә дунейм пасәу ехыжащ, и ныбжыр илтәс плыншыым щхъәдәха къудейүэ. Ешанәр Гъумарт. Ари Хәку зауәшхуәм и зәманым лъәужынышәу күәдащ. Нәхъышыцә дыдә Мухъәмәд щалә фызкъәмешәу 1940 гъәм дзәм ираджауә щытащ. Абы къулыкъу щицәрт Белоруссием и къәрал гъунапкъәм. Зауәр къызәрәхъейүә япәу хәкіүәдахәм яңышш. Апхуәдә щыкіләкіә ди анәшхуәр зыпхъу фіәкіла имыләжү къышынәм, ди адәм ар зришәләжаш, псәухукіи и анәм хуәдәу ипшыжащ. Тіәуей мыгъүә апхуәдизу фызыжығити, ди адә къуәш бынхәми ар езыхәм я анәшхуәм хуәдәу къашыхъурт, фылуә ялъагъурт.

Ди адә Хъызыррә ди анә Кіутіәрә быни 8 зәдагъуэташ. Псом нәхърә нәхъыжыр сәраш. Сә къыскіәлъокіуә Рае, Ленә (илтәс блышшыим иту дунейм ехыжащ, и ахърәт нәху ухъу). Абы къыкіәлъыкіуә хъыдҗәбз цыкіур къызәралъху ліәжаш. Итланә Женя къалъхуаш (ар ныбә илтү ди адәр заузәм кіуат), заузәм иуҗыкіә Мухъәмәд (илтәэрә мазипшірә хъуу ліәжаш). Иужь дыдәу къалъхуар си къуәш Русланц. Ди адәр псоми къытшысху къекіуәкіаш. Абы зәи тиціәнла хуейүә унафә къытхуиціртәкъым. «Мыр щіамә арат, хадәр дыпшіамә арат, пхъә тіәкіу къутән хуейт...» жиіурә къыдиуәкіы арат. Дәри къыдгурлыуәрти, ди къаләнхәр дгъезашшіу ди адәр зәрыдгъәгуғіәнним иужь дитт. Псом хуәмыйдәу сә сынәхъыжти ди адәм щіәткъуән сыхуәхъун зәрыхуейр зыхесщәрт, икіи сый щыгъуи сәбәп сызәрүхуәхъуним сыхущіәкъурт. Сызәрүнәхъыжырат е щіалә закъуәу күәдрә сызәрашат къызыхәкіыр, сыйти сә псом нәхърә нәхъығіу ди адәми ди анәми сыкъальтагъурт. Мәкъушә дыкіуамә, ди адәм мәкъур гум сә нәхъ дахәу, екіуу исльхъәу жиірти, гум ситу езым мәкъур гуахъуәкіә къидзурә сә исльхъәрт. Иужькіә къызгурлыуаш мәкъур гум ипльхъәншүр күәдкіә зәрынәхъ тыншыр, ар гум дәбдзеин нәхърә, ди адәми апхуәдәу щішішір сә къысшысху арауә зәрыштытар.

Ди адәр къысшысху, Іуэху хъәлъәхәр сіхъәщиіткілікіу зәрыштыр къызгурлыуа нәужь, сә быдәу мурад сішіаш си къару сыщымысхыжу слъәкі псомкіи абы зыщіәзгъәкъуәнү. Нәху сыкъекіамә, зысплъыхырт нобә мы пшіантіәм сый щысщіән, сыйхәр зләжын жысіїурә. Итланә бжыхы, чий Іуәбжә-набжә сішіуә зезгъәсаш. А Іуәхум фы дыдәу сыхәзагъә хъуаш. Япәшшікіә ди жәмымрә шкіәмрә зәрытыну Іуэр сішіаш, чы лъәдакъәр и күәціймікіә хуәмыйзәу и щыбымкіә щыіәу. Апхуәдәу щіәсшіар жәмым бжыхы джабәм зыщихъумә, чы лъәдакъәр абы и джабәм хәмыйуэн щхъәкіәт. Ар ди адәми, ди гъунәгъухәми ягъәшшіәгъуат, күәдрә щапхъәу сагъәлъәгъуат. Итланә бжыхыыр, адрейхәм яйм емыщху, сішіуә къәззублаш. Сигу къихыат ди гупә бжыхыыр тхыпхъәшшіпхъәхәр хәлтү сішіну. Аүә ди адәм идәнүтәкъым бжыхышшіә тиціар скъутәжу. Зы маҳүә гуәрим ди адәмрә ди анәмрә Къәсейхъәблә күәнү ежъат. Абы ди адә шыпхъуиті дәстии, жәш зырыз щымышәу къаутыпшыжынүтәкъым. Сә мурад сішіаш а маҳуитішүр къәзгъәсәбәпину. Ди гупә бжыхыыр Іустхъри,

тхытхъэшыпхъэхэр хэлъу бжыхьыщIэ абы и пIэм изгъэувац. А зэмд автобус зекIуэртэкъым, цЫхухэм къызэракIухыр машинэ тедзэт. Апхуэдэ машинэ гуэрэм ди адэмрэ ди анэмрэ къуажэ гупэм деж къышчикIри, лъесу къыдэкIуеижаш. Сэ ахэр къызэркIуэжым гу лъистат, ауэ жаIэм сеплъыну зыщыпIэ и деж зыкъуэзгъэпшкIуауэ сышытт. ТIури ди деж къэсыжаш, ауэ ди бжыхьыр къахуэмьцIыхухужу блэкIауэ щытащ.

Ди адэм хуэмьщIауэ псэухэр, зеиншэхэр, ибэхэр фIэгуэнхых хъурт. Апхуэдэхэм зыгуэркIэ защIигъакъуэ къудей мыхъуу, дыдей къишэурэ я Iуэхухэр зэтес хъужыху щыщигъэIэ ѢIэт. НэгъуэшI зы хэл хъэлэмэти хэлъаш ди адэм. Абы къупшхээ къутар фIыуэ игъэхъужыфырт. Махуэ щIагъуэ дэкIыртэкъым ди дей зыгуэр къамышэу.

ЦЫхухэм ткIийуэ, дунейр щтырыгъуу ди гъунэгъу фыз джалэри и лъакъуэр къутат. Ар и къуитIым зэпаIыгъуу ди адэм къыхухащаш. Ди адэм фызым и лъакъуэ къутар и пIэм иригъувэжри хуишхащ. ЗэкъуэшиIым я анэр щIахыжашауэ ди адэм и Iэхэр итхъэшIыжу здэшысым, щIалитIым я анэр я IэплIэм тесу аргуэру къагъэзэжаш. Ди адэр къэштауэ а тIум щеупшIым, абыхэм жаIаш я анэр тIэкIу къагъэхуэбэжын мураддкIэ пэшхъэку да-къэм зэрытрагъэтIысхарь, ауэ ар и лъакъуэ къутам тешIэу, абы имыIыгъуу хъэкум къехуэхыу и Iэр зэрыкъутар. Ари ишхэн хуей хъуаш. А фызым псэуху жиIэу къекIуэкIаш «Алыхь, Хъызыр зэIэза си Iэмрэ си лъакъуэмрэ куэдкIэ нэхъ бидэ сфиIоцIым мыдрейхэм нэхърэ».

ЦЫхухэм я закъуэтэкъым ди адэр гумащIэу зыхущытыр. Абы фIыуэ илъагъурт Iэшри, джэдкъазри, псэущхъэхэри, къулэбзухэри. Сэ фIыуэ соцIэж, зауэм и пэкIэ чы блыну, бгъенышхъэу гуэшI цЫхыхышхуэ ди пшIантIэм зэрыдэтар. Зауэм иужькIэ, илъэс зыбжанэ дэкIыжашауэ, нэгъуэшI гуэшыщIэ дыуухуат чырбыш блыну, кхъуещыни тельу. Ауэ ди адэм, адрей гуэшыжыр къэуэнхим нэсами, ѢIы хъэгэхэр иубыдми, зыкIи къэдмыгъэсэбэпшими, дигъэкъутэжыртэкъым, бзу агбъуэ куэд зэриIэм щхъэкIэ. Абы бзу шыр цЫкIухэр къышраш, ахэр пкъутэну гуэнхыхышхуэ пылъщ, жиIерти.

Ди адэр хъэлэлу, гушIэгъулыуэ зэрыштым гу лъата нэхъей, нэгъуэшI псэущхъэ цЫкIухэри ди пшIантIэр. Абы щыплъагъунут жынынди, къанжи, хъэрхьупи, цЫгуугуи, цыжьбани, ужъэ бгъэгүху цЫкIуи. Абыхэм ар щепсалъи, я джэгукIэм ѢIыкIэлъиплъи къэхъурт. Ди бжэIупэм зы мэракIуей жыгышхуэ Iутт. Зыри къыпыкIэртэкъым. Ауэ жьяуэ зэрицIым, езыр зэрыдахэм щхъэкIэ идупшIыкIыртэкъым. МэракIуейм и лъабжъэр удзыпшIэ дахэт. Абы хъэндыркъуакъуэ цЫкIухэр хэст. Ахэр гъещIэгъуэну игъашхэрт ди адэм. ПшыхыхэцхъэкIэрэ уэздыгъэр а цЫкIухэр зыхэс удзым деж ѢIифIидзэрт. Уэздыгъэм бадзэ цЫкIухэр хъэндырабгъуэхэмрэ ежэрти, идз нэхум и хъуреягъыр къалъетыхырт. Хъэндыркъуакъуэ цЫкIухэм, дэлъейуэрэ, ахэр къаубыдуурэ яшхырт.

Ди адэм пшIащхъуэ цЫкIухэм япищIын яхэттэкъым къуа-

лэбзүхэм. Зауэ нэужжым пэшит I фIэкIа мыхъуу икIи ятIэ лъэгүү дишар арат. Абы зы гъемахуэ гуэрим пэш цыкIу пытцIыхыжат, жьэгу хэту. Ди анэшхуэ ТIэуей мыйгъуэм мэжаджэ машIи щытху-игъэжжакъым абы, нэгъуэцI шхыныгъуэ Iэджи щытхуипцIэфIырт. А гъемахуэ пэшым пцIашхъуэ цыкIуитIым абгъуэ щащIри, шыр цыкIухэри къышрашат. А цыкIухэр Iыхъэлэйм икIауэ фIыуэ илъагъурт. ПытхъэшхъэцIэрэ я абгъуэм къитIыхъэж пцIаш-хъуэхэм епсалльэу зык'омрэ щысыфынут. Абыхэми яжриIэр къагурыIуэ хуэдэ къеплъыхыу, зэээмэзи макъ гуэрхэр къагъэIуу ист.

ГъэцIэгъуэнракъэ, 1995 гъэм унэцIэ тцIат, нэхъ ину, пэшиц хъууэ, кIэлындорышхуэ Iуту, пхъэбгъу лъэгукIэ къицIыкIауэ. А унэми нэкIуат пцIашхъуэ цыкIухэр икIи я абгъуэр ди адэмрэ ди анэмрэ я пэшым щIашIыхыат...

Куэд мэхъу гукъэкIыжхэр. Дэтхэнэм утепсэлтъихын. Зэманыр псынцIэу кIуэри сэ сыкъыдэкIуэтэяц. Ди университетым и тхыдэ-филология факультетым сыцIэтIыхъяц. Абы щыгъуэ фызи сиIэт, ари уэндэгъуу. Мылъкушхуи дбгъэдэлтэкъым. Ди адэри ди анэри колхозым щылажъэрт. А зэманым колхозхэтхэм я Iуэхур щIагъуэтэкъым. Трудодень жари зыгуэрхэр хуатхыу арат, гъавэ ТIэкIу мыхъумэ, нэгъуэцI къыпэмымкIуэу. Университетым зы общежит закъуэт иIэр. Абы япэ курсым щIэсхэр щIагъэтIыхъэртэкъым. Фэтэр къэпцтэн хуейт. Еджэным щIэддзэным зы махуэ иIэу ди адэмрэ сэрэ фэтэр дылтъыхъуэну Налшык дыкъэкIуац. А зэманым Сталиным и уэрамыимрэ Пошт уэрамыимрэ (иджы ШоджэнцIыкIу Алий и проспектыимрэ Нэгумэ Шорэ и уэрамыимрэ) щызэпхъэм хуээзу щыIэ пхъэ унэ лъяхъшэ цыкIухэм ящыц гуэрхэм ди къуажэгъу гуэрхэр щыпсэурт. Абыхэм зыгуэрим и деж щхъээгъэзыпIэ щыдгъуэтынкIэ ды-щыгугъуу дыкIуати, ди Iуэхур къимыкIауэ Пошт уэрамым дыкъытхъэжац. Абдежым бэзэрышхуэ щыIэт, иджы «Урысей» хъэцIэцымрэ Радиом и унэмрэ здэшчытым деж. Абы и дыхъэпIэм дыкъэсауэ зы лы зэгъэпэща, кIэстум екIу щыгъыу, галстук дэлъижу къитIующIэ. Ар и IитIыр шияуэ, къыдбгъэдолтъадэри ди адэм зык'урдэз, IэплIэ къыхуещI, къеIэт, егъэувыж.

– У дэнэ укъикIа, Хъызыр, дауэ ушыт? Мы сэ слъагъур пэж?
– егъэкIэраххъуэ ди адэр, еуэ IэплIэ къыхуещI. – Уэлэхы, ди дей фынэмымкIуауэ фызмыутIыпцыну, – жи лым, трегъэчныых. – Мы уи гъусэ щIалэри хэт?

– Ар си щIалэц, университетым щIэтIыхъяц, фэтэр си-хуэлтъихъуэ арат.

– Абы зыгуэр етщIэнц, фынакIуэ, фынакIуэ. Сыту фIыт апхуэдэ щIалэ узэриIэр. Еджэ, еджэ, щIалэ, сэ слъэкI псомкIи сибдIэпкIуунц.

Абы куэдрэ дыхигъэзыхыац я дей дишэну, ауэ дыхуэкIуакъым. ИужкIэ ручкэр и жыпым кърихш, блокнот цыкIу гуэрми зы тхылтъымпIэ напэ къыдичри щыпсэури и телефонхэри тритхац. Ар къысхуишийри, жиIац:

– Иэмал закъуэ имыIэу накIуэ, щIалэ.

Сэ абы и деж занщIэу сицIуэфакъым. Си щык'у адэм и шыпхъуу бынунагъуэшхуэу Стрелкэ хъэблэм щыпсэурти, абы я

дэж зэкІэ хэцІапІэ щысцІат. Гъэ еджэгъуэцІэм зэрышІэддзэжу, нартыхудэч Старэ Лэскэн (Анзорей) Кировым и цЭкІэ щыІэ колхозым дашат. Абы мазэм щІигъукІэ дышыІауэ еджэным щІэддзэжац. Абы щыгъуэ ди факультетыр здэшыІар иджырэй медицинэ факультетрат. Сэ Стрелкэм мацуэ къэс лъэсу сыкъи-кыурэ еджакІуэ сыкъякІуэрт, лекцэхэр духа нэужьи сыздэшыІэм лъэсу сыкІуэжырт. Абы щыгъуэ Налшык псом автобус гъуэгуу тІу къудейт иІэр – зыр «Шхъэлъкъуэ – Долинск», адрейр «Дом Советов – Александровка» жыхиІэхэрт. АвтобусыпшІэр зэрыптыр къэувыІэпІэ бжыгъэрт. Сэ абы естьн сиІэткъым. АтІэми япэ курсым сышІэсу сипхъури къалъхуат, ахъшэ къилэжьу зы цы-хуи ди унагъуэм истэкъым. ИкъукІэ хуабжыу гугъу се-хырт. Университетыр хыфІэздзэжыным сынэсат. СыкІуэну къызэлъІуа лъым и дэж сыкІытэти сыкІуэфыртэкъым. Сыт-ми, Іэмалыншагъэм срихулІери, еджэныр къэзгъэнэну мурад сцІаш. Ректорым сышІигъэкІыжыну лъІу тхылъ хуэстхауэ, абы цыхухэр шригъэблагъэ пэшым сышІэсу дызыхуэзау щыта лъир къышІокІыж. Алыхым апхуэдэу иуха хъунти, тІуми ди нэхэр зэхуозэ, занцІэуи гу къыслъетэри къызоупшІ:

- Сыт мыйбы щыпшІэр?
- Ректорым дэж сышІыхъэну арат, – къызжъэдолъэт сэ Іэнкун сыхъуауэ.
- Сыт къэхъуар?

Си Іуэхур зэрышыт псори хуэзмыІуатэу идакъым. Езыри гупсэхуу къызэдэІуаш. Сэ сыйзыхуэнык'уэр сышыпсэуным и за-къуэтэкъым. Университетым сышыцІэтІысхъэм нэмьцэбзэмкІэ щы къэсхат. Щы зиІэм стипендие иратыртэкъым. Сэ абдеж сыйкъицІинэри, игъэзэжри аргуэрү ректорым и дэж щІыхъаш. Зы дакъик'э тІоцІ хуэдиз дэкІри, къышцІэкІыжаш. Абы щыгъуэ университетым и ректорыр Бэрбэч ХъэтІутІэти, абы и дэж сышІи-шац. Сэ сыйстудентми, сышІалэми, ар куэдкІэ нэхъыжьми, къэ-тэджри, сэлам къызихац, си гукъеуэхэри жызигъэІаш. Си адэ къуэш Уэрыш ТІэхьири фІыуэ ицІыхуу къышІэкІаш. Ар партым и обкомым идеологиекІэ и секретару щыщытам, ТІэхьири партым и Прималкэ райкомым идеологиекІэ и секретарат. Бэрбэчым къызжиІаш ди унагъуэм и щытыкІэм тэухуа справкэ схымэ, сти-пендэ къызитыну, общежитми сышІигъэтІысхъэну. Апхуэдэу а лъым и фІигъэкІэ а ІуэхушхуитІри къызэхъулІаш. Ар ди къуажэт, Хъэмдэхъухэ ейт, и цЭр Сосльэнбэчт. Партым и обкомым щыла-жъэрт. Блыщхэ къакІуэм еzym и лэжьапІэм сыйкІуэну къызжи-Іаш. Сэри сыйкІуаш.

- Лекцэ укъеджэфыну пІэрэ? – къызэупшІаш ар.
- Сытим тэухуауэ? – соупшІыж сэри.
- Псалъэм папшІэ, дунейм щекІуэкІ Іуэхум тэухуауэ.
- СцІэркъым, – сыйтэгушхуащэу жэуап изотыж.
- Мэ, мыйхэм епль, – жери зы папкэ Іув къысхуеший,
- узгъэпІашцІэркъым, здэхьи еджэ, егупсыс, къызжеІэж. Мы тІэкІури стипендие къуватыху сыйх, – жери ахъшэ тІэкІуи къыс-хуеший. ЗысхъунцІа щхъэкІэ, къеызмыхыу идакъым. Сэ сыйтим хуэдэу абы сыйхуэнык'уэт...

Хъэмдэхъум и фІыцІэкІэ сэ лектор сыхъуаш. Къуажэхэр

къызэхэскүүхьырт, гъемахуэ хъупїхэм сыйкүүерт. Зы лекцэ сыйкъеджэху сомитху къызатырт. Ар а зэмнам ахъшэфїт. Лекцэ къеджэним сэ къыздеджэ студент зыбжани хуэм-хуэмурэ хэсшат. Икїм-икїжым университетым студент лектор гуп къышызэзгъепэшат. А псори зи фыщїэр Хъэмдэхъу Сослэнбэчт. Дэ ар зыкїи къыдгухъертэкъым, ауэ ди къуажэгъу къудейуэ арат. Апхуэдизу къышызэдїэпкъум и щхъэусыгъуэмкїэ сеупшылати, мыпхуэдэу къысхуиГүэтэжауэ щытат:

— Уи адэм сэ къысхуицїар иғъашїэкїэ схуэпшыныжынукъым. Сыщїалэ цыкїут абы щыгъуэ, школым сыщїэст. Бжыхъэкїэт, уэс цынэ къесауэ нэху къекїат. Уэрэмьр ятїэпст. Сэ Иэпшїупшїу сыхуэпауэ, хъыдан вакъэ тїэкїу фїэкїа слъымыгъу школым сыйкүүерт. Хуабжыу сыйпшылат. Щыпшэм къыпиху пэшын тїэкїури си Иещхъэмкїэ щеслъэшїэкї дыдэм ирихъэллэу зы шу къызбгъурыхъащ. Шыр къыжъэдикъуэри, къэувылащ. «Хэтхэ уарей, щїалэфї», — къызэупшылащ ар. Сэ абы жеслащ адэ-анэ зэрызимыГэжыр, си адэшхуэмрэ анэшхуэмрэ сыйзэралыжыр. Итїанэ и лъакъуэ лъэныкъуэр лъэрьгъым кърихри, сэ абы сиувэу сыйкїэсыну къызжилащ. Лэжьапїэм мыкїуэу шыр къытритїуэнтїэжри, я унэ сихъащ. Унэм сыйшишэри, джанэгъуэншэдж зэпыйт къысцитїэгъащ, шырыкъуитї къыслъитїэгъяащ. Зы джэдигурэ зы пыїери къызитащ. Итїанэ шым сигъэшэсри, школым сихъащ. Шым сыйригъэпсэхыжым си адэшхуэр колхоз правленэм згъэкїуэну къызжилащ. Ар абы и деж щыкїуам, щымахуэм дызрикъун гъави къритащ. Сэ абы къызита щыгъыним школыр къэзухыху срикъуащ.

Хъэмдэхъу Сослъэнбэч школыр къиуха къудейуэ Хэку зауэшхуэр къэхъеят. Комсомолым жыджеэр хэт щїалэшїэр партизанхэм яхыхъащ икїи жыджеэр хетащ, наградэ зыбжани къихъащ. Заузим и ужъкїэ комсомол, парт органхэм щылэжъащ, партым и обкомри хэтэйжу, технологии техникумым и директоруи щытащ. И ныбжыр илъэс хыщїым щхъэдэха къудейуэ дунейм ехыжаш. И ахърэтыр нэху ухъу.

Куэдрэ хъэлльэу сымэджа нэужь 1977 гъэм декабрым и 9-м, пшэдджыжым, дунейм ехыжащ ди адэр. Дапхуэдизу и узыр мыхъэлъами, ар зэи тхъэусыхакъым, гурымакъым, гызакъым, щэуакъым. Жъантїэм дэт гъуэлъыпїэм псоми къытхэплъэу илтт. Ди анэр къышхъэшымыкыу абы щхъэцьист. Дэри дызэхэст, тїэкїунитїэ дыщхъэшыкимэ, зыгуэр къэхъун ди гугъэу. Икїи къэхъуащ... Ди адэр дунейм ехыжащ. Дэ ар гъуэлъыпїэм къитхри, лъэгум къетхъэхащ. Пшэдджыжым жыгуэ цылхухэр къызэхуэсу хуежъащ. Дунейр уаеми, ахэр пшїантїэм дэхуэжыртэкъым. Арати, ди адэр иужьрей дыдэ гъуэгум тедгъэувэжащ. Ауэ дэ къытхуэнащ абы цылхугъэу хэлъари, гуапагъэу дэтлъэгъуари, гумашїэу, хъэлэлу зэрышыгари. Дэ иджыри абыхэм дытету, ди адэм и фэеплъ нэхур тхъумэу допсэу.

Къыкїэлъыкїуэнүүш

ГУАЩІАФІЭ

Мы тхыгъэм зи гугъу щытыныу егъэджакІуэ-къэхутакІуэ цІэрыІуэ, щІэнныгъэлІ-методист, педагогикэ щІэнныгъэхэм я кандидат Ержыб Аслъэн Къу-гъуэлькъуей (Урыху) адигэ къуажэм къы-шалъхащ, къыцыхъуари аращ. ЩІалэ турыхуэм еджакІуэ нэхъыфІхэм яхту курыт школыр къиухаш. Абы иужькІэ а школым гъэ еджэгъуитІкІэ (1951-1952, 1952-1953) щылэжъащ пионервожатэ нэхъыжбу икИ сурэт щІынныкІэ 5-7-нэ классхэм я егъэджакІуэу. Аслъэн зып-рыува ІэнатІэм хъарзынэу хэзэгъят, ауэ, и щІэнныгъэм пиццэну мурад ешІри, егъэджакІуэхэр щагъэхъэзыру Налшык дэт еджапІэ нэхъыщхэм щІотІысхъэ.

Къуажэ курыт еджапІеми хуэдэу, еджапІэ нэхъыщхэмии Ержыбыр фІы дыдэу щеджаш, щІэнныгъэфІи зригъэгъуэтащ. ФІуэ зэрэджэм папшІэ илъэсиплІкІэ стипендие хэІэтыкІа къраташ, пединститутым и «Щых хъэбгъум» и сурэтыр къиухыху ильаш, факультетым и комсомол организацэм и секретару, институтым и профкомым хэту, спортымкІэ зэфІкІ хъарзынэхэр къигъэльга-гъуэ щытащ, нэгъуэнІ общественнэ лэжъыгъэ зэмилІэу-жыгъуэхэри щІыхъ пылъу икИ къызыхуэтыншэу итьэзэцІаш.

Университетыр къиуха нэужь урысыбзэмрэ литературамкІэ иригъэджэну ар Хъэтуй (Старэ Урыху) курыт еджапІэм ягъэкІуаш, арщхээкІэ мыгувэу ди республикэм ЩІэнныгъэ ІуэхухэмкІэ и министерствэм инспектор-методисту щылэжъэну ирагъэблэгъаш. Абы дзыхъ къыхуашца ІэнатІэр щІыхъ пылъу илъесихкІэ ирихъэкІаш. ИужькІэ 1964-1967 гъэхэм школ ІуэхухэмкІэ инспектору, 1967-1980 гъэхэм щІэнныгъэ ІуэхухэмкІэ министрым и къуэдзэу лэжъаш. Москва дэт щІэнныгъэ-къэхутакІуэ институтым и къудамэу Налшык щІэм и унафэшІу 1980-2006 гъэхэм лэжъаш. Абыхэм къадэкІуэу Ержыбым жыджеру зритащ творческэ лэжъыгъэм: адигэбзэмрэ литературамрэ школхэм зэрышрагъэдж программэхэр къипицьтащ, абыхэм рецензэхэр яхуитхаш, тхылъ щхъэхуэхэм щІэрышІэу елэ-жыгъяш. Абы и япэ лэжъыгъэу щытащ Къамбий ХъэматІ, Нало Ахъмэдхъян, Акъбаш Александр сымэ 3-нэ классым папшІэ зэхальхъа «Лнэдэльхубзэ» тхылъыр егъэфІэкІуаэ къыдэгъэкІыныр. 7-нэ классым адигэ литературэрэ зэрышрагъэджыну зэхилхъа тхылъыр

Ержыбым и япэ ехъулІэнныгъэу икІи и етІуанэ лэжыыгъэшхуэу щыташ.

Мы тхылъым кыкІэлъыкІуац тІоцЫм щІигъу. Апхуэдэхэц, къапицтэмэ, адыгэ литературэр 2-нэ, 6-нэ, 8-нэ, 10-нэ классхэм зэрышрагъэджыну тхылъхэр (10-нэ классым ейм хрестоматиери щІигъуц); класс щІыб еджэныгъэр 2-нэ, 3-нэ, 4-нэ, 5-нэ, 6-нэ, 7-нэ, 8-нэ классхэм зэрышрагъэкІуэкІыну тхылъхэр; адыгэ литературэр 2-нэ, 4-нэ, 5-нэ, 6-нэ классхэм зэрыщегъэджыпхъэм теухуа чэнджецхэр зэрытхэр; ЩоджэнцІыкІу Алий, Кыщоккуэ Алим, шэрджэс тхакІуэхэм я тхыгъэ щхъэхуэхэр школ программэхэм япкъ иткІэ курит еджапІэм зэрыщегъэджыпхъэм теухуа чэнджецхэр щызэхуэхьеса тхылъхэр, нэгъуэцІхэри.

Зэрылажъэм хуэдэурэ, Ержыбым Лъэпкъ школхэмкІэ щІэнныгъэкъэхутакІуэ институту Москва дэтым и аспирантурэр къиухац икІи 1973 гъэм и март мазэм и диссертациэр щыпхигъэкІри, педагогикэ щІэнныгъэхэм я кандидат хъуац. Абы и ужкІэ творческэ щІэнныгъэкъэхутэныгъэ лэжыыгъэм зритыпэри, Москва дэт щІэнныгъэкъэхутакІуэ институтым и къудамэу Налшык щыІэм и унафэццу ильэс тІоцПрэ щым щІигъукІэ лэжъаш, зыпэрыта ІэнатІэр институтым и апхуэдэ къудамэхэм я нэхтыфІхэм ящышу щытац. Къэхъуакым Къэбэрдей-Балькъэрым щыІэ филиалым къыпэшыта къалэнхэр щІыхъ пылъу щимыгъэзэцІа. А зэман кІыхым къриубыдэу Ержыбым мыхъэнэшхуэ зиІэ ІуэхугъуэфІ куэд зэрилэжъар къалъытэри, 1990 гъэм доцент цІэр къыфІашцац. Апхуэдэу Аслъэн къыхуагъэфэщац «Дагыистэн Республикаэм щІыхъ зиІэ и егъэджацІуэ», «СССР-м егъэджэныгъэмкІэ и отличник» цЭлъапІехэр.

Адыгэбзэмрэ литературэмрэ курит школхэм щегъэджын Іуэхугъуэхэм ехъэлІа лэжыыгъэ нэхъыбэ, нэхъыфІ икІи нэхъ щхъепэ зэфІэзыгъэкІа ди автор нэхъыжъхэм икІи нэхъ пажэхэм ящышц Ержыб Аслъэн.

Абы и творческэ Іуэхущафэхэм нэмьшІ къизэгъэпэшыныгъэ лэжыыгъэ зэмьлІэужыгъуэ куэд зэфІихац. Ар жыджэру икІи зэфІэкІ иІэу хэлэжыхъаш адыгэбзэмрэ литературэмрэ, урысыбозэмрэ литературэмрэ (ахэр япэм Налшык къыщидэкІыу щытац) школхэм зэрышрагъэдж тхылъхэр егъэфІэкІуэнным, зэрырагъаджэ учебнэ планхэр, программэхэр зэхэлъхъэнным, нэрылъагъу пособиехэр къыдэгъэкІынным, адыгэбзэмрэ литературэмкІэ школ кабинетхэр зыхуей-зыхуэфІхэмкІэ къызэгъэпэшынным, егъэджэкІэм (методикэм) теухуа тхылъхэр къызэращэхун сом 200 мазэ къэс егъэджацІуэхэм яхухэхынным икІи нэгъуэцІ хуэхуэцІэ щхъэпэхэмий.

Псалъэм папицIэ, етIоцIанэ лIэнIыгъуэм и 90 гъэхэм лъэпкыбзэхэмрэ литературэхэмрэ курыт еджапIэхэм зэрышрагъэдж тхыльхэр егъэфIэкIуэнным таухуа конкурс егъэкIуэкIынным ехъэлIа IуэхуцIэхэр ди лъахэм япэу кынцызэгъэпэща зэрыхъуам Ержыб Аслъэн и гуашIи, и фIыщIи хэлъиц. Абы игъэхъэзырац конкурсыр зэрекIуэкIыпхъэ ѢIыкIэхэмрэ абы щагъэзэцIапхъэ къалэнхэмрэ зыубзыху Iуэху еплъыкIэр. КъБР-м ѢIэнIыгъэ Iуэхухэмк1э и министерствэм ѢIильхъэри ахэр къригъэштац. Абы иужькIэ ахэр ди лъахэм кынцыдэкI газетхэм бзищымкIи кынцыгтыригъэдзац. Конкурсыр зэпээнхъэхуэу пэцIэдээ классхэм я тхыльхэмрэ 5-10-нэ классхэм яйхэмкIэ екIуэкIаш.

Ди авторхэм япцишу абы нэхъ жыджеzu хэтахэм, Iэрытх нэхъыбэ утыку къизыхъахэм япцищI Ержыб Аслъэн. Абы и закъуэнц мы конкурсым IэрытхипI къезыхъэлIар. Абыхэм япцищI 2-нэ классым и «Анэдэлъхубзэр», 6-нэ классым и учебник-хрестоматиер; 8-нэ, 10-нэ классхэм адигэ литературэр зэрышрагъэджыну тхыльхэр. Псом хуэмыдэу мыхъэнешхуэ иIэт адигэ литературэр 8-нэ классым зэрышрагъэджыпхъэ тхыльым, арцхъэкIэ абы, ди жагъуэ зэрыхъущи, хуэфацэ гулъытэ игъуэтакым.

ТхыльипIри нэхъыфIу къальтигэри, Ержыбым ахьшэ сау-гъэтхэр кърататц икIи адигэ литературэр къуажэ курыт школым зэрышрагъэджын тхыльхэр 1993-1994 гъэхэм къыдагъэкIаш. Адигэ литературэмкIэ 10-нэ классым и учебникимкIэ 2013-2014 гъэ еджэгъуэм пцIондэ ирагъэджац.

А зэпеуэм хетац Багъ Николай (5-нэ классым адигэ литературэр зэрышрагъэджыну тхыльыр), Джаурджий ХъэтIыкъэ (5-нэ классым адигэбзэр зэрышрагъэджыну тхыльыр), ХъэкIуашI Андрей (9-нэ классым адигэ литературэр зэрышаджыну тхыльыр).

-А конкурсыр егъэкIуэкIыпхъэу къэзылъыта икIи ядэзыIыгъя, а зэманым КъБР-м ѢIэнIыгъэ IуэхухэмкIэ и министру лэжъа Тхъэгъэпсэу Хъэжысмел фIыщIи ѢIытуи хуэфацэц. Ержыбым имызакъуэу нэгъуэнцI ѢIыту куэдми Тхъэгъэпсэум псальэ гуапэхэр хужаIэ, фIыщIэ хуашI лъэпкье Iуэхум хуэшхъэпэн лэжъыгъэфI куэд зэрызэфIигъэкIам папицIэ.

Ержыб Аслъэн къикIуа гъашIэ гъуэгуанэм ѢIриплъэжкIэ гуапэу иту къегъэкIыгъ зыдэлэжъа нэхъыгъыфIхэр, и ныбжъэгъухэр: «Сэ мыхъэнэ зиIэ Iуэхугъуэ гуэр злэжъамэ, ар псом япэ зи фIыщIэр си къуаш нэхъыгъ Ержыб СултIанц, итIанэ гъашIэ гъуэгум сзышприхъэлIа, сзыздэлэжъа ѢIыту ѢIыту шэджаццэхэу, лэжъакIуэ гъуэзэджэхэу Уэрсей Файнэ, Бэджырэт Лолэ, КIэш Евгение, Багъ Николай, Джаурджий ХъэтIыкъэ, Дзасэжь Хъэсанц, ЖъэкIэмыхъу Хъэжысмел, КIэрэф Мухъэмэд, Темрокъуэ Индэрбий, Шэпэн

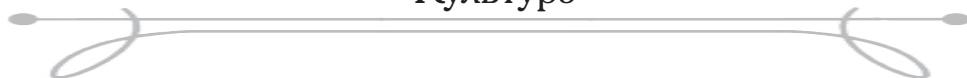
Шамил сымэц. Сэ абыхэм я фэепль нэхум си щхэр хузогъэцхъ. Си жагъуэ зэрыхъуци, абыхэм япцыцу нобэ зыри псэужжым, посори дунейм ехыжац, жэнэткIэ Тхьэм игъэгүфIэ».

ЕтIошанэ лIэцIыгъуэм и тхущI гъэхэм я етIуанэ Йыхъэм и щIалэгъуэу Къэбэрдэй-Балъкъэрым ЩIэнныгъэ ЙуэхухэмкIэ и ми-нистерствэм пылэжъа Ержыбым апхуэдэу фIыкIэ иту къегъэкIыгж: «Сызыдэлэжъа цIыхухэр апхуэдизкIэ къысхуэгуапэти, си Iэ-си лъэр щIагъэкIт, си лэжыгъэр псынщIэ къысцацIт, чэнджэцэгъу нэси дэIэпкыуэгъу пэжи къысхуэхъут. Абыхэм я фIыщIэкIэ япэ ильэс зытхухым сэ етIуанэ университет – «цIыхубэ университет» къэзухац. Сэ сызыдэлэжъахэми лэжыгъэкIэ сзырихъэла щIэнныгъэлIхэми куэдым гу лъызагъеташ, куэд сагъещIаш, япэм сзызымыгъуэза Йуэхугъуэхэм сыхагъэгъуэзац, гугъу къызэрызде-хъар псапэу Тхьэм къаритыгж, иккукIэ сахуэарэзыщ».

Зи ильэс 85 ныбжыр зыгъэлъапIэ, пищIэ зыхуэтщI ди нэхъыжыифI Ержыб Аслъэн дяпекIи и узыншагъэр мыкIуэшщIу ЙуэхугъуэфI куэд иджыри зэфIигъэкIыну ди гуапэц.

УЭРДОКЬУЭ Женя

СЦЕНЭМ КЪЫХУИГЪЭЩА

Ди лъэпкъ театром и сценэр ильэс 40-м нэблэгъауэ зыгъэбжыыфIэхэм яшыщщ Къэбэрдей-Балъкъэрым щыыхь зиIэ и артисткэ Хъэмыку Жаннэ. А зэманым къриубыдэу абы хузэфIэкIац гум имыхухуж образ тельвиджэ куэд къигъэшIыну.

Хъэмыку Жаннэ Хъэжумар и пхъур 1953 гъэм накъигъэм и 5-м Тэрч қуейм хыхъэ Плановскэ къуажэм къышальхуац. Ар зэрысабийрэ щIэхъуэпсырт район газетым и редактору ильэс куэдкIэ щыта и адэм ешхъу журналист IэшIагъэм ирилэжъэнэм, зэгуэрым газетым къытрадзауэ щыта и тхыгъэми иригушхуэрт. АрщхъэкIэ, цыхум и гъашIэ гъуэгуанэр убзыхуауэ дунейм къытохъэ жыхуаIэр абы и дежи нэрыльягъу щыихъуац. Тэрч къалэ курыт еджапIэр фы дыдэу къышциухыу, КъБКъУ-м филологиекIэ и къудамэм щIэтIысхъэну зызыгъэхъээзыра, ильэс 17-м зи ныбжыыр ит пщащэр Мэзкуу щеджэну ягъакIуэ гупым хохуэ.

Щукиным и цIэр зэрихъэу Мэзкуу дэт театр училищэм щIэсиху Хъэмыку Жаннэ Лениним и стипендиер къихъу еджац. Литературэм хуIэ лъагъуныгъэр, гъашIэм зэрхуэнабдзэгубдзапльэр, сый щыгъуи щIэныгъэм хуэпэбгъэн хъэллыр зэрызыхимынар абы къыхиха артисткэ IэшIагъеми сэбэп къышыхуэхъужац.

Училищэм щыщIэса лъэхъэнэм Ленинград Яхонтовым и цIэкIэ къышызэрагъэпэща, художественнэ тхыгъэ къеджэхэм я союзисо

зэхьэзэхуэм Хъэмыкум етЦуанэ увыпIэр къышихьауэ щигтащ. Ехъу-Лэнэгъе иIэу зэрэджэм папшIэ абы къыхуагъэфэшат ВЛКСМ-м и ЦК-мрэ СССР-м ЕгъэджэнэгъэмкIэ и министерствэмрэ я Щыхъ тхылъхэр.

1989 гъэм Хъэмыку Жаннэ къыфIащащ «Къэбэрдей-Балкъэр Республиком щыхъ зиIэ и артисткэ» цIэ лъапIэр. Кавказ Ишхъэрэм и республикэхэм я лъэпкъ театрхэм «Утыкур гъунапкъэншэш» фIэшыгъэцIэр иIэу ирагъэкIуэкIа етЦуанэ фестивалым и лауреат хъигащ. Апхуэдэуи, 2013 гъэм абы къыхуагъэфэшат Налшык къалэ администрациэм и Щыхъ тхылъыр, 2014 гъэм — МакъымкIэ жылагъуэ академием и Президиумым и фIышIэ тхылъыр.

Щукиным иЦэр зезыхъэ училищэр къышиухым, Хъэмыку Жаннэ и егъэджакIуэм къыжрилат а лъехъэнэм артисткэр зэсэну зыхунэса гулъытэм хуэдэ эдигъэзэжыну лъэпкъ театрым щимыгъуэтинкIэ зэрыхъунур. ЗдагъэкIуэж и хэкум зэрыщылэжъэн хуей илъеситIыр дэкIмэ, щыхуей дыдэм деж Мэзкуу игъэзэжыну егъэджакIуэм къыжриами, Жаннэ и щынальэмрэ и лъэпкъ театримрэ яхуйIэ лъагъуныгъэр IашIыб хуэшIакъым.

126 Хъэмыку Жаннэ зыхэса курсым щеджахэм ящышу щыху зытхухым (езыри яхэтү) я дипломым итиш театримрэ киномрэ нэмьшI, эстрадэми (художественнэ еджэнэгъэм и мастер) я актеру. ЕджапIэр къаухыу къыщагъэзэжым, а гупым я диплом лэжьыгъэу спектакли 7 хэкум къыиздашэжкауэ щигтащ, иужькIэ ахэр утыку зэхуэмыйдэхэм мыйзэ-мытIэу щагъэльэгъуащ. Псом хуэмыйдэжу театрплъхэм гукынэж ящыхъуащ Думбадзе Нодар и пьесэм къигтращIыкIа «Кукарачэ» спектаклым Ингэ и ролыр Жаннэ зэрыщигъэзэшIар.

Театрим къыщцува япэ махуэхэм щегъэжьауэ Жаннэ къигурыIуат а IашIагъэм мылъкушхуэ къыизэрыпэмыкIуэнур. Апхуэдэу щигти, ар щIэхъуэпсырт и лэжьэгъу нэхъыжъхэм — артист цIэрыIуэхэу Тыыхъужь Алий, ДыщэкI КIунэ, Къаздэхьу СултIан сымэ хуэдэу, къыхиха гъуэгуанэм нэгъуэшI лъэнныкъуэкIэ димыдзыхыу, щыхубэм я лъагъуныгъэр къихъэхуну, и гъашIэр а Iуэхум щхъэузых хуищIыну. Артисткэм и творческэ гъуэгуанэм уриплъэжмэ, и гуращэхэр къехъулаюэ къэплъйтэ хъунуущ. 1974 гъэм щегъэжьауэ адигэ театрим и утыкум абы щигъэзэшIаш лъэпкъ щэнхабзэми гъуазджэми хэльхъэныгъэ хуэхъуа роль 60-м щIигъу. Щапхъэу къэпхь хъунуущ IутIыж Борис и «Тыргъэтауэм» Адисэ, Уильямс Теннесси и «ХъуэпсанIэм и трамвайм» — Бланш сымэ я ролхэр зэрыщигъэзэшIар, Саган Франсуазэ и «Удзым хэт пианинэм», Толстой Алексей и «Паштыхъимрэ паштыхъ

гуашэмрэ», Къэрмокъуэ Мухъэмэд и «ИугъашІэ лъагъуныгъэм!», Думэн Мурадин и гушыІэ пьесэмкІэ ягъэува «Уэлий и парашютым», нэгъуэшІ спектакль куэдми гъуэзэджэу зэрыщыджэгуар.

Хъэмыку Жаннэ усэбзэкІэ тхахэм нэмьшІ, прозэ тхыгъэхэм къеджэнни зэрыхуэшэриуэр науэ къышыхъуаш режиссёр, артист цЭрэйуэ Шыбзыхъуэ Басир и творчествэм и щыыхъкІэ къызэрагъэпэщауэ щыга пышыхъым. Абы кърихъэллахэм артисткэм и къеджэкІэр зэрызыхашІамкІэ, а Іуэхум фыуэ хэзышІыкІхэми ягу зэрыдыхъамкІэ науэ къехъуаш Хъэмыкум и зэчийм иджыри плъыфэ куэду зыкъызэрызэкъуихыфынур.

Жаннэ и зэфІэкІ щеплъыжар театрым и закъуэкъым. Щукиным и цЭр зезыхъэ училищэм и етхуанэ курсым хэсу ар кином ирагъэблэгъяуэ щыташ икИи Воронцов Ольгерд и «Клад» фильмым, Свердовскэ киностудиим 1975 гъэм щытрахам, роль нэхъышхъэр щигъэзэшІаш. ИужькІэ актрисэм къыхуагъэлъэгъуат Шоу Бернард и «Пигмалион» фильмым хэтыну, арщхъэкІэ, Къэбэрдей къэрал драмэ театрым зэрышыджэгумрэ абы щыхэтын хуей зэманимрэ зэрызэхуимыгъэхъуфам къыхэкІыу, ар къехъулакъым.

Хъэмыку Жаннэ и зэфІэкІхэм ящышш сабийхэм папшІэ адыгэбзэкІэ зерадзэкІа, ягъэува таурыхъэмрэ шыпсэхэмрэ хэт персонажхэр и макъкІэ къызэригъэпсэлъар. Щапхъеу къэбгъэлъагъуэ хъунущ, псальэм папшІэ, «ГукІэ хахуэ» таурыхъым хэт Элинор и макъыр Жаннэ екІуу зэригъэйур.

Щыхубэм фыуэ яльэгъуа, зэчийкІэ Тхъэр зэта артисткэм и творчествэм теухуа гуфІэгъуэ пышыхъ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым 2013 гъэм щекІуэкІауэ щыташ. Абы щагъэлъэгъуат итальян драматург Николай Альдо и «Гуапагъэ машІэ» («Немного нежности») пьесэм къытращІыкІа «Гулъытэншэ хъуахэр» спектаклыр (зыгъэувар УФ-м гъуазджэмкІэ щыихъ зиЭ и лэжъакІуэ Фырэ Русланш). Адыгэ театрым и артистхэм екІуу утыкум кърахъаш гъашІэм къыдекІуэкІзы мыхъумышІагъэ ин — жыы хъуа щыихухэр, адэ-анэхэр гулъытэншэ

«Паштыхъымрэ паштыхъ гуашэмрэ» спектакльм Хъэмыку Жаннэ Ѣоджэгу.

зеращыр. Спектаклым лъабжъэ хуэхъуа Йуэхугъуэр щекІуэкІыр жыы хъуахэр щапыж унэрщ. Пъесәми, абы къыттращыкІа тепльэгъуеми нэсу къышыгъэлъэгъуаш гъашІэр гушІэгъуншэу къышхушІэкІынкІэ зэрыхъунур, шыхум и зэхэшІыкІымрэ и гулъытэмрэ күэ пэтми зэрыхэшІыр. Ненилрэ (Къэжэр Борис) Мимиэрэ (Хъэмыйку Жаннэ) я бынхэм ІешІыб къашІами, гъашІэм ягу зэрэмыбгъэним, абы и шхъэдэхыпІэ гугъухэми насыпым и хэкІыпІэ гуэр къызэрьшагъуэтывним хушІокъухэр. «Бынхэм дэрэ дуней зырыз дытет хуэдэш, псом нэхърэ нэхъыфІыр зыми ушымыгугъуу упсэунырщ» — а гupsысэрщ спектаклым и кыыхагъкІэ уагъеу хэухуэнар.

128

«Гулъытэншэ хъуахэр» спектаклым Къэжэр Борисрэ Хъэмыйку Жаннэрэ щоджэгү.

ГъэшІэгъуэнц Хъэмыйку Жаннэ «Гулъытэншэ хъуахэр» спектаклым зэрыхыхъа хъуар. Актрисэм игу къызэригъэкІыжымкІэ, а лэжывыгъэр апхуэдизкІэ игу ирихыырти, езыр хэмьту зэрекІуэкІа ильэситхуми ягъэлъэгъуэху күэурэ еплъаш. Зэгуэрим Украйнэм гастроль күэн хуейххэу, ЖыакІэмыхъу Күунэ ежъэ мыхъуу Жаннэ хагъэхъауэ арат спектаклым. Махуэ бжыгъэм къриубыдэу абы зригъэшІэжын хуей хууаш тетрадитІым из хъу псальехэр, игъээзэшІэну зышІэхъуэпса ролым щыджеагун папшІэ. Апхуэдэу щытми, артисткэм а ролыр, адрей ролхэми хуэдэу, екІуу игъээшІаш, и пшэ къыдалъхъа къалэн гугъу-

ми пэлъэщащ. АбыкІэ Жаннэ сэбэп къыхуэхъуаш къыдалъха зэчийри, творческэ Іэзагъри, и Іэшлагъэм хуйІэ лъагъуныгъэ куури, а псом ишЫлужкІи дэтхэнэ артистми хэлъын хуей ерыщагъри.

2014 гъэм и гъемахуэм Галин А. и «Ретро» пьесэм къытращЫкІа «БлэкІам къэгъазэ иІэкъым» спектаклыр режиссёр Емкъуж Анзор Къэбэрдэй къэрал драмэ театрим щигъэувауэ щытащ. Пье-сэми спектаклми гупсысэ нэхъышхъэу щыпхышар нэхъижхэмрэ нэхъышІэхэмрэ я зэхууштыкІэрщ, абыхэм я зэхуаку щыхупІэ куу къыдэзыгъэувэ зэгурмыгуэныгъэхэрщ. Хъэмыку Жаннэ зи гугъу тцЫи спектаклым Нинэ и ролыр щигъээшІаш. Тепльэгъуэр цЫхубэм ягу щЫдыхъам, гукъинэж щІашыхъуам, шэч хэмыйльу, Хъэмыкум и джэгукІэ гъещІэгъуэным и зы фЫшІэ Йыхы хэлъщ.

ЦЫху зэчийфІэм псэхугъуэ иІэ хабзэкъым: абы и ІэшлагъэшІэнныгъекІи, и псэ къулеягъкІи зиужь зэпыту къогъуэгурыйкІуэ. Гъуэгуюанэ тет цЫхур сый щыгъуи насыпыфІеш. А гупсысэр еzym и щхъэ щорихъэлІекІэ мыращ Жаннэ жиІэр: «Хуабжкуу сышынасыпыфІи, сына-сыпыншэу зыкъышыслыйтэжи щыІаш, ауэ лэжыыгъэншэу сыкъышынэм и деж тІэуней сынасыпыншэш. Творческэ цЫхухэр щышыуэ куэдрэ къохъу, сэри абыхэм сацьшищ. Театрим зыри щызээммыгъэхъулІэфыну сыщигугъяи, абы сыйхуэмыфащэу къышысщыхъуаи, нэхъ гъашІэ хуиткІэ, нэжэгүжэкІэ сыйсэуну сыйхуежъяи щыІаш, арщхъэкІэ ар сэратэкъым».

Хъэмыку Жаннэ ШоджэнцЫкІу Алий и цІэр зезыхъэ Къэбэрдэй драмэ театрим ноби и артисткэ пашэш, спектакль куэдым роль нэхъышхъэхэр щегъэзащІэ, абы къыдэкІуэуи, 2011 гъэм къышыщІэдза-уэ Кавказ Ищхъэрэм ГъуазджэхэмкІэ и институтым и егъэджацІуэш.

ХъЭВЖОКЬУЭ Людмилэ

Тыркум щытсэу ди лъэткъэгчүү Думэн (Іэдэмей) Акилэ къыхилъхъэри, Къэбэрдей-Балъкъэрым и цЫхубэ тхакIуэ ЙутЫыж Борис къызэралъхурэ ильэс 75-рэ шрикъум ирихъэлIэу иджыслагчэ екIуэкIащ ди адыгэ литератүрэм къышIэтаджэ, ильэс 17-м къышыцIэдзауэ ильэс 30-м нэс зи ныбжь тхакIуэ Ѣалэхэм я зэнеуэ. Абы къагъехъа рассказхэмрэ новеллэхэмрэ хэплъяш къэтшытакIуэхэм яхэтахчу УФ-м искусствамкIэ Ѣыхь зиIэ и лэжъакIуэ, ГТРК-м и унафэшI Фырэ Руслан (къэтшытакIуэхэм я тхъемадэ), УФ-м культурэмкIэ Ѣыхь зиIэ и лэжъакIуэ, КъБР-м и Журналистхэм я зэгүхъэныгчэм и тхъемадэ Мэзыхъэ Борис, КъБР-м культурэмкIэ Ѣыхь зиIэ и лэжъакIуэ, тхакIуэ, критик Къэрмокбуэ Хъэмид, «Адыгэ псальэ» газетым и обозреватель, тхакIуэ, зэдээжIакIуэ Хъуажь Фахъри, КъБР-м Ѣыхь зиIэ и артисткэ Хъэмыйку Жанинэ, Къэбэрдей-Балъкъэрым и радиом и редактор, КъБР-м Ѣыхь зиIэ и журналист Аброкбуэ Беллэ сымэ.

КъэтшытакIуэхэм къызэрагъэнэIуамкIэ, зэнеуэм къагъехъа тхыгъэхэм яхэтт ящIэль гүпсиссэкли, я къэIуэтэкIэкIи, я сюжет ухуэкIэкIи гүнэс пыыхуухэр. Янэ увытIэр Къэрэшай-Шэрдэжэсым хыхъэ Беслъеней къуажэм Ѣыш ѢусакIуэ ныбжьыцIэ, «Черкес хэку» газетым и лэжъакIуэ ГыукIэгъул Иринэ и «Мы гъэм мэракIуэр мышиущ» рассказым хуагъэфэщащ (сом мин 75-рэ). Мыр абы и янэ рассказщ. Арами, ар тхэнэым хуэIэйжь хтуу, ныбжь зиIэ тхакIуэ гуэрым и Іэдакоэ къышIэкIа фIэкIа пишДенукъым.

ЩIэджысIакIуэхэм Иринэ и усэхэмкIэ яцIыхуу Ѣытамэ, Бахъсэн районым хыхъэ Къэсейхъэблэ Ѣыш Тажджэ Замир и цIэр япэу зэхахыу арат. ГүщIэгъум, зэхэшIыкI лъагэм укъыхуезыджэ абы и «Үдзыфэу ла тыкуэн цIыкIу» рассказыр къэтшытакIуэхэм ягу ирихъяш икIи зэдэарэзыуэ етIуанэ увытIэр (сом мин 50) хуагъэфэщащ.

Горький Максим и цIэр зэрихъэу Москва дэт Литературэ институтыр къэзыуха НафIэдэз Мухъэмэд и «Гум и фэбжъ» рассказымещанэ увытIэр (сом мин 30) хуагъэфэщащ.

ЕплIанэ увытIэр (сом мин пишIырытищI) зэдагуэшащ – «Адыгэ псальэ» газетым и лэжъакIуэхэу Щомахуэ Залинэ, Гугуэт Заремэ, Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэнэгъэхэмкIэ и институтым и лэжъакIуэ, филология Ѣэнэгъэхэм я кандидат Хъэвжокбуэ Людмилэ, Адыгэ Республикаэм и Күэшхъэблэ къуажэм Ѣыш Сихбу СултIан сымэ. КъыкIэлъыкIуэ увытIэр (сом мин тхурьтиху) хуагъэфэщащ Къэбэрдей-Балъкъэр радиом и лэжъакIуэ Джэдгъэф Беслъэн, адыгэбзэмрэ литератүрэмкIэ егъэджакIуэ КхъуэIуфэ Рабия, КъБКъУ-м ФилологиемкIэ и институтыр къэзыуха Күшибокбуэ Маринэ сымэ.

Драматург цIэрыIуэ ЙутЫыж Борис и ѢыхъкIэ екIуэкIа зэнеуэм хэтахэм ди гуапэу дохъуэхчу икIи я тхыгъэ купщIафIэхэмкIэ дяпекIи дагъэгүфIэну дашогугч.

ГҮҮКІЭКЪУЛ Иринэ МЫ ГЬЭМ МЭРАКІУЭР МЫШУЩ

Рассказ

— Күнэ, хьэм ямышхыжын хъы-
джэбзыжь цыкIу, мыдэ къакIуэ! — Хъэ-
рун губжьеаэ иреч-иресэ.

— Сыт къэхъуар, Даа? — езым нэхъ
циыху мамыррэ нэхъ цыху тыншрэ
дунейм зэрытэмтыр и нэгум къишу,
ильэсипцIым ит хъыджэбз сырхуу
цикIур дадэм бгъэдолъадэ.

— А зи унагъуэр бэгъуэн, мы джэдум
сыт ешцIар?

ДэкIуеипIэм джэдуужь цыкIур
тесц, и фIальэ лъакъуэ щабэмкIэ и напэр
етхъещIри.

— Сыт ешцIар, Даа? Меси, щыси.

— А-а, угъурсыз, джэдум и пацIэр
даIэ?!

Джэдум пацIэ зэрытэмтыжыр иригъэлъагъуну дадэ зышри-
гъээкIкIэ, хъыджэбз цыкIур цытхъытхъ жиIэу щIопхъуэри, ха-
дэм хольядэ. Нартыху хъэсэм зыхегъапцIуэри, улIмэ, къэгъуэт!
Лыжым и шхыдэн ирикъуауэ, щIыбагъ жъаум кIэщIесу хъэм-
гъуэкъу здигъэсым, хъыджэбз цыкIур нартыхум къыхопцыжри,
къыбгъэдохъэ.

— Даа, нтIэ, Иэмал имыIэу джэдур а пацIэм хуейт?

Лыжым и щхъэр хуэмурэ къеIетри, и пхъурыльхум мамыру
йоплъ. Адэ и нэкугъуэхэм, щыблэ щIыкIэу, къыцохъуэпскI зы бза-
джагъэ хъуаскIэ, ауэ гупсысэхэм хошыпсыхъыжри мэкIуэдыж.

— Абы пацIэ къытекIэжыху, уэрац иджы дэзгъуэ едгъэшэнур, —
къызыфIимыгъэIуэхуу мэгушыIэ дадэр.

КъыхукъуэкIа пщэрэлъыщIэм гупсысэм хидза къуэ-
рьлыхур къегъанэри, лыжыр уэрэмым уэршэракIуэ макIуэ.
ПицыхъэцхъэхуегъээкIиши, дыгъэр пшэпльым зигъафIэу хэсц.
Лыжхэри, мацуэ упцIыIуам къегъэделэри, Ахълохэ я деижь
щIагъым щызэхуос!

— ЗинэкIэ къялъхуа а импIериалистхэр зэгуэр къыткIэрыкIыну!
— жиIэу Хъэрун батэ игъешу гупым здахэсым, Марэжхэ я пхъужь
хъэгъапхъэр бауэбапцIэу къабгъэдолъадэ:

— Псыкъуийм сабий ихуаш! Уэ маржэ хъужынхэ, псыкъуийм са-
бий ихуаш!

Зыгуэр жаIэнми хунэмис щIыкIэ, Хъэрун къыцолъэтри щIопхъуэ,
башымкIэ зыщIэрыIэжрэ ешцIекъуауэу.

— Псыкъуийм ихуар, дауи, зинэкIэрэ къамылъхуа ди сырхуужь
цикIураш! — жиIэурэ мэтхъэусыхэ.

Нэсхэрэ плъэмэ, «сырхуужь цыкIур» псыкъуийм къоплъри исщ,
и нэ цыкIухэр игъеупIэралIэу...

Псыкъуийм кыипль хъыджэбз цыкІур сэращ. Гужьеяуэ нипльэхэм губжьауз яхэт лыжыр ди дадэц. А зэманым абы и лыжыгъуэ дахэт, адигэ лыжыхэм яхэлышхэ хабзэри ткіиягъэри дэплтагьуу. Хэблэри лъепкъри чэнджэц хуэнкъуэмэ, «Хэрун и деж дывгъакІуэ», жаіеүрэ кытхуеблагъэрт. Ярита чэнджэцымкІэ мыарэзыуэ зыгуэр ди пшІантІэм дэкІыжауи слъэгъуакым.

Арами, зэманыр хъэ дзэкъэнш. ГъашІэм кыгуишхыкІурэ иретъэлъэтэх. Дади и къарумрэ и гукъыдэжымрэ кІуэтэху хоңІ. Сэри абы и къару кІуэшІым си зы гу къуэпс дэгъуурэ макІуэ...

ИльесипшІ дэкІаш джэдум и пашІэр зэрьтесцыкІ лъандэрэ... Сэри зызужъаш, ныбжыкІэ «и шэгъуэ дахэш», жыхуаІэм сыхуэдэш. Зэгүэрым, гъемахуэ зыгъэпсэхугъуэу, ди пшІантІэ сыкъыдэтІысхъэжащ. Тхъэ, зы адигэ пшашцкІэ кысихуэт щымыІэт, арщхэкІэ сывзаджэу сывзІуросякІри, зы щІали кызбгъэдыхъэн дзыхь ищІыркъым. Арапчи, кыкІэлъыкІуэ си еджэгъуэ ильесыр къесыним сожъэри, дадэх сышыІеш.

Пшыхъэшхъэ къэс зэхэтІысхъэ унагъуэ «хасэм» зы щІалэ и кандидатурэ къыхалхъэ. Ахэр, хъэблэ, Іыхлы фызхэм ягъэнышкІум-ягъэнышкІурэ, арэзы ирихъуу, «къызыжъэдадзыжа» щІалэхэращ. Нанэ цыкІуэкІир егъэджэрэз, дадэ, жьэгу щымыІэжым пэрысу яжъэр зэИшІэ нэхъей, жантІэ лъэгум башыпэмкІэ йотІыхъри щысщ. Хэплыхъ ищІурэ, ямышэу кыдэнэжа си адэ шыпхъуми, къебэкІ и хээрчэтим кІуапІэ къыхуигъуэтауэ, унагъуэ сывзэригъэхъэнум тепсэлтихъын нэхъ тукъеу иІэжым. Зэ зыр къегупсыс, зэ – нэгъуэшІыр. Ебланэ классым хэс, зи делэгъуэ си шыпхъу нэхъышІэрачи, джэдыкІэм цы къыхех, жыхуаІэм хуэдэщи, ауан сывзэришІын щхъэусыгъуэ къелтихъуэ. Сытми, си Іуэхур щІагъуэкъым. ДыІуохъэри даукІ, дыІуокІри дауб, жыхуаІэм хуэдэш. Ипхэм, дыдейхэм жаіэр яхуээмыйдэу, седауэу щытащ, ауэ иджы зыри уэим сцІыркъым. Абы щхъэусыгъуэ хуэхъуа-ри, мафІэ зэшІагъэстар езы дыдэхэм зэрагъэункІыфІыжым гу зэрыльстаращ. Си адэ шыпхъум кыгъэлъэгъуа кандидатурэр кърагъэкІэрэхъуэкІ-нрагъэкІэрэхъуэкІурэ, икІэм зы дзы гуэр къыхуагъуэтыхжи, езы дыдэхэм лъэнкъуэ ирагъэзыжат. Иджы псори къызгурүуашчи, сахэпсэлтихъыжыркъым.

Ауэрэ кІуэурэ, Инжыджышхуэм дыгъэр къышхъэдэхым-къышхъэдэхыурэ, зы махуэ гуэрым си гъашІэм зыкъызэридэзкІаш. Псори къышежъяар ди гъунэгъу Чэсейхэ я унагъуэращ.

Чэсей тхъэмышкІэр си нэгу кызэршишІыхъэжыр нэуэжь лъапэлть-гэущ, пкъыфІеуш. И плІэйур захуэрэ и щхъэр ину Іэтауэ апхуэдэйт ар сый щыгъуи, хэзыгъэшІэн удын гъашІэм къридза пэтми – и щхъэгъу-сэмрэ и къуищымрэ Хэку зауэшхуэм хэкІуэдат. И щхъэр ириудэкІыу унэ нэшІым и закъуэу кышишІэнами, Чэсей, унагъуэшхуэ хэс нэхъей, и пшІантІэм хъурджауэ макъымрэ тхъэусыхэмрэ къыдэкІуэу псэурт.

– А-а, лыжь джаур! Мы жыгыжыр пийүэ утыкум имыту иупшІыкІ, жеслати, ауи шотым сывкъримыдэу фронтым дэкІри хэкІуэдаш! МыдэкІэ пшІантІэм лэжыгъэу дэлтир Іуэхукъым, атІэ! Зауэм Іуувэу ухэкІуэдамэ, уи Іуэхур абыкІэ зэфІокІ! – жиІэнти, зэм тхъэусыхэу кыдэувэнт, зэми зауэм хэкІуэда и къуэхэм я цІэхэр жиІеүрэ, кыбгъэдэту къедаІуэ нэхъей, яхтүрджауэ щІидээнт. Ар зэхихыху, ди нанэ къеүІэбжырт. «Тобэ! Тобэ! Ялыхъ, мы фызыжым губ-гъэн къыхуумышІ, и щхъэр зэригъэкІуэкІаш гуаум. Ялыхъ, Яэлыхъ, уи

гүштігүм дыщумыгъашті», – жиІәурә цыкІуәкІыр игъәдҗәрәзу щыст. Ауә, Чәсей и хъурджауә псальэр ишәңшыІуәмә, нанә хуәмышәчыжу къәттәджырт, ди зәхуаку дәт бжыхым бғәдыхъәрти, нәүәжә цыкІуитІым, яфІәшшіпәу, «зызәрадзырт».

– А-а, бзылтхуғъә мыгъуәу, мыгъуагъәм щыщІэн! Сыт хуәдә лыжъ уә узәпсалъер?! Абы и псәр зәритрә сыйт щІа? КъышшыцІәплъәфыжыр сый ар? Апхуәдизрә и гугъу умыщІу, и псәр гъәтынш! – жиІәнти, ди нанә Чәсей ешхыдәнт.

Модрейми, нанә и псальэр щІагъуәу къримыдзәу, хъә цыкІу къызәпхъәкІ нәхъеъ, хъуәнхәр къызәридзәкІ-къызәридзәкІу, и Іуәху иштІәжт. ГъәштІәгъуәныр аракъә, абдежи щыщыгъупщәртәкъым и лыжымрә и бынхәмрә ярихъуәныр. Уебләмә ахәри щыхъету къигъеу-выну хуежъәрт.

– Зәхәфхрә абы жиІәр? Къыфщхъәщож! АтІә, абы сыйткІә иштІэн сә бәлыхъу сзыыхәтыр! Фә къыфщхъәщыжмә, нәхъ къещтә. Абы и псальэрәмә нәхъышхъәр, фыкІуә, фыкІуә Бәрджыжыхъә! ФыкІуә! Къыфщхъәщыжрә къывәдәхаштІәу фагъәпсәунщ! ФыкІуә! – жиІәнти, Чәсей и ИәкІыхъәр ди бжыхымкІә къиупцІу щІидзәнт. Езым и закъуә цыху гуп еІуншІурә еху жыпІәнт. Нани нәүәжә къызәрыгүәкІтәкъым, мәхъашт. Ауә, Чәсей «къихухәр» имылтагъуми, къәшынәрти: «Уәри, уә! Уә бزادәнаджәр!» – жиІәурә бжыхым къыбгъәдәкІыжырт.

ГъәштІәгъуәныр аракъә, дауә зәщымыхъами, нанәрә Чәсейрә зәхуәбгәтәкъым, атІә Тхъә зәхуельтәйт. МащІәу зәщыхъәми, зәхъуәхъуж-хәрт.

Нанәрә ди гъунәгъу нәүәжъәмрә хуәмыдәу, Чәсей уәрамым тес-рейт. Я пшІантІәм къыдәкІу, уәрамықум нәсу зи щхъәкІә Іувыр зы-дза тутеижым и жъауәм щІәт тетІысхъәпІә Іушәм тетІысхъәрти, бләкІ-къыбләкІыжхәм яхәпльәу щыст. Жыг тхъәмпә Іувым къыпхидә дыгъә бзий маштІәм и нәр щІригъәукуанцІәу, и Іупә зәльхәмкІә зыгуәрхәр къиІущәщу щыст Чәсей. Зәзәмызи бләкІхәм и фІәшшіпәу захуигъазәрт: «А-а, сзызрахъәкІын, ди лыжым и хъыбар къаләм щызәхәвмыхауә пІәрә?», – жиІәрти. Чәсей псәуху, зы цыхум жәуап гуемыІу къритауә слъәгъуакъым. Ини-цикІу, зәрыжайәу, къәувыІәрт, къәувыІәрти сә-лам гуапә кърахырт, лыжым и хъыбар зәрамыщІәри къыжраІәрт. Фы-зыжым зыкІи сәбәп къызәрхуәмыхъуфынур я жагъуә хъу щыкІәу, гуапәу къепсалъәхәрт. Махуәм и къыхъагъкІә щәнейрә къигъеуыИ яхәтт абыхәм, арами зымы псальтер къридзыртәкъым.

Тутеишхуэм и мәракІуәхәр зәрыхъуу, Хъәдолә и бжъәхәмрә хъә-блә сабийхәмрә дыкъеңштІәкІти, мазә енкІә Іупә фышшыцІә дыхъужауә къудамәхәм дыфІәст. Апхуәдәхәм деж Чәсей гуфІәжу къыдәпльырт, а жыг дыдәм щхъәкІә и щхъәгъусәм зәрехъурдҗәуари щыгъупщәж-ауә, къыджеІәрт: «Ди лыжъ мыгъуәм хисат мы жыгыр. Абы къыпыкІә мәракІуә къәси псалә шхын хуәхъуу къышшыцІәкІынщ».

Ди хъәбләм зы сабий къыдәкІауә къышшыцІәкІынкъым, мәракІуә ІәмьшшІә Чәсей къыхупимычауә. Арами, нәүәжым мәракІуәр ишхтә-къым. Япә къыпычыгъуәм щыщу зытІущ зыжъәдилъхъәнт, игъә-нышшкІунт-игъәннышшкІунти, «Азалыхъ, мы гъәми мәракІуәр мышшукІә», жиІәнти. КъыІәшшІәнәжа ІәмьшшІәри тетІысхъәпІәм трикІутәнти, бләкІ-хәм яхуәупсәу тесынти. Тутейм сыйт хуәдиз къыхурамыхъәхми, афІәкІа а ильәсым и мәракІуә ишхыртәкъым.

– Нанә, уей! Дауә зәримышур?! ІәфІыбзә дыдәш. Фом хуәдәш! –

жытІәу хүэтшийкІә, тІихыртәкъым.

– А-а, си сабий дыгъәхә, а-а, си псәр зәзгъәшхынхә, мы дунейм тети тельи зыгъәІәфІыр цЫхупсәраш, тІасә. ІәфІыгъә зыщІәмыйлыш цЫхупсәм зыри фІәфІыжынукъым, ухуеймә фо чейм хәкухъ, – жиІәрт Чәсей нанә. Дәри абы и псальәхәр къыдгурыІуа нәхъей, «дыІулъәтыжырти» жыгым «дыптыІысхъәжырт».

Ауәрә, зәмәнәр екІуәкІым-екІуәкІыурә, Чәсей тхъәмыйшкІәр дунейм ехыжащ. Ди нани ильәсхәр къытхеъльә хъуаш. ХузәфІәкли щымыІәжу, и щхъәр хузехъәж къудайуә, пшІантІәм дәтт. Зәзэмәзи Хъуәрейхә я бжыхым Гуувәрти, и нәр игъәплъызу дәплъәрт пабжъәу зәщІәкІәжа пшІантІәм.

Чәсей дунейм зәрехыжәр ильәс щрикъум, абы и къуә нәхъыщІәр зәрыпсәум и хъыбар къәІуаш. «Псәбыдә къыкъуәкІыжащ! Псәбыдә къыкъуәкІыжащ! Зәхәфха хъыбарыр? Зәхәфха?» – зәупщІыжхәрт къуажәдәсхәр. А хъыбарыр зыхуахынур ямыщІәу къытрагъәзәжурә тепсәлъыхъәрт.

КъызырыщІәкІамкІә, ди къуажәдәс Емшокъуә Гъумар Урал лъәныкъуәмкІә кІуауә, бәзәрим къыщицІыхужащ и ныбжъәгъүр. Къуажәдәсхәм къащыхъуат Псәбыдә къулейсизыгъә къылтысауә е и щхъәм удын игъүетамә, зыри имыщІәжу. Армыхъумә, уи акъыл уитыжу апхуәдиз ильәскІә уи унагъуәм упәІәщІәу дауә узәрыпсәунур? АрщхъәкІә, Псәбыдә хуәщІауә псәууә, урыс фызи къишауә, зы къуэрә пхъуитІрә иІәжүи къыщІәкІаш.

ЦЫхухәм ар хуабжыу ягъәщІәгъуаш. Я акъылым къаҳуигъәтІасәртәкъым апхуәдә хъәдәгъуәдахәр. Зауә нәүжым уи анәм и дәж къыумыгъәзәжу, къыбдалъхуахәм я Гуэхүи зумыхуәу зыщІыпІә ущыпсәуну, ар дауә?! Псәбыдә езыр къыкъуәкІыжыну къыщІәкІынтәкъым, Гъумар къыхуәмыйзамә. Дауә щымытми, гъатхәку мазәү, жәм дәхүгъуәу хъыбар къәІуаш: «Псәбыдә и унагъуәр щыгъуу къәкІуәжаяуә хапІәжым исщ». Нанә куәд щІауә жәм къимышыжми, зәресауә, жәм шыгъуәм ирихъәлІәу къэтәджырт. Сә сыхъыдҗабз зи зыгъәфІәгъуәти, шхыІәним сыкъыщІәплъу сыйздыхәлтьым, зәхәсхаш жейбащхъуә машІәм къыхәссыкІа а хъыбарыр. ЗанщІәуи жейр сіхъәрәруи, сыкъыщылъеташ, зысхуәпащ. СыкъыщІәжу, Хъуәрейхә дежкІә сеплъәкІа щхъәкІә, пабжъәр зәрыпабжъәт, пшІантІәм зы цЫхүи дәттәкъым.

– Нанә, уей, мы жаІәр пәж? УекІуәкІа ЧәсейхәкІә? – сеупщІаш нанә. Чәсей тхъәмыйшкІәр мыпсәужми, ди хапІәм къыпылъ а лъәныкъуәр апхуәдәут зәрыдгъәбелджылыр.

– СцІән згүүэткъым сә, а напә зимыІәм сиІурыптыхыныу сымыкІуәмә! – Псәбыдә хужиІа фІәкІа, нәгъуәщІ къысхужъәдәшакъым нанә.

Хъәблә щІаләр щызәхүәсүм, си адәри я гъусәу ХъуәрейхәкІә екІуәкІри, я пшІантІи я хапІи зәщІәзышта удзыжыр хупаупщІаш. Щхъәгъубжәм сыйдәплъу, унә лъәбышә къышІәщышыжамкІә сыйптельху, цЫху цЫкІур щызәбләкІыу слъагъурт. СфІәгъәщІәгъуәнти, сәри сыйзәгуәудырт Іуәхүм и пәжыпІәр къәсещІәну сыйхуейуә, арщхъәкІә плъакІуә-дәІуакІуә сыйжәну си ныбжым къезгъәкІуртәкъым. Си анәшхуэр щымыкІуәм, си анәми зигъәхъеякъым. И гуашәр и мыгъүсәу ар зыщІыпІи кІуәртәкъым.

Дәпүм сыйтесым хуәдәу есхъәкІаш а маҳуәри, къыкІәлтыкІуәри. Ауәрә цЫхури сабырыжащ. Ещанә маҳуәм жыуә сыйкъэтәджри,

ЩIЭБЛЭ

тутеижымкің сыпъләэмә, абы и лъабжъэм зы щіаләрә зы хъыдҗәбэрә щілтт, дәплѣйуэ. Занщіеу къызгурғауаш ахәр Псѣбыдә зәрибыныр. Сынщіәкжи, зыфіәзмыйғауэхуу, уәрамым сыдәбекъукіаш. Арщхъэкің си дәкіңгүзәм техузу хъыдҗәбзыр щыдыхъэжим, сыкъызәшшіэуылыкіаш. Зыспльыхъ хуәдәу фә зытезгъэуа щхъэкіә, гъунәгъубзәу къызбгъедәт щіаләм сәлам иумыхыну емыкіутәкъә. Сәлам есха щхъэкіә, абы и щхъэр ищіа мыхъумә, си фіәхъусым зыри къыпидзыжакым. Иужыкіә дәләбейурә мәракіүә тхъэмпәхәр къыпичрә зәпипльыхъу щілдзащ.

Ар езыр щалэ лъагэт, щхъэ сырыхушхуэ хъужауэ, Чэсей и Иэкыыххэр къыптыкIежаш, жыпIэну, къупицхъэшхуэт. Абы хэту, дихъэжь цыкIур къыдэжщ, щалэр мыцIыху ицIри и лъабжъэм банеү щIеджэрэзац. Зэ-тIэу сыйтугуауэри, щымыхъужыххэм, сыбгъэдыхъэри есхухъэжац. Хъэ Iусхужам хуесхъэха си нэр къыдэсхьеижмэ... – «тенджыз лъашIэншэм ешхь нэ щхъуантIитIым я толькунхэр «уарщ» жиIэу къызжъэхакIаш». Иэнкун сыйкъэхъуауэ щалэм и нэ щхъуантIеджырыджитIым сыйцIопльэ, сыйцIопльэ... ИужкыкIэ зыкызыющIэжри, щIыжысIери сымышIэу, «Ди гъунэгъу ТутIам башкIэ къиубэрэжъащи, арац хъэр щIебзаджэр. Къышимыубэрэжым, щэхубзэт», – жызоIэ.

Щалэр къысхупыгүфІыкІа фІәкІа, зыри жиіакъым. Сәри щІәджырымәж сцЫжри, зыкъомрә щыму сышыташ. СыІукІыжынути, жысІэн псальэ схузэгъәпәңтәкъым. Къопльу щыт цЫхум зыри жумыләу, уи щЫб хуәбгъазәу үлукІыжыныр къезгъәкПуртәкъым.

— Уэ Псэбыдэ урикъуэ хъунщ? — соупшц щалэм.

Щалэр къызэпль мыхъумэ, зыри жи Іэркъым.

— Сэ Күнэць си цээр, — жызоцэ.

Щалэр а зэрышынш. Маңгэу кынпогуфыкI, армыхъумэ жэуап кызызтыжыркым.

«Уарэ, мыйбы delaфэ къызиплъу ара? Сыту сыделэ! Лажъэм сыйкы-
дихуа!» – си щхъэм сохъурджэуэжри сыйщытщ. Щалэри къызоплъ, и
нэ щхъуантIитIыр къыстремыхыу. ИтIанэ си гум къюкI абы адыгэбзэ
къыгурымыIуэнкIэ зэрыхъунур. «КъыгурымыIуэми, зыгуэр къызжиIэн
хуейкъэ!» – жызоIэри согубжь. Зызэпэзгъазэу сыйкIыжыну тезубы-
дауэ, Псэбыдэ я пшIантIэм къыдокI. ИгъацIэм сымыльзэгъуами, ар Чэ-
сей зэрырикъуэр наIует. И лъякъуэшхуэхэр иуущу къыдбгъэдыхъэри,
«Здоров!» – жери и Iэ къыхыр къысхуишияц. Сэри хуэсшиижкааш.

– Соседка, ара? – жиІаш абы, си Іэр имыутІыпщу.

— НтІэ, — жызоІэ сэри, си Іэр хүэмурэ къыІэщІэсхыжурэ.

— Хэтхэ уацьщ?

Сызыңыңыр къызиң! Эм, Псэбыңдә арэзыуэ и щхъэр ең!

— А-а, Олеговнэ, ара? — щыгыфык! ар. — Си ныбжъэгъужым урипхъущ.

Сэзыри жызмыңға сыйыттың, сәнгәттің сымыштың.

— Мыр Магэш. Си къуэраш. Езыр щалэфийц, талантыххуэ бгъедэльщ, аүэ глухонемойц. Умыгъэццагыуэ, — ар же Іэри, Псэбыдэ яшцант Іэм дохьэж.

Іэнкунагы сыйзәштәрдән барып, сыйынчылардың түрлөө мәндерін анықтауда да, олардың көмекчесендөрүүлүгүн аныктайтын мәндердөн көбүркөйткүн болуп саналады.

сынчытыщ. Зыгуэр жесІэнущи, зәрыгурсызгъэІуену щІыкІэр къыс-хүэцІэркъым. Апхуэдизу си гур щІэгъуаши, иджыпстуپцІэ къыхэз-дзэу, сызәңцыджәу тхъэ сымыгърә, жысІеу сыйбъэдәтиш.

– А, нынә, мыдә укъакІуэкъә, – къоу абдежым нанә и макъыр.

Зыкъызопхъуэтәжри, къызәдҗам дәјкІэ сожә, пшІантІэм сыйдолъә-дәж.

– Ар сыйт, сымыгъуэт, уи жъә тІэкІу мыгъуәри Іурыхуауә убгъэдәти щІаләм, – жи нанә.

ІуехукІэ къыдбләкІ си шыпхъу нәхъышІэм ар зәхехри, щІо-дыхъэшхыкІ. Сә абы и ауанри зыхэсщІэркъым, нанә жиІәри зәхэсхы-щэркъым.

– Тутейр хъуакъым! – жызоІә, къызыкъузопхъуэтри.

– Ана-а-а! Гъатхә пасәу тутейм хъу и хабзә?! – жеІәри къызопль.

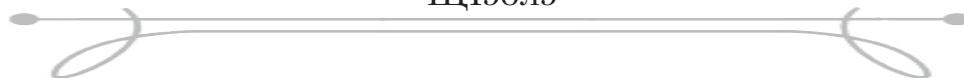
Си шыпхъури, «Пытхъ» жери бжә къуагъым къыкъуодыхъэшхыкІ. Сә унәм сыцІольәдәж, пІэм зызоІубәри, сыйзәңцыджәу согъ. Къэхъуар къагурымыІуәу, унагъуәм исыр къызәхуожәс. ИгъашІеми сыйсабий щә-хут, си гы макъ щІагъуи зәхахатәкъыми, си балигъыгъуәм сыйзәңзызы-гъаджәр къагурыІуэркъым. Си анәраши, гужеипауә къысщхъэштыш...

ЩІәртәкъым апхуэдизу сигу щІыхәцІар. ЩІаләми сигу щІэгъуат, махуицири, дәпым сыйтес нәхъей, Іэнкуну зәрисхари къыхыхъәжат. Ауә нәхъышхъәу абдеж гүкІи псәкІи щызыхәсщІар гъашІэм и ды-джағърат. Псәущхъәм я нәхъыкІеми къылтыс зәфІэкІым щІэхъуәпсу зи гъашІэр зыхъ цыху мы дунейм тету си гугъәнтәкъым. ИгъашІэм срихъәлІатәкъым апхуәдә. Псом хуэмидәжу схузәхуәмыйгъакІуэр щІаләм и теплъә дахәмрә и тхъэмышкІагъәмрәт.

Ауэрә зәман докІ... Магә нәхъ гъунәгъуу къызиоцІыхури, къылты-са лейр тхъэмышкІагъәшхуәу къызәримылтытәри, хуабжыу зәрыцІыху пагәри къызиошІә. Тутеижыр ди дәләл мәхъу, махуә къәскІэ жыхуаІэм хуәдәу дызәхуозә. Зы псальи зәжетІэркъым. Дауэт зәрызәжетІенур?! Дыщытыш. Дыщысщ. Зыдоپлыых. Дызопллыж. Магә и нә щихъуантІәхәр дыгъәм щыгъәпцкІуу и нәбжыыц къыхыхъәм къыщыщІеплъкІэ, сыйхә-мейүрә си Іупәр сഫызызәтежу къызоублә. Езыми, зәм узд гъәгъа къыс-хуехъ, зәми ІәфІыкІэ гуәрхәр къысхуешший.

Дәни кърихрәт а узд гъәгъа дахәхәр?! Губгъуә узд гъәгъат ахәр. Арами, апхуэдә узд дахә ди щІыпІэм къыщыкІуу игъашІэм сыйтеплья-тәкъым. Пшыхъәшхъә хъууху тутей щІагъым дыщІосри, узд гъәгъахәр е кІэнфетхәр сІыгъыу сыйкөкІуәж. Си шыпхъу нәхъышІеми «Тутовнә» къысфIищауә, абыкІэ къызоджә. Ари уәим сцІыркъым. НәгъуәшІ зә-манмә, дызәфІенәнт, арщхъәкІэ иджы зыри къиздзәжыркъым. Делә цыкІу нәхъей, сыйкыногуфІыкІри сыйблокІ. Езыми бзаджагъә къызә-къуихауә, къыскІәшІимыщІыхъәрә къызимыпәсрә щыІекъым. Языны-къуәхәм дәж си анәм игу къысщІогъури, си шыпхъур къеубыдри кхъужьбәрәжьеуә къуәцІекъух. АрщхъәкІэ, модрейм махуәр и кІэм нимыхъәсу, къысщІедзәж.

Ауэрә гъәмахуә махуәхәри къохъәри йохуәрәхуәкІ. ЩІалә бзагуәм сригъүсәурә, сәри щым сохъу. Армырами, сыйсәлъәрәйтәкъыми, иджы зызоущәхупә. Нәхъ гъәшІэгъуәнныжыраши: Магә сурэтыщІу къыщІокІ. И сурэтхәри езым хуәдәу бзәмәуу къысщохъу. ПсалъәкІэ хужымыІэр и сурэтхәм хилхъами ярейш. Сәри къызгүрыІуәжыркъым нәхъыбәу сый-дәзыхъәхыр. Езы Магә? Е и сурэтхәра? Хъәмәрә сыйыхиша макъыншә пшІыхъәра? Дунейра?

Псэлтээнүүм зындыздеяр, си гум нэхь сицІэдэIуу щІзыодзэ. Псом хуэмидэу, Магэ сицыбгъэдэскІэ, гупсысэ псы уэршихуэм сицхэльүү срихэх хуэдэц. Абы сицыIуимыххэ Iуфэр щІынальэр щыIэкъым.

Еуэри, апхуэдэурэ екІуэкІытуру, дадэ и гъусэу шэдигьбуу къыпштыччу хадэм дыздитым, гупсысэ куу сицыхэтэйм абы сицыхеш.

— Анэм и гуэнхым нэхь пишныжыгьуей щыIэкъым, сицыху цІыкІу, — жи дадэ.

Дадэ и пасалъэхэм си гупсысэр пцІашхуэ быну егъаштэри, хъэршым хохъэж. Зытепсэлтыхыр зэкІэ къызгурмыIуау, дадэ сицухопльэкІ.

— Адэ-анэм къыуатыр гъашІэ закъуэркъым, атІэ цІыхугъэ щІыхуи къыуат. Ар ушшиныжурэ упсэун хуейш. Мы дунейм дину тетым сиц хуэдэ зээщхэшыкІынгъэхэр ямыIеми, зымкІэ зэдэарэзыш — ар уи анэр бгъэлтэпIэн зэрыхуейрш.

— Сыт ар къыщІызжепIэр, дадэ? — сицІоуппцІэ сэри, ар къыщІызжипIэр къызгурмыIуа пэтми.

— Ущие жыхуаIэр пцІыхурэ, сицыху? — жи дадэ, си упшІэр жэуап зэрыхуэмыныкъуэр наIуэ ишIу.

— Сыт, Даа?

— ГъашІэр къызэроуппцІынум и жэуап хъэзыру къыуатыр араш.

ЖиIэнур жеIери, дадэ пцІантIэмкІэ егъээж. Сэ зыкъомрэ хадэм сицш, жытIахэм сегупсысу...

Псэбыдэ къызэрыкІуэжрэ махуэ къэси кхъэм дэкІырт. ЗимыIуэху зезыхуэу абы кІэлтыпльхэм зэрыжакІэмкІэ, абы кхъэм аркъэ здыдихырти, и анэм и кхъацхъэдэсэм бгъэдэст, ефэу. ГурыIуэгъуэт фадэкІэ игъэундэращхуэ узыр. Арами, ар емыкІуу къальытащ апхуэдэ хабзэ зехъэкІэм емыса цІыхухэм, икИи ефэндым деж кІуэхэри ельэIуац. Псэбыдэ кхъэм зэрышфэм унафэ гуэр трицІыхыну. Ефэндым Псэбыдэ гуригъэIуаш гуауэ зимыIэ цІыху зэрыщымыIери, кхъэм ильри езым и анэм зэrimызакъуэри, фадэр нэрыгь пцІы зэрымыххуунури.

Ефэндым къыжриIахэм и ужъкІэ, Псэбыдэ цІыхухэм къахыхэжакъым. И машинэ цІыкIумкІэ къыдэж-дэльдэж мыхъумэ, узрамым льэсу къытехъэжыртэкъым. ПцІантIэмми ирицІэшхуэ щыIэтэкъыми, куэд мышIэу къуажэм зэрыдэкІыжынур белджылыт. Си адэм жиIэу зэрызэхэсхамкІэ, и адэ-анэм яхуигъэувыну сицхэр хъэзыр хъухут Псэбыдэ мыбы зэрыдэснынур. Ахэр игъэува нэужь, щыпсэуа щыIэпIэм кІуэжыну и мурадт. Арами, зыри зэмыжьягъэххэ Iуэху къэхъуац. Сицхэр къызэрыригъэшэж Газелым и пэ ишыну щыкъуэжым, машинэ къыпекІуэм жьэхэлтьатэри, Псэбыдэ зэшэзэпIэу иукIаш. Хъыбар гуауэм цІыхухэм я гур нэхь ириузарэ нэхь ирипсэльярэ къыбгурыйIуэнутэкъым. Дауэми, Псэбыдэ и жэнэзым къуажэ щыIльэныкъуэр къекІуэлIаш.

Дауэдапшэр зэфIэкІа иужь, сэ махуэ зыбжанэкІэ пцІантIэм сицдэкIакъым, Маги слъэгъуакъым. ПцІыхым сицхэтэйм хуэдэу махуэхэр згъэкІуэху, Псэбыдэ и щхъэгъусэмрэ и бынхэмрэ къуажэм дэкІуэсныкІыжри Урал кІуэжахэш. Сэ абы зыри хэсцІыкIакъым. ПцІантIэм къудейуэ, зигъэтхъэмыцкІафэу къысцхъэшытиш.

— Сыт иджы зэхэпцІыхахэр? — жызоIэ, апхуэдэу зыкъызэрысхиххуэжам и щхъэусыгъуэм сицхэтэйм. Ауэ си шыпхыр щымш.

— Ей, уэри бзагуэ ухъуа? — соупцI аргуэрыжбуу.

Зыри жиIэркъым... Сыкъотэджри, зыстхъэшцІыну сицыкІуэкІэ, гъынэгъыдзэу къыскІэлъедз:

– Магэ сымэ кІуэжащ...

Си шыпхъум жиIар япәцIыкIэ къызгурыйакъым. ИтIанэ, зыкъызопхъуатэри, унэм сыкъыцIож. Бжыхъым сыйуольадэри, сыцхъэдоплыххри.... Унбэжэр пхъэбгъушхуэкIэ IуаукIэжри, ежъяжат унагъуэр. ПшЦантIэр нәцIт. Магэ и сурэт течIыхъыпIэр пIинижу пшЦантIэкум итт. Газет кIапэ гуэрхэр жыбыгъэм зэрихъэрт. Сльагъур си фIэш мыхъу сыкъыдокIри уэрарамым сропльэ. НәцIщ. Нани, си шыпхъури си кIэм ишIауэ итц. КъызжаIенури ящIэркъым, сцIэри къагурыIуэркъым.

Тутей щIагъым сышIэлъэдауэ зызопльых, зыгуэр сфIэкIуэдам хуэдэй. «Ар дауэ?! Зыри къызжимыIэу дауэ зэрыкIуэжар?! Зи мыхъуми, зыгуэр къысхуитхтэкъэ!» – согупсыс. Сыдэпльеймэ, жыг дыкъуакъуэм дэгъэзэгъа сурэтим гу лтызотэ. Пхъэ рамкэ дахэми итыжу, «си щихъэр жыг дыкъуакъуэм къыдопль». ЯпәцIыкIэ зыри къызгурыйакъым. Си сурэтим сыщеплькIэ, гүуджэм сипльэу къысшохъ. Иужьым, сурэтыр къыдызохи сопльыпэ. Нани си шыпхъури къызбгъуруувауэ сурэтим йопль, йопль...

– Уарэ, мыр сыту уэшхь! – жи си шыпхъум, ильагъур гъэшIэгъуэн щыхъуауэ. Нани, жиIэнур къыхуэмыйгъуэту, и IэлъэцI кIапэр и Iупэм Iуильхъэжауэ щытщ. Альандэрэ зэхээмыхауэ а напIэзыпIэм зы макъ гуэр си тхъэкIумэм къоIуэ. КъоIуэри, сигури си псэри зэшIеубыдэ. А макъыр зыхуэсхынур сымыцIэу, аргуэр суидопльей жыгым. Сыдэпльеймэ, фIыцIэ хъужауэ абы пызу пыт мэракIуэшхуэхэр къизолтагъу. СыдоIэбайри зы къыпызоч. СогъэнышкIу. НэгъуэцI зы къыпызоч. Ари согъэнышкIу. Ешанэри зыжъэдызольхъэ. ИужькIэ сыйкопльыхыжри, си гур къызэфIенауэ, жызоIэ: «Мы гъэм мэракIуэр мышущ...»

ТАЖДЖЭ Замир

УДЗЫФЭУ ЛА ТЫКУЭН ЦЫКИУ*Рассказ*

Іэбубәчыр фіэфікъым бәзәрүм кіуэн. Ауэ, и сатур нәхъ щыкіуатәр абдежжи, пщәдджыжым жызыу къотзджри зегъәхъәзыр: маши-нәм пышла гу цыкіум ит гүущі хъарым хъәпшырхәр ирегъәттыксхәри, щеуфәж. Апхуәдәу умыштимә, зә жыы къыщіхъугъуәм ахәр сымаджә ирихъункә бетәмалш. Апхуәдизкә хуәсакыу, гумызагъәу мәләбә Іэбубәчыри, уеплыны уасә иләкъым. Анәр сабий бидзафәм зәрегугъум хуәдә къабзәу йогугъу ар а псәүщхә цыкіухәм.

— Сәси хъәхәр адрайхәм хуәдәкъым, сысейхәр — «үеркъ щыльхүш», — яжреә щәхуакиуәхәм, — цыху тәмәм Іәрыхъәмә, сый хуәдәу хъәфі къахәкъыну ахәм! Ауэ... а тәмәмым езыр къыздитхынур дәнәу пірә? — и щхъә хуәпсөләже жу щәху кіәлъижеләж. — Цыхур зәйыхъаш, мылъку фәкіла нәкуи-напи яләжкъым. Сабийхәр-щә? Иджырәй сабийхәм гүщәгъу жыхуаіләр яхәлъкъым...

Ар апхуәдәу щегупсысым лъабжъә гуәрхәри иләт. Күәд щіакъым «дгъәззәүен хъә къыдәшшә», жаізу, илъесипші-пшыкіутху зи ныбжыны щіалә танә гуп Іэбубәчыр и дәж къызәрекіуәрә.

— Сәси хъәхәр хъумакиуәхъәш, заүекиуәхъәкъым, — къаритащ абыхәм жәуап. Ауэ, апхуәдизкә зәгуәпати, щіаләхәр пшіләттәм щыдәкъыжым, къызәтригъәуылаш:

— Дауэ хъә зәривгъәззауәр? Дәнә щывгъәззауәри? — щіәупшілаш Іэбубәчыр.

— Псыхъүэ ныдҗәм щәбәт пшыхъәшхә къәс дыышызәхуос, хъәхәр зәдгъәззәүен щхъәкілә. Уи хъэр текіуәмә, долларишшә.... Хъәфі уилемә, умылажъәу уипынынущ...

«Мис аращ щіаләгъуаләр зыхуәкіуар, — йогупсыс Іэбубәчыр, — хәту щытми, езыхәр гүгүу емыхъу, зыгуәрим зрагъәпшын хуейүе яғъәув. Ауэ, аркъудаймкә зәфіәкімә, абы зыгуәруре үдәкүәтәнт... Мыдрай зәрагъәззауәхәр-щә? Дәтхәнә зәззауәми и лъабжъәр гүщәгъуншагъәш, ар хъә зәззауә е цыху зауэ ирехъу. Хъәззәрышхым еплъимә, нобә дәрәжгъуә зыгъуэт мы цыкіухәр ин хъумә, къахәкъынур сыйту пірә?..

Бәзәрүм зылі үәршәрәгъу къыщихъәти, Іэбубәчыр абы хуиуәташ и зәгуәпыр. Ауэ, къыдәшшыну щыгугъа щхъәкілә, модрейм ар зыуи къыщихъәкъым:

— Мы дуней псор хъәззәрышхыу къызәхъәнаш, ныбжыегъу. Абы үадекиуәкъын щхъәкілә, үадекіун хуейш. А сабийхәр пшәдей зыхыхъәну гъаштәм браныч уи гүгъә къашыпәпльәр? Атіә, зәгъашші — хъәззәрышхш къапәттісауә къәкъу-гыыр. Нобә хъәхәр зәрагъәззауәурә, я гумрә я псәмрә яғъәбыдәмә күәдкә нәхъ я фейдәш.

«Зыгуәр хәлъу пірә-тіә мыбы жилем, — йогупсыс Іэбубәчыр. — Цыху цыкіуләр зәйыхъаш. Ар зы пәж. Сабийм гъесәнныгъә тәмәм епту щытми, къуажәм зәрыдәкъыу, къагъәпціәну и ужъ къиувәнур гүнәжш. Іүэху лей зыләжъыну зигу ильхәр маштәкъым. Ар етіуанә пәжш. Атіә, хуегъәдҗән хуей щіәбләр

абы зәрыпәштәтынум? Хуебгъаджәми, пәщләуевәфыну, ятеклуену? Апхуәдәу къапщәмә, цыыхүәм псоми зыхуагъәхъәзырын хуейш хъәзәрышхыр езыхәм я деж къышысынум. Къикыу пәрә абы цыыхугъә, гущләгъу зыхэльхәм дела-фә щрапль зәманыр къәбләгъауә? Гущләгъу... Ар щымыләжмә, дунейм и күтәжкүйәүәр къесауә аракъә?... Хъәмәрә сә схуәдәу зи ныбжыр илъес хыщым нәзыхусахәм къыдгурымыуә гуэр хәлтүр пәрә мы йүәхүм? Фыизәхозәрхыж һәбубәчыр и гупсысәхәр. Хузэтегъәувәркъым. Хуәукъуәдийркъым. Іәщләкіри, фыизәбрөж лъәнныкъуә зырызкіе, джәгуным дихъәха хъәпшырхәр зәрызәб-грыжым хуәдә къабзәү...

Бәзәрим щытетым деж, һәбубәчыр сый щыгъуи цыыхур къепщләкілауә къыбгъәдәтщ. Языныкъуәхәр къыбгъәдоуыыләри сыйхәт енкіе щытщ, яфләгъәштәгъуәнү хъәпшырхәм еплүү. Мыдрайхәр һәбубәчыр къочәнджещ, хъә тәсеккі зрагъәштән я мураду. Ешанә гупыр – щәхуакуәхәр – күәдкіе нәхъ мащләш. Махуәм хъәпшыритл-щы ишамә, ар сату тәмәм хъуауә къельытә һәбубәчыр.

... Ауә нобә, гәэштәгъуәнракъә, зыри къыбгъәдәхъәркъым. Зырыз къызәтеуыләми, дақыкъә замыләжжәу һүокылж. Зыри имыщауә күәжынки шынағыу щыләш. Ауәрә дыгъәри къыдәкүүтәящи, һәбубәчыр машинәм зытригъәштәуә зәщытыйм, жайр къытоуәри, къргөзәпәззәх. Ауә, ужай хъу-ра!

«Зызәштәскүүжынци» сәжъәжынщ, жиілү зыкъыщигъазәм, һәбубәчыр къильәгъуаш хъәпшырхәм едәхаштәу ябгъәдәт щалә цыыкүр. А сабийр апхуәдизкіе абыхәм дахъәхати, һәбубәчыр абдек зәрыштым гу лъимитәх-хә хуәдәт. И ныбжыгъу цыыкүхәм епсалъә фәкіла умыщләну, ар хъәпшырхәм ядоуәршәр. «Хъәзәрышхым якүүешхыкыны зызыгъәхъәзырхәм ящыщ зы мис иджыри...» – игүкіе жеңел һәбубәчыр. Ауә, щалә цыыкүм тәкүрә кілъыплья нәүжү, и гур нәхъ щабә къәхъұжауә йогупсыс: «Ильесим ит кыщләкілынщ мы цыыкүр. Къабзәлъабзәу хуәпащ. Зәраннцакиу хуәдәкъым. Мыпхуәдә сабийхәр я закъуәу къаутыпщ хабзәкъым. Мыр зәрымыщләкіе мыгъуәщауә пәрә? И закъуәу къәзгъянәрә сыйкылжмә, къәхъуunu псор зыщләр хәт!...»

– Хъәпшырхәр уигу ирихърә? – йоупщ һәбубәчыр, сабийм хъәмбылүү бгъәдоттисхъәри.

- Даҳә цыыкүхәш. Дыхъәшхәнхәш. Къызәдзәкъэн хуәдәурә защл.
 - Ахәр цыыкүш иджыри. Уә лышихуәм хәт къызәроджәр?
 - Сә си-Ибрәхымш.
 - Даҳәш уи цәр, бегъымбарыцләш, – и пащләкіе щолгуфыкі һәбубәчыр.
- Хәт и гүсәү укъәкүа бәззәрим, Ибрәхым?

– Си анәр си гүсәш. Сату ешләри тетщ.

– Дәнә деж и сату щаптәр? Умыгъуәщауә узиңә уә...

Щалә цыыкүр къыптыгыфыклаш:

- Модә плъэт, мо үдзыфәу ла тыкуэн цыыкүр плъагъүрә?
- Солъагъу...
- Атлә, мис абдежщ си анәр щылажъәр, ухуейми уғыуәщәнүкъым...
- Гурыуәгъуәш. Уә псәүүшхә цыыкүхәр фылуә плъагъүү ара?
- Солъагъу. Хъә цыыкүхәм я закъуәкъым, джәду цыыкүхәри солъагъу.

Псори фылуә солъагъу сә!

– Тәмәмш, псә зыңт псори фылуә лъагъун хуейш, ауә хъәр адрейхәм ешхъәкъым. Хъәр бгъасәмә, ныбжыгъуә пәж къыпхуәхъуңууш.

– Дауә зәрыбгъәсәнүр?

– Абытеухуауәзы школпсо къебухын хуейш, Ибрәхым, – жеңел һәбубәчыр,

– ауә псом нәхърә нәхъапәр ахәр фылуә лъагъунырщ! Уә ахәр зыхыбошлә,

фыуэ болъагъу. Сэ сизэреплъымкіэ, уэ хъэгъасэф! дыдэ къыпхэкынуш!

- Мы цыкунит!эхэр сэ схуэтъесэнүи?
- А цыкунит!эхэр зэрйт ныбжым дежкъэ къышыщ!эдзэн хуейр, Ибрэхым!

Абы хэту, джэ макъ къэуащ, икчи, и нэклур маф!эм хуэдэу къызэщ!энауэ, къабгъэдэлъэдащ зы цыхубз щалэ дыдэ:

- Ибрэхим, Ибрэ! Мыбы нэс щхэ укъекиа, си псэ закъуэ?..
- Хээ цыкликхэм садэджэгуащ, мамэ! Сытым хуэдэу гъэш!эгъуэн мыхэр!
- Сыту фыйт!.. Сыту фыйт!.. – жилэурэ, и сабий къигъуэтыхар Иэпл!екіэ къипхъуатэш, и бгъафэм щикъузэри лъебакъуэ псынщ!екіэ лукижащ цыхубзыр.

Иэбубэчыр зытэлайкіэ щытащ, зэнээзкъуэм як!элъыплъу...

Етиуанэ махуэми, къехэльэкыпэурэ, Иэбубэчыр бээзрым клаущ. Хъэпшырхэд хъарым кърихи гум иригъетысхъащ. Цыху къызэхуэсахэм еуэршэрыл!эху, гу лъимытэу зы хъэпшыр къельэри машинэ къэувылам к!эш!эпшхъащ. Арати, уунэхъунумэ, бетэмалкъэ... Машинэр щежъэжым, хъэпшырим и лъакъуэм теуващ...

Иэбубэчыр хубжью игу къеуащ къэхъуар. И щхъэр фиудыжырт, зерыхуэмысакъам щхъекіэ. Апхуэдэ щ!эшхъу абы зэи къышыщатэкъым.

Иэбубэчыр къриджа дохутырим хъэпшыр цыкликум и лъакъуэр зэпиплъыхьщ-къызэпиплъихьри:

- Мыр хъужынукъым, щакъуэу къэнэнуш, – жилэри ежъэжащ.
- Дауэ апхуэдэ уи жьэм къызэрекиуэнур? – яхуэтхъэусыхэрт Иэбубэчыр къытхъаҳем. – Занщ!эу «хъужынукъым» жып!э хъурэ?
- Дохутырхэм ящ!эм, уэлэхьи! – же!э зым. – Абы щыжи!акіэ, уэлэхьи, мыхъужыну!

– Абы жилээм уемыдауэу, рентген егъещ!ыт уэ! – трегъэчных адрейм.

Зэүэ къызэхуэса цыхухэм щхъэж езым и еплыкіэ илэжти, ар адрейхэм жалэм нэххэрэ нэхх пэжу къащыхъурт, икчи Иэмал имы!эу Иэбубэчыр жралэн хуейуэ къалъытэрт.

– Кхьы!э, а хээ цыкликур сэ къызэщ! – къэуащ сабий макъ. Иэбубэчыр къызэпльэкімэ, – дыгъуасэрай щалэ цыкликорт. – Абы сэ сыхуейш, сэ ар згъэхъужынууш!

– Ибрэхим, мы цыкликум и лъакъуэ къупщхъэр зэхэущэбащи, зэи мыкырыжыну араш дохутырим жилар. Мыбы ар иллыкынукъым, аүэ игъащ!екіэ ныктуудыкъуэу къэнэнуш.

– Хъэуэ, хъужынущ ар, хъужынущ! – и макъыр утъыпщаэ магъ сабийр.

– Сыт щ!эмхъужынур?! Дэ ди гүнэгъур дохутыр Иэзэш! Сэ ар абы езгъэльягъунущ! Дапщэ и уасэр? Сэ ахъшэ си!эш!

Иэбубэчыр имыгъэш!агъуэу къэнакъым щалэ цыкликум а къэхъуар зэрэзыхищ!ар. Аүэ зыхуихынур имыщ!эу, Ибрэхим щабэу зыхуегъаз:

- Ибрэхим, си щалэ цыклик, ахъшэрракъым луэхур.
- Ат!э, сыт луэхур? Хээ цыкликум сэ сыхуейши, кхьы!э, здумышэжу къызэш!

Иэбубэчыр набдээгубдзапльэу еплъащ щалэ цыкликум... «Естын? Езмытын? Езмытши, гүэнхъ къызохь...»

- Мы цыкликур уэстмэ, фыуэ плъагъуу, ухуэсакъыу запхъэн, Ибрэхим?
- Ахьеий, зесхъэн, къызэшэ закъуэ!..
- Хъэуэ, Ибрэхим, уэсщэнукъым – уэстынущ...
- Хъэуэ, сэ къызэпту сыхуейкъым. Сэ ар къэсщэхунущ, – цыху балигъ псальэ ф!эк!а пщ!энтэкъым....

– Ибрэхим, къызэдауэт мыдэ, мы хъэпшырим и лъакъуэр зэи хъужы-

нукъым, къыбгурыйа? Мыбы уасэ иләжкъым, аүэ үзот...

— Сыт мыбы уасэ щимыләжкыр? — и нәпситыр къожәх Ибрәхым. — Мы цыкылур модрейхәм нәхърә сыйткә нәхъыкә? И лъакъуэр зәрыпымытыжыр ара? Езыр хуейүә иригъәкъута ар? Абы машинә къытеувауә аракъә? Сә сүхейш мый къесщәхуну! Адрейхәм я уасэр къызҗәи, апхуәдиз дыдә үәстынуш!

Щіалә цыкылур ахъшә кърихыну и гъүэншәдж жыпым щиләбәм, іәбуәчыр и пәэм ижыхааш: Ибрәхым и гъүэншәдж лъапә лъәныкүә дәкүәтәя къыштәшар пхъе лъакъуэт... Ильәгъуар зи щхъэм зәүә дәуея іәбуәчыр и гур къызәфләнарә зыри жимыләжкыфу, сабийм и іәпліем хъэр ирильхаш. Хүесакъыпәурә Ибрәхым ар үдзыпцәм хигъәтісіхъәри, аргүәру и жыпым иләбааш, и іәгу цыкылутым из жыгъей кърихри іәбуәчыр къыхуишияш...

— Мамә псы уасэ е іәфкылә уасэ къызитмә, зәзгъәтйылъәкыурә, мыпхуәдиз зәхүәсіхъәсащ. Аүэ сә сиәр псори мыращ зәрыхъур. Мыр ирикъуну? Иrimыкъунумә, мо үдзыфәу ла тыкуэн цыкылум си анәр щіәтши, абы къезгъәхъыжынш, хуәчәмый къызҗәи!

Іәбуәчыр и гущә лъапсәр къриуәнтікырыт...

— Ирокъу, — ерагъкіе къылдишаеящ абы.

Іәбуәчыр и плъекіемкіе, и щытыкіемкіе Ибрәхым къищлаш абы псори къызәрүгүрүйар...

— Сәри мы хъә цыкылум срещхыщ. Сәри зәи сыштәпхъуәу къәзжыхыфынукъым икін сидәллеифынукъым. Сә сәщхуу, мы цыкылур и хуейш зыгуэр къылдәджәгүнү...

Іәбуәчыр и тәмакъым къыштәгъуэльхәар ирикъухри, Ибрәхым лъәгуажъэмисіхъәу бғәдәтісіхъаш.

— Сыту фыйт мыдрей си хъә цыкылухәми уә пхуәдә цыыху пәж къахуәзатәм...

Дыгъуасэ езыр іәпліекіе и анәм зәрышыжкам ешхыркъабзәу, Ибрәхым и іә щабә цыкылухәмкіе и ныбжъәгъүштәр зәщиубыдәри, едәхаштәурә лукылааш.

Абдек къышызәхүеса цыыхухәр зәригъәплъижат а цыкылум. Щыму, я гур хупихыу, псори нәкіе кіәлъыкүатәрт ештәкъуауәу күәж сабийм...

— Сә соңыху абы и анәри, езыри, — къәпсөлтәш зы цыыхубз. — Хуабжыу цыыхуфіхәш. Ибрәхым цыкылү машина къыжъәхәүәри, и лъакъуэр памыхыу хъуакъым... Абы къыхәкікіе, адрей цыкылухәм хуәдәу школми күәфакъым. Аүэ унәм щрагъәджащи, и губзыгъагъәкіе ятокүә адрейхәм. «Дадәкъуапә» жыхуаіәм хуәдәш. Мис, зәрыфлъәгъуащи, губзыгъә къудейм къышымынәу, гущтәгъу ини хәльш. Цыыху хүнүшт ар, Алыхым жилемә!

Бәзәрим къышәрүтхәэрә куәд мышлами, іәбуәчыр афләкіа мыбдек зыщиләжъәжыфынүтәкъым... Къышежъәж дыдәм, Ибрәхым и анәр къылухааш:

— Фи махүә фылу! Уи дежу пәрә си щіаләм хәепшыр къышиштәхүар?

— Си дежш, — къопсалъе іәбуәчыр.

— Кхыылә, къысчуәгъәгъу, аүэ си күәм апхуәдиз ахъшә иыгъакъым, дапшә үәстыжын хуейр? — зэтрихааш цыыхубзым и бохъшәр.

— Зыри къышәптыжын хуейкъым, — жиааш іәбуәчыр. — Балигъими хүзәфләмәкыныш Ибрәхым нобә хүзәфләкләр: абы зәхүихъеса и ахъшә псори щіитааш а хәепшырым...

Адәкіе къыпимышәу, іәбуәчыр епіәщтәкыу машинәм итісіхъәжир ежъәжащ, хүемыубыдыжу къыфыләжк лы нәпсхәр зәримыгъәләгъуенүм хүщтәкъу...

НАФІЭДЗ Мухъэмэд

ГУМ И ФЭБЖЬ

Рассказ

Гъатхэкіэм и япэ маҳуэш. Зауррэ Азрэтрэ Уэлий ялъагъуну къекуаш. Зыгъепсэхугъуэ қүддейуэ фіэкіа кърамыдзэж ноберей маҳуэр лыжым дежкіе гуфіэгъуэш. Абы Іәщыб хуэштыркъым зэрышыкіу лъандэрэ зышапыкіа, лъелъажа совет къэралыгъуэм и Іэужу цыхухэм Іумпэм яцшыжа хабзэхэр. Ар иджыри мэгугъэ зэманыфі ділам зэгуэр къигъэзжыну. Совет властыр ябу телевизорым къышитысхьәлам деж, и тур зэгуоуд. Цыхухэр абы игъэунэхъяуэ, іей защіэ фіэкіа къахумыхъяуэ жызылехэр и гум хутегъахуэркъым. Фы дыдэу къыгуролуэ: лей зезыхъэхэр щылаш. Ауэ зэрыкъэралу щхъэ убын хуей?! Езыр зышапыкіар коммунизм ухуеныйрт, цыхубэм щіэнэгъэ егъегъуэтинойрт. Иджы, «рыночнэ экономикэм, демократием зегъэужын», – аращ къулыкъущіэхэм жаіеу зэхэпхыр. Уэлий фы дыдэу къыгуролуэ инми цыхуми зэпадзыж «демократие» пасальэр ди къэралым къызэршиемызэгъыр. Ещіэ Америкэм зебгъэшхьі, абы хуэдэ узэримыхъунур. Дэ ди цыхухэр а щхъэхуитыныгъэм есакъыми, зэманыр куэтэху, лъэпкъ куэду зэхэт ди цыхубэр абы зэкъуичынкіе хъунущ. Идеология лъэц зимиші къэралыр зыхуекіуэнур къещіэгъуейкъым. Уэлий зэрибжымкіе, ильяс зыбжане и пекіе екіуекіа шешэн зауэми щіэдзапіе хуэхъуар лъэпкъ зэхэгъэжырш, цыхубэр зэрызэкъуэмтырш. Уи щхъэ ухуитыжынри хъарзынэш, ауэ ар щхъэзыфіагъым хуекіуэм, абы фыым ухуишэнукъым. Цыхум шынэ, укытэ хэлъян, властым фіэлшыкіин, абы акъылэгъу дэхъуу щытын хуейш. Арыншамэ, хабзэ щызекіуэ къэрал нэсу ущытыфынукъым.

Алхуэдэ гупсысэхэр и щхъэм щызэрзыхъеу жэм лъхуагъашціэр зыштэт бэкхъыр къитхъурт Уэлий. Иджыри зекуекіе зымыші, зэфіэскыскъэу, ерагъыу щытыф шкілашціэр къыштигъекіауэ пишантіэм дэтт. Бэкхъыр къэтхъун иухауэ, Іәщіэлтүнүүрт щіалэхэр къышыбгъэдыхъам.

– Фыкъеблагъе, фыкъеблагъе, си щіалэхэр!
 – Дынохъуэхъу, дадэ! – зыкъыхуагъэзащ Уэлий и пхъурлыкху Азрэтрэ абы къыдеджэ и ныбжэгъу Зауррэ. Ахэр щіэх-щіэхъуре къакіуэрт лыжым деж. Заур ишыгъ зекіуэцілтүүр нэхъыгъым хуишияш.

– Хъуэхъуу щыіэм я нэхъыфыр тхъэм къыфлтигъэс! Фыхетын хуякъым мыбыхъами, – фышіэ къахуещі щіалэхэм. –

ФынакIуэ унэмкIэ, фызыжьым и гуапэ хъунц.

Здыщыхам, Данагъуэ пIэм хэлти, бгъэдыхъэхри и Іэр яубыдащ. ЗигъэIыхыхъурэ, ар гъуэлъыпIэм къеувэхащ. Унэм къышыт пщэфIапIэмкIэ иунэтIщ, мыгувэу къигъэзэжри, щIалитIыр абыкIэ щIишащ. Иэнэ хъурей цыкIум тетт бахъэ пщтыр къызыщхъэзцих къалмыкъ шеймрэ адигэ щIакхъуэрэ, шэ щIемыху кхъуей упшIетар ящIыгъужу.

– Зэвмусыгъуэджэу федзакъэ, си псэр зэзгъэшхынхэ. ЗэкIэ тIэкIу фызэурыумэ, сифхуэпщэфIэнци, фызгъэтхъэжынкъэ.

– Нанэ, дадэ къышыхъэжмэ, дыххэнц, – жишащ Азрэт.

– Ар къышыхъэжхукукIэ фыгэплъэмэ, ерыскъыр диижынц. Фемыжъэ, куэд щIакым абы пщэдджыжышихэ зэрэзгъэшIрэ.

Заур мы пщэфIапIэм къышыхъеху, и нэр темынэу къанэртэжъым хъэк'уущык'ухэр здагъэувэ шкафым къыдэш сурэтым. Иджыри арат. Сурэтым къиц щIалэр еzym и ныбжынц. Ауэ и теплъэкIэ Уэлий ешхь куэд хэлть...

Уэлий и къуэ закъуэм пэплъэрт илъесипщым щIигъуаэ. И фIещ хуэшIыртэжъым ар мы псэужу. Минрэ щибгъурэ бгъуущIрэ тIум, Куржы-абхъаз зауэр къышыхъеям, мафIэ лыгъэм хыхъа щIалэм и хъыбару къыIэрыхъар ар хъыбарыншэу зэрыкIуэдарат. ЩIблэ гуэр къышIенауэ щытамэ, апхуэдэ дыдэу я гуаэр къатемыхъэлъэнкIи хъунт, ауэ хунэса мыгъуэжъим... «Хъыбарыншэу кIуэдащ», жыхуаIахэм ящIишу сыйт хуэдиз къык'уэжIыжрэ? Арапчи, адэр мэгугъэ и къуэпсыр адекIэ зыгъэкIуэтэну зыщыгугъ и къуэ закъуэр гува-щIэхами мы жылэм къыдыхъэжыну. Унэм щIещIэсым, бжэ Iух макъ зэхихамэ, къышыхъэж фIещIу мэпсэу...

Сэдэкъэ зэрыхуицIыжрэ зэман дэкIами, зи щIалэгъуэ, зи псэугъуэ дахэр щIымыIэжу и фIещ ищIишу хуейк'ым Уэлий. Игу къокIыж сэдэкъэ махуэр... Адэм ар къызэрилъытэр и къуэм тхъэльэIу хуишIут. Зэшхъэгъусэхэм псэкIэ ягъэвир цыхухэм къагурыуати, зыри жамыIэу хуэшIапхъэр зэфIагъэкIри, зэбргрыкIыжат.

Псом хуэмыйдэу гуаэр нэхъ зытехъэлъар Данагъуэт. Нэпсүм ирифат фызыжьым и нэхэр.

УлIэмэ, уи кхъаблэм щIэувэн щIблэ уимыIэнныр Iеийц. Алыхъым къыуимытамэ, зыгуэрурэ пщечынц, ауэ уилар пфIэкIуэдныр егъэлеяуэ хъэлъэш. Пхъур сыйт?! Пхъур, зэрыжIэу, хамэ унэш. ЛъэкIынуращи, уигъеинц, унэм тIэкIу щIебэнци, зэрыхъа унагъуэм яхыхъэжынц.

Мыжжыр зэпымыуэ зэгупсысыр зыщ: «Мы щIалэм къимыгъэзжмэ, си лъапсэр хэкIуэдэжауэ аракъэ? Шынэхъижъым къызиIуэкI зэпыйтт: «Зы къуэр уимыIэ пэлъытэш, зэкъуэшитIрэ дзитI зыIут къамэрэ, жаIэ игъашIэми». Ауэ седэIуакъым и чэзум, бетэмал».

И нэпс къышыфIекIуи къохъу Уэлий. Цыхухэм къалъагъу и гур къызэфIэзэрыхъми, емыкIуи къашIыркъым, езыими зиIыгъыну хэтщ. Куэд щIакъым къэкIуэжауэ пщIантIэм дэт хуэдэу пщыхъэпIэу зэрилъагъурэ. ГъэшIэгъуэнныракъэ, илъес пщыхъиIутху шрикъуам къыхуицIхуауэ щыта джанэ хужьыр щыгъ хуэдэт. Ар абы хуэцIыкIу зэрыхъурэ куэд щIами, иджы

хуэину щыгът. Псом хуэмыйдэу нэм къыфІэнэр и орденхэмрэ медалхэмрэт. Дыгъэ бзийм пэлыйдми ярейуэ, зэшІэлыдэрт ахэр. «СыкъэкІуэжаш, ди адэ», – къыижрие хуэдэт. Уэлий къыхэштыкІри къызэфІэтІысхьат. Ауэ, ильэгъуар зэрыпщIыхъэпІэр и гум ешыкъылауэ, хуэмурэ зигъеукIуриижат.

Арами, а пцIыхъэпІэм Уэлий гутгъэ гуэрхэр иригъэшщIижри къару гуэрхэри къыхильхъэжат. «Пэжу, къэкІуэжу гъуэгу тету пIэрэ?» – зэупщIижырт ар, и псэм нэхъ пэгъунэгъу хуэпса-пIэхэр къыфIеблыжу.

И гум щIэх-щIэхыурэ къокIыж и пхъумрэ и малъхъэмрэ къыижраIауэ щытахэри...

– Папэ, мамэ, гутгъу фызэрехьри, хъэзабу фтелъри фы дыдэу къыдгуроIуэ... – къищIидзат я пхъум, ауэ малъхъэм абы и псальэр Iэпиудри, езым пищат:

– ФэркIи дэркIи нэхъ тынш хъунут ди деж фынэIепхъуэжамэ.

Данагъуэ щэхуу заулрэ щыта нэужь, абыхэм захуигъэзащ:

– Унэри лъапсэри хыфIэддзэу, фи деж дынэIепхъуэжмэ, дауэ хъуну зыгуэркIэ щIалэм къигъэзэжмэ? Ди жыышхъэ ар дауэ ди напэм едгъэзэгъын?

– Темыр къигъэзэжыну Алыхым къыхиуха мыгъуэу къыщIэкIынкъым... Ар зэрыжысIэм щхъэкIэ фи гум сеуэну си-хуейуэ аракъым... Линэ сэрэ тфIэзахуэт, унэ-лъапсэр фщэжрэ, фынэкІуамэ. Фэ фызыхуей псори ди деж щыгъуэтынуш. Уэри, ди адэ, махуэ къэс къалэм укIуэ-укъэкІуэжу хъумакIуэу уолажьэ. Ар тыншкъым. «Хъэуэ» жыфIэрэ, мы лъапсэр фымышщэу къевгъянэ. АбыкIи зыри къыфIэрэуэркъым. Дэ зи Iуэху зетхуэр фэ фызэртыншынщ, ди нэIэ нэхъ зэрыфтедгъэтынщ. Фыарэзымэ, фызэтшэлIэжынүт.

– ЖыфIэну псори фуха? – щIэупщIаш Уэлий, хэкъузая.

«НтIэ», жыхуалеу, я щхъэр ящIаш тIуми.

– АтIэ, зызэшщIэфкъуи, фыкIуэж!

– Папэ, уэ зыгуэру къыбгурIуами...

– Сэ жысIэнур жысIакIэц! – зэпиудаш и пхъум и псальэр.

Уэлий и пхъумрэ и малъхъэмрэ гузэрьдзэ ящIри, мазитI-щыкIэ къалъихъакъым. Ауэ иужькIэ псори и пIэ иувэжаш. Зи гутгъу ящIа псальэмакъими афIэкIа къытрагъэзэжакъым.

Уэлий къыпхуидэнти гутгъэу иIэ закъуэр къыIешщIэпхыу! Уи бын дыдэри къоплъижынукъым. Лъапсэр дыгъэшщэж, жызыIеуши пащхъэм къиувэжам сыт узэрышыгугъынур? Пщэдэй уэрамышхъэм укъытранэнри зыхуэIуа щыIекъым. Ауэ Уэлий, псэуэ дунейм тетыху, алхуэдэ къигъэхъунукъым.

Иужьрей зэманым Данагъуэ и узыншагъэм тегузэвыхъ зэптищ. И гум къыхигъэзыхърей хъуаши, жэшкIэ бэуапIэ имыгъуэту щыбым щыдэс куэдрэ къохъу. Зымахуэ къытехуэри, ерагъкIэ зыкърагъэшщIэжаш араш. Абы щыгъуэ Уэлий псом хуэмыйдэу къэзыгъэгумэшщар я щIалэм и цIэр жиIэу, Iуэшхъуу фызыжыыр заулрэ щытыкIэ гутгъу зэритарщ.

Зыри пхуещIэнукъым жыгъэм. ГъущIрэ пэт мэулъий, зэпольэлъри мэкIуэдыж. Щыхур къэнэн?! МылIэжыныпсэ ятуу къацыфIэнцI къэхъуми, зэман докIри, щым тобзэхыкIыж. Ауэ,

сый дунейм къытранэфыр? Къытранэфыр е ліәужыщ, е Іәужыщ.

Уэлий, и гъашцэ гъүэгуанэм ирипльэжрэ Іейри фыры зэпильтытыжу, хэгупсысыхуауэ куэдрэ щыщыс къохъу. НыбжыыфI зиIэр адэкIэ псэнү зэрүгугъэжышхуи щыIэжкъым. Ауэ абы гъашцээр иужэгъуауэ аракъым, игури иджыри щIалэц. Зы за-къуэц и ныбжыыр къэзыгъэлъагъуэр: кхъахэ зэрыхъуарщ. Мис иджыпсту, пшцэ къыхуэзыщу къыхуеблэгъа щIалэхэм зделльым, Уэлий нэхъ зыхещцэ жыы зэрыхъуар. ЗакъримыгъашцIэу йохъуапсэ. Бетэмал, абыхэм я пIэм сыкъиувэжащэрэт! Игу къокъыж езым и щIалэгъуэр. Пшцэрэ, уи щIалэгъуэмэ, уи къа-ру илъыгъуэмэ, сый хуэдэ гутгъуехьми, бэлыхьми упольэц. Ауэ зи щIалэгъуэм щыуагъэ къышыIэшцIи къохъу... Уэлий и щы-уагъэр игу къимыгъэкIыжмэ нэхъ къештэ. Нобэр къыздэсми а щIешхъур и гум дыркъуэу тельу, цыхухэм ящибзыщIмэ нэхъ къицтэу къекIуэкIащ...

НыбжыыщIэхэр унэм къышыщIэкIыжам, Уэлий хадэм итт, жыг ухъуэнщIахуэ къенахэр зэшцIикъуэжу.

– Дадэ, уи закъуэ щхъэ зыбукиIыжрэ, зыгуэр жыпIамэ, дэ дыбдэIэпкъунтэкъэ? – зыхуигъэзац абы Азрэт.

– Абы щхъэкIэ фэ сыйту зывээммыгъэуцIэпкъирэт, фымыгу-завэ, сэ хуэмурэ, си зэш тезгъэу хуэдэурэ, нэзгъэссыжынц.

ЗэшцIэпкъуэжынышху илтэкъым хадэм, ауэ мо гумыза-гъэм лъэктэкъым кIэрыхубжъэрху гуэри къринэн.

– Хъэуэ, уэ зыгъэпсэху, дэ зэшцIэткъуэжынц, – жааш щIалэхэм.

Инц Уэлий и щIапIэр. Кхъужьеj, балиеj, пхъэгульеj изу итц, ауэ и нэхъыбэр мыIэрысейц. Мышкыым и хадэр и напщIэм зэрыйтельым гу лъыботэ, ублэмэ зыщигъэшцIагъуи къохъу: «Мышхуэдиз берычэтэир зэрыйлъ хадэ уилэу улIэн?» – жиIэу. Гъэ-махуэу дунейм щихуабэгъуэм мыращ и зэш тегъэупIэр. Хадэ-кум щежэх псыIэрышэ цыкIум пэгъунэгъуу IэрыщI гъуэльыпIэ щиухуэнти, абы зыщигъэпсэхуу илъу плъагъунт, е кIэзет къыхуэкIуамэ, еджэу исынт. Лэжыгъэнши щыхьуртэкъым ар мыбы: псыIэрышэм къыхишиныти, жыг лъабжъэ зэхэтIыхъам щигъэлъэдэнт, ари фIемашцэ хъумэ, бошкIэхэм ярыт псыр къигъэсбэпынт.

Зэм жыг лъэдийр итхъунцынти, е къудамэ цыкIу къы-дэжахэр, пхъэшхъэмьшхъэм зригъэужынукъым, жиIэнти, къышиупиццу щIидзэнт. Жылэм хушхъуэ тракIэмэ, Уэлий ап-хуэдэ лъэпкъ къигъэсбэпыртэкъым. Ублэмэ, уэшх къешха нэужь, бошкIэхэм ярыт псымкIэ жыгхэр игъэпскIыжырт. Псы къигъэжагъашцIери жыгым щIикIэн идэртэкъым, ар махуэкIэ щигъэтт, хлоркэр хэкIын папщIэ.

Зыщымысхыжу къаруушхуэ зэрыйтригъэкIуадэр арагъэнт пхъэшхъэмьшхъэ къабзэ, бэв къышцIехъулIэри. УмыгъэшцIэгъуэн плъэкIыртэкъым апхуэдизым зэрыхунэсри, къалэм нэс кIуэурэ, хъумакIуэу зэрыйлажъэри.

ЩIалитIым хадэр зэшцIакъуац къабзэу. Уэлий щы-сакъым Iуэхуншэу. ПшыххъэшхъэхуегъэзэкIыу ахэр хадэм къышцикIыжым, Азрэт жеIэ:

– Дадэ, мэзым дывгъакIуи, тIэкIу зыщыдвгъэплъыхъ.

Лыжыыр хэгупсысыхьати, занцлэу зэхихакъым.

– Хүн, дадэ? – зыхуегъазэ абы Заури.

– Ы-ы, сыйт жыхуэфлэр?

– Дыпшэн мэзым? – щлоупщлэ Азрэт аргуэрү.

– Ахай фысшэн! Фыхуеймэ, пщэдджыжь жыгуэ дыктуэнц.

Күэд щлауэ сынцылакъым сэри.

– Дызэгурлыуац, – я нэгум дэрэжэгъуэ къишу зэдышжааш щалитын.

Данагьуэ пщыхъэшхъэшхэ игъехъэзырати, лэнэ къахуиухуац и хъэшлэхэм. Езыри машлэу едзакъэри, щалэхэм я пэр ишчыжыну щлэкыжааш. Тэктурэ псальяншэхэу Ѣыса нэужь, Азрэт ельзлэуац и адэшхуэм:

– Уэри зэрыжыллэщи, дадэ, гъуэгу дытемытми, зэманным пкэлльеедгъэдэзит.

– Уэри уэ, Пытл! Сыт нэхъ узыхуейр зэхэпхыну?

– Сэ сцлэрэ, нэхъ гъэшлэгъуэну зыгуэр къыджеяж.

– Хуунц, апхуэдэу нэхъ къышыллэтилэ, фхуэслуэтэжынц зы хъыбар.

Зы дахьикъэ хуэдэклэ Ѣысауэ, и бгъэгүшталъэм тутыныр кърихщ, пигъанэри, тээу-щэ екъуа нэужь, Уэлий къригъэжьааш:

– Нтлэ, фэ зи щалэгъуэхэм гъэшлэгъуэн фщыхъунущ мы фхуэслуэтэжынур, фыкъедауэ. Ауэ иджыпсту зэхэфхыну хъыбарыр ялэу си жъэм къыгъэдэклыу арац. Нтлэ, хъэдрихэ здыщлэсхъэн?..

Атлэ, абы Ѣыгъуэ сэ фэ сифхуэдэнт, хъэуэ, сыйшоуэ, тэктурэ синэхъыщлэент. Соцлэж, ди хъэблэр Ѣыгъэтауэ, ди къуажэ псом зы цыху дэсу къышлэкынцэхьам ди адэр зытес шым хуэдэ илэу. Езыр къарэ лъакъуэхурэ икхи натлэхуу. И тхъэктумэхэр дзасэу гъэклиати, жыжэу плъэгъуами, къумыщыхунклэ лэмал илтэхъям. Мо къабзэу зетхъэ псэущхэ дахэм и цыпэхэр цуужу дыгъэм пэлвэдээрт. А адыгэш дахэм имытхъэктурэ къемыхъуап-сэрэ зыри Ѣытэхъям.

Си ныбжь нэсарэ пэт, дзыхъ къысхуищлу, зэээмэзэххэт ди адэм абы сыйгъэшшэсыр. Псынэпс къабзэ ди хадэбгүм къышыщлэжми, сэ ар псыхъуэм нэс псафэ схурт, зризгъэшлагъуэу абы сыйтесин сфиэфлти. Уэрамдэклхэр зэпизупщурэ сиэдэклуэм, сыйдыххэ хъэблэхэм дэс щалэгъуалэр къизэрызэхъуапсэр слъагъурт. Шым гъэшиллэуэ къещактуйэхэри Ѣылэт, ауэ лэмал хуагъуэтэлтэхъям абы бгъэдыхъену. Хамэ гуэр гъунэгъу къызэрхъуэхъуу, Ѣышурэ и лъакъуитлээр лэтаяэ зрисэрти, а къеклутэллам еуэну зидээрт. Псом нэхърэ нэхъ гъэшлэгъуэныжыр – ди адэр фиямэ, дэнэ Ѣымылами къектуйэжырти, и пашхъэм къиувэрт. Къышыхху Ѣылэт, сэ зыщыллэ сриктуйамэ, си адэм къызээрилтыхъуэр псэклэ ищлэми ярейуэ, къектуйэжыну къызэнхъуэхъуу. Хуабжь хуэпэжт ди адэм.

Зэгуэрим, ди адэм и ныбжьэгъу гуэр къыхуеблэгъяуэ здэшысым, мо фытуэ къэжанам зыкъыхуигъэзат:

– Къасым, зы мэл гуартэрэ шы уанэ зэтельу зытхухрэ узот, къызэхъуэж мы уи шыр!

Ди адэм, нэшхъеийуэ къыпыгүфыкти, хъэшлэм жрилат:

– БетІал, уи Іәпкълъәпкъым щың мо уи Іәр къышыупици къызэт, дунейм хыугъуәфілгъуәу телтыр узот, жысІәмә, къызәптын пхузәфіәкІыну? Сә си гәащір стығынущ а шым папшіә, ауә ар зыми схуестиңукъым икіи схуещәнүкъым. А шыр сәркіә мылькукъым, атІә си псәщ, си гәащіәщ, си дунейщ.

Ди адәм и псалъәхәм зыри къышидзыжатәкъым хъәщіәм.

Хъыдҗәбзхәм сеплърей хъуати, ди адәр дәсыну къышыхихуәхәм деж, лъакъуәхур къылтызгъәсыйктәкъым. Ар къызыыхекІри Шәрданхә я хъәбләжы щита лъәныпкъумкіә, набдзә зытельым я нәхъ дахәу, зы тхъәлүхуд зәрыдәсирт. Хъыдҗәбзым я унәм зыблезгъәх-зыкъыблезгъәхыжу къезублат. Абы ирихъәлІәу езыри күәбжәм къышыдәувыкІ щыІәт. Щхъәц фыңкіә дахә зытель а пращә набдзә къурашәм и нә къуәләнүр слъагъун папшіә сымышциән щыІәтәкъым. Ауә, гүәгу къыдимыту, ди зәхуаку дәлтә лъәпкъитІыр зәпешіәзгъәувә лъы щыыхуә. Аддә, пасәм, ди адәшхуәхәр джәгу щыІәу я зәхуаку къауғъә къышыдәхъүәм, а хъыдҗәбзым и адәшхуәм и къуәшымрә си адәшхуәмрә щіакІуә кіапә зәдитеувән хуей хъуат.

Ди лъәпкъым лъы уасәр ятыжыну хъәзырми, модрейхәм «лъыр лъыщ зәрытхъәшілжын хуейр», – жаІәурә ди зәманым къесати, ТІәкІу нәхъ ящыгъупщәж хуәдәу хъуами, махуә къәс я хъәбләм шуә удыхъәу укъышалъагъукІә, гужыгъәжъ къышхуамыІәнүр Іәмал зимыІәт.

Пшапәр зәхәуамә, бгыпәр ди зәхуәзапІәу зәманыр кіуәрт, сәри, дәтхәнә зи щіаләгъуәми хуәдәу, а пращәм и лъагъуныгъәм сихырт. Ауә, сыйыт фыңуә слъагъукІә? Къызәрәзызамытынур хъәкъыу спхыкІауә сщіәрт, езыми ар къыгурлыуәрт. Арами, гүгъәм гъашіә къыдитырт, фІәшхъуныгъә гуәри къытихъәрт...

Нобәми си нәгум щіәтиң ди адәм и шыр...

Лыжым и хъыбарыр зәптиуащ... Къызәрәгүмәшіам гу лъыптәрт. Ар игъәпшікІуна хәту, Уәлий тутыныр пигъенаш.

– Хъунш, фыкІуә, зывгъәпсәху, пшәдджыжы жынуә фыкъәтәджынущ.

– Дадә, кхъыІә, адәкІә къышыщәт. Нәхъ дыщыдихъәх дыдәм зәптибгъеуащ...

– Хъәүә, ПытІ, зәкІә күәдәш ар. Зывгъәпсәху. Абы щыптышәнү зәманри къәсыниш.

– НәхульәфІ укъикІ-тІә, дадә, – жаІәри тәдҗыижаш Азрәтрә Зауррә.

Къызәригъәгүгъам тету, къыкІәлтъыкІуә махуәм щіалитІыр зыплъыхъакІуә мәзым ишащ Уәлий...

Дахашәц мы дунейр! Гъатхәм и мә гуакІуәр дәни къышыпІуроуә, удзыпшіә дахәри псәм и щіәштыгъуәш, гухэхъуәш мы щылъә щхъуантІәм къышыпкІуҳыну. Жыгхәр дәнәкли щызәшшәгъәгъами, мәз лъабжъәр, дахә-дахәу дыгъә зәрынәмисым къыхәкІу, къәкІыгъәншәш, ауә абы къышыщіәж псынәпс къабзәм и Іуфәм ушрохъәлІә щхъуантІагъә гуәрхәм. Дәнәкли къудамә гъуамрә нәгъабәрей тхъәмпә щыжамрә щикъұхлаши, жыг щхъәкІәм удәмыпльеймә, пшіәнкъым бжыхъәм и

зэману фіәкіа. Къуаләбзухәм къраш уәрәдүр хыумыбжәмә, мәз щагтыр щымиц.

– Фыкъеплъыт! – захуигъәзащ ныбжыңғәхәм Уәлий, щым тель хъәкІәкхъуәкІә лъәужыр яригъәльтагъуу.

– Сыт хуәдә псәушхъә ар зейр? – къыжъәдәлъеташ Заур.

– Мыр кхъәспашәм и лъәужыц, шужьрәй зэманым а джаурхәр щыбәгъуаш ди щыпІәм.

– Мо жыгыр сыт лъәпкъ, дадә? – щіәупшылаш Азрети.

– Ар пхъәхуей жыхуаIәраш, мы щыпІәм күеду къышокI. Фә абыхәм я цәр фымыңғәнү емыкIуущ. Мор тхуейш, абы пәмыйжыкъәу щытым мәзыдә къышокIә, мис мыри мышхумпей жыг лъәпкъыц. Мобы феплъыт, ШытI. БжыххъәкІә уә ныпхуесхъ къущхъәмшхыр араш къызыпкIәр. Мыр хъәмкүтIейш, баш къыхәпшыкIыну уасә Иәкъым. Мыри мейшц.

Заур ильягъу псори и щәңшүгъуәщи, нәм къыфIәнәр зәпеллъыхъ, ауә Азрәт апхуәдәкъым. Ар уппIәрейми, фәуә тетш мәзәмитIәу мыбы къызәрыкIуар.

– Мыщә щіәскъә мыбы, дадә?

– Нәхъапәхәм щіәсу щыташ, ауә иужьрәй зэманхәм срихъәлIәжакъым. СощIәж си щаләгъуу ди гъунәгъу лъымрә сәрә мыбы пхъашә дыкъәкIуауә зәрыштыар. Жыг пыдупшыну лъәныкъуә зырызкIә дызәбгрыкIат. Мыр хъунщ, жыхуәсIәм хүэдиз пхъә згъәхъәзырри шыгур здәшыт щыпІәм сыкъекIуәлIәжмә, си гъусәр къысIәшIәлъагъуәркъым. Гузәвәгъуәр къыскIәшIәзәрхъауә, Иәгъуәблагъәр къызәхәзжыхъ щызыодзә.

ЩыпІәр даушыншәщи, си джә мақъри жәуапыншәщ. Ауә, зы зэман зә абы и лъәужыр къызогъуэтри, дакъикъә бжыгъә нәхъыбә сымыкIуауә, зы гъүешхуә гуәр къызолъагъу. Абы пәмыйжыкъәу зы жыги щылъщ иудауә. Гъуә ихъәпIәри лъакъуапIә защIәщ. Сә ар зыхуәсхынур къысхуәмшIәу, гүзәвәгъуәм сызәшIиубыдауә зызоплъыхъ, зыгуәр къыистеуә хъумә, срипәшIәувәнуи зыри сыйгъкъым. Сытми, апхуәдәу си пIәм сижыхъауә сыздәшшытым, си нәр тенашт Безыр и джыдә спәмыйжыкъәу щылътым. Къесштар Ыәхут, нәхъри сыйгъәгузәвар ар зәрылъы защIәрт. СыздәкIуәнури сыздәжәнури къысхуәмшIәу сыздәшшытым, щәбу мақъ къызәхәсхаш. Ауә, зәуә увыIәжати, къысIәшIа си гугъащ. Аргуәру щызәхәсхым, ар къыздиIукI лъәныкъуәмкIә сунэтIаш. ЛъакъуапIәхәм сригъуазәурә джабәм сыздехым, къызолъагъу зы псәушхъә плащә. Сыщхъәшшыхъәмә, гъәшIәгъуәнүр солъагъу: Безыр и бгырышхым кIәрышIауә къыздрихъәкI и хабзә и сәмкIә мыщәр фIигъәжарә езыри абы теджәләжжауә щылъщ.

– Дауә хъуа-tIә, зыкъищIәжат? – фIегъәшIәгъуәну щіәупшылаш Азрет.

– НtIә. КъызәрьшIәкIамкIә, гъүәм пәгъунәгъуу щыт жыг итырыгъур къигъәуену щыхуежъәм, зи шырхәм тегузәвыхъ мыщәм зыкърипшытауә арат. Куәдрә зәрыфышIа, къызәрельәфәкIа нәуҗъ, лым мыщәм и пщәм зыщIидәри фIигъәжаш арат. Безыр Iейуә зәхәчәтхъат, ауә, и насыпти, лажъешхуә екIатәкъым. Абы ерагъыу зыкъезгъәшIәжаш... ИужыкIә мыщафәр зәгъусәу тетхш,

ди хъэлтээр иридгъэкъури дыкъежжэжащ.

– Дэри зыгуэркіэ мышчэ дыхуэзэмэ, дауэ дыхьуну? – жи Аэрэт.

– Мынчэр умыгъэгүжьеиймэ, и гугъу умынчмэ, игъашціэкіэ къыббгъэдыхъэнукъым, блэри аращ.

– Дыгъужжыр щыетакъэ мыбы? – щлоупшціэ Заур.

– Шэшэн зауэр къызэрхъеирэ, а угъурсызхэр ди лъахэм щыбэгъуащ, ауэ ахэр мэз лъапэм къесыркъым.

«Мис мышхуэдэ пхъэ гъурхэр къэфщипурэ нышціэфх», – жиээрэ игъэлажжэарт Уэлий щалэхэр. Шэджагъуашхэр къышыблағъэм, дадэ Аэрэт зыхуигъэзащ:

– Аэрэт, а уи хъуржыныр къызэрххи, нэхъ щыпшэ зэгъуэкі дей тхъэрыкъуэф Иэнэ къышыухуэ, мафіэс къышымыхъун, мафіэ щыпшці хъун гуэр дей, къыбуруыуа?

– Нтіэ.

– Тури зэгъусэу фыкіуэ, сэри иджыпсту синихэкъыжынц...

Хъэуар мыбы зэршыкъабзащэ! Зыжъэдишэ пэтми, Заур зигъэнцыркъым. Лъэмькіу и Іупэр фызэтож зээмызэ. Апхуэдэу щыпшытри езы дыдэм уеупшціми къыбжиэфынукъым. Дыкъэзыухъуреих дунейм и дахагъым гукъыдэж къыузэритыр, къару къызэрхилхъэр иджыщ абы нэсу щызыхищар. Гуныкъуэгъуэ гуэрхэр илэми, псори щыгъупщащи, пшіэнкъым нобэ щэуэ къальхужауэ фіэкіа. Еzym хуэдэу зыхашціу пшэрэ мы щыпшэм и дахагъыр Уэлийрэ Аэрэтрэ, хъэмэрэ есэжауэ къафіэмьиуэхужрэ?! Заур хъэкъуу пхыкіаш природэм упэгъунэгъумэ, гукіи псэкіи нэхъ къулей узэрхъур. Иїмал имышэу, дапшещими зэ, къытргъэзэнц мы щыпшэм...

Щалитшым мафіэр зэшлагъэстыху, Уэлий чы цынэ тіэкіу иыгъыу мэзым къыхэкъыжащ.

– Дадэ, дыгъуэшихъ зэпшыгъеуа уи хъыбарым, кхьышэ, хъунумэ, тхупшщэж! – мэльяуэ Аэрэт.

– Тіэкіу дедзакъэмэ мынхэхъыфіу пшэрэ? Фыкъэмэжэлпакъэ? – жиаш лыжьым, зыщхъэдигъэхумэ, нэхъ къиштэу.

– Хъун, дадэ?

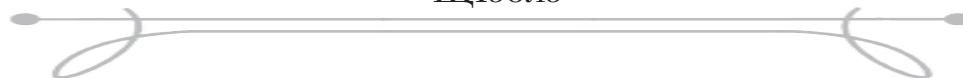
– Уа, Пшыті, нэхъ иужыиуэкіэ... Зэман нэхъ дишэу... Иджыпсту Иїмал имышэу щыткъым.

– Иужькіэ дапшещ дэ мышхуэдэу хуиту дыщызэрихъэлшэнур? Тыцымыгъупшцэж щыкіэ, и кіэм нэгъэсыж, кхьышэ. А хъыдджэбзымрэ уэрэ фи Іуэху дауэ хъуа? Пшіэгъуалэри дэнэ кіуэжа?

– Тхъэшхъэ жыхуаэр мыракъэ, Заур? Абы сыхуэмеймэ, къезгъэжжэнтэкъым а хъыбарыр. Аращ-тіэ, уи жышхъэ уи бзэм ущыхуимытыжкіэ.

– Ар нанэ ишціэрэ?

– Уэри уэ, щхъэгъавэ! Мыбы фіэкіа шэрэй зимышэм уигъэукийтэну, зыгуерым ухуштргигъэгъуэжыну хэтш... Ей, земаныгъуэ, земаныгъуэ! Дэри зэгуэр щалэу дыщытащ, диташ хъыдджэбхэм щакіэлтыплъ а фи ныбжьми. Фэри ди пшэм фыкъихутэнущ. Ауэ зэвгъашціэ: Іепкъульэпкъыр жыс тфіэхъуами, ди гур иджыри щалэш... Хъунш-тіэ... Дэндейт сыкъышыувышар? А-а, къесшціэжащ... Нтіэ, сэри сыерышти, а хъыдджэбзым и ужь сикыртэкъым. Джэгу дыщышэмэ, сяпэ зыгуэр къишу ар къезгъэгъэфэнутэкъым.

Цыхум зыри яңыбгъәпшкіуфынукъым. Ди зәхүщытыкіэр хъыдҗәбзым я унагтуэм ялъәйсыйжати, ар пшантіэм кыдамыгъәкілж хъуат. Мазитіым щигъуауә Іәмал згүэтүртәкъым, сыхуәзән дәнә къена, гъунәгъуу сыйуплъену. И адәр зәрүлің ткійим сыйыгъуазети, нәгум къышцәгъәхъәгъуейтәкъым хъыдҗәбзым псекіә игъевыр. Бампіэм сихырт, ауә хәкіліпіә гүәри къисхуәгъуэтүртәкъым. Апхуәдәу күәдрә екіуәкі зәрымыхъунур сціәрти, Іәмалу щыпіэм сегұпсысу щіәздәаш.

Пшыхъәшхъә гүәрым си ныбжъәгъухәм яхуесіуәташ си Йәху зытетыр, чәнджеәшт гүәркіә саңыгуғъы...

Лыжым и хъыбарыр зәпигъәури, чы цынәхәм яфіәль лыр зәригъәдзәкіаш, тікіурә ар мағіэм пәригъәлъыжа нәужь, я Іәнәм къытргилтхъащ. Лыгъәжъам и мәгуакіуәр къазәрыурууу, Зауррә Азрәтрә зыхаціаш Іәйүә къызәримәжәліар.

– Фышхә иджы, си щіаләхә! – жиәшт, тутыныр пигъанәри, хуәмурә и псальәм пшцәжаш Уәлий.

Арати, а хъыдҗәбзым и анә дәльхум и къуәу къышцікіла, абы щыгъуә си ныбжъәгъуу слытәу щыта Мәжид зәүә зыкъызәкъуипхъүэтри къызәупшіаш:

– Уәлий, а хъыдҗәбзыр нобә уи Іәмышцә къихуәмә, си лъәур къысхуәпшіән?

- Си къарум къихъ лъәпкъ къәзгъәнәнкъым!
- Тхъә быдәу къысхуәпшіуәфыну?
- Узыхуей дыдәмкіә сојуә!
- Уи адә-анәмкіә сојуән?
- Си адә-анәмкіә сојуә!
- Зәхәфхакъә псоми? Ар цынхууу псальәкъә?
- Шы и псальәшт, – жаіә адрайхәми зыжъәу.

Мәжид апхуәдизу щытргигъәчыныхъыр сә заншіәу къызгурлыакъым. Ауә а пшашәр си хъым къихуәну сціә закъуәмә, схузәфіәкі лъәпкъ къәзгъәнәнүтәкъым.

– Нтіә, псальә щыптақіә, Йәхум и ужъ сохъә, – жи Мәжид.
– Сә сокіуәри, хъыдҗәбзыр къыдызыш, ди анәм ар дыдей щигъәіену лъәйуауә жызойәри. Адәкіә фә фи Йәхужиц. Ауә мыбы зыгуәркіә сыхетауә иужъкіә сыйкъыхәвмугъәшциж къудей. Сә, фыкъыздиҳуари фыкъыздиқіари сымышціәу, хъыдҗәбзыр сфефхъәжъауә жысіәнш.

Иужъкіә зыкъысхуигъазәри:

– Уә дыгъум уахетауи усьләгъуауи жысіәнүкъым. Дызәгүрүшіа? Ауә мыр зделхъәліәнур къызжәи, абы дыңызәхүәзжынш.

– Си ныбжъәгъу Хъәматіхә есхәләнүш.

Арати, дызәрүзәгүрүшум тету Йәхур зәхүәхъуащ. Пхъэрхәми мыбы ар щыпіәу къызәрамышціәнур фы дыдәу тиціәрти, бзаджагъәм дыхуекіуәри, нәху щыху зейхәм хъыбар едмыгъәшціәнү мурад тиціаш.

Абдежым Мәжид лъәнныкъуәкіә сыйуешри къызоупші:

- Пшцәжрә псальә къызәпптар?
- Соңцәж!

– Нтіә, укъигъәугүгъәрә ар пхуәгъәзәшціәнү, уи лыгъәр абы хурикъуну? – къызоупші ар.

- Сэ псалъэ стащ, схузэфІэкІ лъэпкъ къэзгъэнэнукъым!
- Сэ пхузэфІэмыкІын ппэзубыдынукукъым, – жи Мәжид.
- ЖыІэ-тІэ, апхуәдизу кІыху къыгумыгъэкІуэкІыу.
- КІуэи, а фи шы гъефІэныр къысхудәш! АдәкІ сә жысІэр пшІену псалъэ къызэт.

Шыр зәрищынур къысхуәмышІэу Мәжид сыщеплъкІэ, ар къопсалъэ:

- Сыт, ухушцегъуәжауә ара?
- Сә жысІам зәи сыхущцегъуәжыркъым! Фыкъызәжъэ.

Ди гүсәхәм ящищ гуерым и шыр хъәхуу къызызох, си зы ныбжъэгъу гүсә соцІри, сыйкъохыж. МодәкІэ къэзгъәна пщащәм и деж си гур щыІәши, согузавә, зыгуәркІэ ХъәматI фынышыжмә, жызоІәри. Ауэ абы и псэр пыту апхуәдә къызәримыгъәхъунур соцІәри, си гур тосабырәж... Сытми, унәм сыйкъыщыбләгъәжым, гу лъызотә ди уәнжакъыр зәрыгъуәншәм. Ар и щыхъэтт унагъуәр жей IәфІым зәрыхәтим. Ыыху жеяхэр хъә бәнә макъым къезмыгъәгъәушыжын щхъәкІэ, хадә кІуәцІкІэ секІуәлІаш шыр здыщІәтим. Ар хуәмурә уәрамым къытесшәри, дыкъеҗъәжаш. ДызәкІуәм, си ныбжъэгъум зыкъысхуегъазә:

- Уәлий, мы Мәжид ущигъәуену мурад гуэр имышЦауә пәрә?
- Мы жыпІәр сыт? – хуәздәркъым ѩаләм. – Фыгуә слъегъуа хъыдҗәбзыр гүсә схуәхъунымкІэ сәбәп къысхуәхъуам и зәран къызигъәкІыжынү?

– Уә ар фыгуә пшыхуркъым, – къысхуидәркъым абы.

Гупыр къыздәдгъәна щышІәм дыщызәрихъәлІәжааш. Мәжид къызбгъәдохъәри, аркъәнныр къысхуишийурә, уи шыр бгъәдҗәләфын, жи. Сәри, сыту пәрә мыйбы и гугъәр, жызоІәри, шы бәләрьгъам и лъэр щызыоуд... Ар мәукІурий... ЩалитI къыкъуокIри шым и лъакъуәхәр быдәу кІапсәкІэ зәрапх.

– Уә пта псалъэм ухушцегъуәжыну ухуитщ, ауэ абы и ужъкІэ зи псалъэ тетыжыф ѫыхуу удбжыжынукъым. Уи тхъәрыгъуәр бгъәзащІәмә, уи напәр къабзәу укъонәж. Къыхәх узыхуейр.

– Сә си напәр сыт щыгъуи къабзәщ, жысІа псалъәми сыйзәремышцыжынур фы дыдәу фошІэ. Ауэ мы шыр къәдв-гъәгъәтәджыж, гүеныхъщ.

ИгъашЦәм ар апхуәдәу щылъатәкъым, и псәм гузәвәгъуәр телъу. Абы зы етхәуәкІәрә щыщыкІәрә иІәти, нобәми си тхъә-кIумәм икIыркъым...

И гур къызәрыйзәфІэзәрхъар къапшІэу, тIәкIурә щыму щыта нәужъ, лыжъым и нәпс къызәпижыхъар ильәщІыжри, адәкІэ пищәжааш:

– Уи псаљәм и пәжагъыр щыдгъәунәхуну зәманыр къэсә-щи, къащтә мыйр, – жеIәри, Мәжид къамә къысхуеший.

Мәжид и мурадыр къызыгүрүIа гупыр лъэнүкъуитIу йоувыкI, зы лъэнүкъуәр сә си тельхъәщ, адреIр – мобы. Йуәхур зыIутыр къызыгүрүIащи, си Iәр мәкIәзыз, си Iәпкъельәпкъыр зә-рыщыту мәтхых... Мы псәуущхъә дахәр си IәкІэ дауә сукъыжыну? Езыри гүшЦәгъунәкІэ къызәпIе хуәдәщ. Гу лъызотә и нәм нәпс къызәрыйтельәдам. Абы и нитIыр си нәгум щIәтщ нобәми. Къамә къысІәшІалъхъар езы Мәжид и гүшхъәм хәслүну мурад сщIа къудейуә, зыгуәр къопсалъэ: «Къәбгъуэтай, апхуәдә лыгъә абы

хэлъ?» Сціәнур сымыщIәу сыңытш, сәр сIәшIәлъу. Къыспаубыдыр сымыгъәзащIәмә, си напәр текIыну къысющу. Ауэ зи бзә мыпсалъә псәущхъә хейм и псәр згъәныну си гум къысхуидеркъым.

– Фә фыгушыIәу ара хъунш? – жызоIә, зәрафIәшыр хъэкъыу спхыкIарә пәт.

– Псалъә пташ, хъыджәбзыр уи ныбжъәгъум я деж щыIәш...

Сыкъәзыльхуахэм я цIәкIә тхъә сIуаш... Тхъэр къыбдәджэгүнүкъым... Си Iәр кIәзызу, къамә жан къысIәшIалъхар шым и шым хузохъ, ауэ сыкъоувыIәжри, къысщхъәшытхэм сахоплъә. Си тельхъәхәри Мәжид джаурым хуоплъәкI. Аргуэр зыгуэр къопсалъә:

– Мәжид, мыбы хузәфIәкIынур уолъагъу. Мы лажъә зимыIә шым гүщIәгъу хуәпшынуми и псәр бгъәннынуми уәращ хуитыр. Уи фIәш хъуакъә Уәлий и псалъәм зәремышыжынур, тобә къәхъыж!

– Сә жысIам сытекIыу сесакъым, – жи Мәжид.

Мы дунейм теттәкъым сызэмүгупсыс, ауэ хәкIыпIәу щыIәр е си напәр сцәжынырт, е шым сепшыжынырт. Мы хъарыпыр къыхызохри, ныбжъәгъухэм дауә сауплъәжыну? Иджыпсту къыздәшIхәми къахәкIыжынущ иужкIә къысхуәпсәлъәжын. Напәр къыхәсхми, си адәм и пащхәм дауә сихъәжыну? Фылуэ слъәгъуа хъыджәбзим къиләжы пIәрә абы папшIә мыпхуәдә лей бләжыну? А упшIәхәм я жәуапыр абы щыгъуэ сәркIә упшIәтәкъым...

Сә къыхәсхаш напәр, схъумәжащ си лыгъэр, апхуәдәу жыпIә хъунумә. Мы си IитIым лъыр, а псәущхъә дахәм и лъыр, кIәрымыкIыжауэ ноби кIәрылту къысющу. СтхъәшI пәтми, къабзә схуәпшыжыркъым, а тхъәмьшшIәм и хеиль къабзәр мы си Iәм кIәрызыгъәкъәбзыкIыжыфын сабыни, е нәгъуәшI IәтхъәшI гүәри иджыри къыздәсым къагупсысакъым икИ дунейр къутәжыхуи къахуәгупсысынукъым. ЙупшI дыдәу си нәгум къышшохъәж абы и псәр щызгъәна дақъикъәхәр... Етхауәу, кIәзызу и псәр хәкIырт абы. Псом нәхърә нәхъ гүщыхъә сцыхъуар и нитIым къышшIәува нәпсым къапхыпльу: «Сыту угушшIәгъуншэт уә! Къуаншагъәу сыйтыт сә ми дунеишхуәм щызләжъар!» – жиIә хуәдәу ар къызәрысхуеплъәкIыжарат. КIәшIу жыпIәмә, а дақъикъәм сә си гум щыщIар зыщIәр Алыхъ закъуәращ.

Къәбердей лъәпкъыш гъуәзәджә абы къышшIәхъуэну зәрыштыам сыщегупсысыжкIә, си гур мәуз... Ар гум фәбжыу къытенауэ нобэр къыздәсым къыздызохъәкI. Ар зыгъәхъужыфыни щыIәкъым...

Аращ абы щыгъуэ си щIалагъә-делагъәм, си щхъәпсыншагъәм къысхуихъар. Ди адәми ар къысхуимыгъәгъуфу дунейм ехыжаш...

Мәжидыжыым сыхуәзәжат иужкIә. Ауэ ар нәгъуәшI хъыбарш. Къәсынщ абыи и чәзур... Сә къызгүрүшIуар зыщ: лейр зэи гъуркъым. А шым и гүэнхъ къәсхам сигъәкIуакъым. Ди щхъәшыгу итим си щIалә закъуэр щIысIихыжар арауэ пIәрә, жысIәу иужърей зәманхәм согупсыс. Ауэ, сыйт си Iәмал, бләкIам

къысхуегъэгъээжынукъым...

Мыжым и хыбарыр зэриухам и щыхъету, и нэпсыр щилъэцЫкЫурэ, хуэму къэтэджащ. Ауэ, къикIукI-никIукIурэ тIэкIу зызэтриубыдэжа нэужь, щалэхэм къабгъэдэтийсхъэжащ. Хыбарыр я гум зэрышыхъар къапщIэу, Зауррэ Аэрэтрэ хэп-лъэу щыист, зэми Уэлий ягъэзахуэу, зэми ягъэкъуаншэу. Заул дэжIри, Заур щIеушицащ:

– НтIэ, а хыдажбзым и Iуэхур дауэ хъужа?

– Дауэ хъун, апхуэдэм дей зэрыхъу хабзэм ешху, ар зейхэр лъыхъуэм-лъыхъуэрэ нэху къацытецхъэм, ди лъэнныкъуэм-кIэ икIри хыбар ирагъэцIащ. Ауэ сыйт ящIэжынт, хамэ щы-пIэ уипхуу нэху къышекIауэ, къыщIэпшыжынт? Тау-тач жрагъэIери, тесабырэжахэц.

– КъызгурыIуэркъым зыри. НтIэ, дэнэ ар здэкIуэжар, ибгъэкIыжгауэ ара?

– Сыйт щхъэкIэ, ди унагъуэм ис фызыжыр-щэ?

– Данагъуи?! Си гущхъэ къэкIынктэкъым...

– Нанэ щхъэкIэ апхуэдиз бэлыхъым ухэтауэ ара? Сыту гъэцIэгъуэн къыдженIа, дадэ! – жи Аэрэт.

– Сэ мыращ вжесIэнур: «Мы гъашIэр бзаджэц. Щыху псоми жалэр фи фIэц фымыщI! ЗыгуэркIэ фылъэпэрэпэмэ, къыфщигуфIыкIын мымащIэу зэрышыIэр зыщивмыгъэгъуп-щэ!»

И щалэгъуэм къыIэцIэцIа щуагъэр къытехъэлъэу Уэлий иджыри къэс псэуами, Аэрэтрэ Зауррэ яхуиIуэтэжри, и псэр машIэу тыншыжат. Щалэхэм чэнджэц щхъэпэ яритати, ари гупсэхугъуэ хуэхъуащ лыжым.

Къеблагъэ, ИльэсыщІэ!

НОМИН ПЛЪЫЖЫМ И ИЛЬЭС

Ильэс хъурейм хэт махуэшхуэхэм ящыщу нэхъыбэм нэхъыфІу ялъагъур фшІэрэ? Ар ИльэсыщІерац. Дауд, ар адреј махуэхэм ешхъкъым. А пшыхъяшхъэр щэху гуэрхэмкІэ гъэнцІа хуэдэш, дэтхэнэми абы гугъапІэшІехэр ирепх.

2016 гъэр Номин Плъыжым и ильесц. Номиним и хъэлэр цыихум ейм ебгъеџхъ хъунущ. А псэущхъэр гъещІэгъуэнц, Іущ, щэ гуэр лъыхъуэ зэпигтц, зыгуэрхэр къиульэпхъещу апхуэдэш, жыджец, ауэ зэпІэзэрьту пхужыІэнукъым. Сыту жыпІэмэ, къэгубжыгъуафІэш, зы даќъикъэм къриубыдэу и гукъыдэжым зыбжанэрэ зихъуэжыфынущ. Фыи ишІэфынущ, ауэ хуэмейрэ — асыхъетуи зэхитхъуэжыфынущ. Зэ епльыгъуэкІэ гуапэу, Іэдэбу къыпшыхъуми, къыкІэлъыкІуэ даќъикъэм нэцхъыцэу, емылыджу зыкъызэридээкІыфынущ. Ар зыкъомкІэ ельытащ дуней къэхъукъащІэхэм ящыщу Номиним и гъэр зыхиубыдэм — МафІэм. КъуэкІыпІэ гороскопымкІэ, мафІэм и хъэлри зыгуэрим теубыдауэ щыткъым. Къызэрагъэсэбэпым, къызэрызэшІагъэстым ельытауэ, уигъэхуэбэфынущ, псэр игъэтыншыфынущ, ерыскъы бгъэхъэзырынымкІи сэбэп къыпхуэхъунущ, ауэ ерыщ екІуэрэ — уни, лъапси, щылъи зэтрисхъэнущ. Абы ипкъ иткІэ, Номинимрэ мафІэмрэ щызэшІыгъум деж къабгъэдэкІ къару лъэшым цыихум и гъашІэм зригъэхъуэжыфынущ — куэд щІауэ щэхуу кърихъэкІ и хуэпсалІэхэм яльеІэсыфынущ, ехъулІэныгъэ куэди зыІэригъэхъэфынущ.

Номиним и «кІапэр» мы гъэм бубыдыфын щхъэкІэ, абы и хъэлэр къыбгурыІуэн хуей къудейуэ аращ, мыхъэнэшхуэ иІэш езым ешхъу жыджецу уштынми. Абы зебгъеџхъу упсэумэ, пшІа мурадхэм куэдрэ узыпагъэплъэнукъым, гъашІэр и тыгъэ нэхъыфІхэмкІэ къыпхуэупсэнущ. Номиним и гулъытэр зыльигъэсныур нэхъ хахуэхэрц, гугъуехъым щымышынэу зи лъагъуэр пхызышыфхэрц, гуитІщхыитІу щымыту и мурадым ерыщу хуцІэкъухэрц. Жэрдэммыншэу, и дэтхэнэ лъэбакъуэри зэпишэчу щыс цыихум машІэш мы ильесым къыхуиххынур.

Дэтхэнэ зыми хуэдэу, къызыхуэтыншэу щыткъым Номинри, абы и гъэри — уи щхъэ Іуэхур япэ ибгъеџу щІэбдээмэ, щхъэхуещэ, нэпсей, пагэ ухъунри зыхуэІуа щыІекъым. ИтІанэ, удэкІуэтениыр къэгъенауэ,

гъашIэм и лъашIэм укъышыхутэнкIи хъунущ, укъэзыухъуреиххэми ягу къыпшыкIауэ. Мыбдежым узэгупсысыжурэ упсэуным мыхъ-нэшхуэ иIэш, Номиним и хъэл нэхъыфIхэр къэбгъесэбэпын хуейш, ауэ абы хэль мыхъумышIагъэхэм хуэдэ къызэрыбдамылтагъуным ухушIэкъупхъэш.

Номиним и гъэм дуней псом Іуэхугъуэшхуэхэр къышохьу, къэралу щыIэм яльзIэсу. Абы и щыхъэтш номиним и гъэу щыта блэкIа ильэсхэр: 2004, 1992, 1980, 1968, 1956. Псом хуэмыйдэу дигу къэдгъэкIыжын хуейр 1956 гъэрш — ари Номин Плъыжырт зейр. А гъэм политикэ, социальнэ мыхъэнэ зиIе ІуэхугъуэфIхэр къызидихьат, дуней псом и творческэ интеллигенцэм и зэфIэкIыр игъэлъэгъуат. Ауэ щыхъукIи, а ильэсым дээ, политикэ зэпэшIэувэныгъэ куэд къэхъуаш — Венгрие революцэр жыпIэми, Суэцкэ кризис жыпIэми.

2016 гъэм плъыфэхэм ящышу бжыыпэр зыIэшIэлъынур плъыжырыш. ИльэсышIэр къышивгъэхъэкIе, плъыжь е а фэр зыхэт щыгъын щыфтIагъэ. Къапштэмэ, сыйт и лъэныкъуэкIи къуэлэнэыр, цIур ебэкIыу щытын хуейш. Ахэрац Номиним гу зылъитэр. А жэ-щым нэхъыбэ къызэхуэсиху нэхъыфIш, гүфIэгъуэр, къафэр, джэгур зыпишI щыIэкъым мы псэущхъэм. Номиним мафIэр зэригъусэр зы-щывгъэгъуущэ хъунукъым. ИльэсышIэ жэщым унэм хъэку (камин) щIэтмэ, мафIе ильын хуейш, фейерверк жыпIэми, шэху уэздыгъэ жыпIэми, мафIэншэ зывмышI. А псор къэфлъйтэмэ, а пщыхъещхъэм и закъуэкъым гукъыдэжымрэ дэрэжгъуэмрэ щывиIэнур, атIэ ильэссыр икIыхукIэ ахэр фи Iэпэгъуу фекIуэкIынуш.

Номиним фIыуэ ильагъу хадэхэкIхэмрэ пхъэцхъэмьщхъэхэмрэ куэду, къуэнтхъурей хуэдэхэр нэхъыбэжу ильэсышIэ Iэнэм тельып-хъэш. Мы ильэсым салатхэр нэхъыщхъэш лыхэкIхэм нэхърэ. Апхуэ-дэуи кхъуей зэмылIэужкыгъуэхэр, пхъэцхъэмьщхъэ гъэгъуахэр Iэнэм тельынэыр фIыщ. Номиним шхэн зэрыфIэфIым хуэдэуи къэжыхы-ныр, дэлъеинэир зыпишI щыIэкъым. Ари зыщывгъэгъуущэ хъунукъым ИльэсышIэ жэщым.

ИЛЬЭСЫШIЭ ИЭНЭМ

Къаз укIар ягъэкъабзэ, и кIуэцIыр кърах, псы щыIэкIэ фIыуэ ятхъэшI, и пщэ пытыпIэрэ зэгуадэ е папхыкI. Нэгэгъури тхъэмшIыгъури ятхъэшI. МыIэрысэхэр мыин дыдэурэ къыхащыпкIри, ягъэкъаб-

зэ, псы щылэклэ ятхъэцл. Мышэрысэр зыупщати щылэц, ауэ япэм адигэхэм апхуэдэу яшлу щыгакъым, щыжьеклэ и псыр къышлэмыжын щхъеклэ. Къаз гъэкъэбзам шыггу фыгу щахуэ, лэмал зэрилэклэ, и фэр улэн хуейкъым. Абы и күэцлым нэгэгтвур, тхъэмшлэгтвур, мышэрысэр иралъхэ, псы щылэ ираклэри масти-туданэклэ зэгуадэж. И щыбыр егъэзыхауэ ар тебэ куум иралъхэ, псы щылэ тлэклу щаклэ, духовкэм ирагъэувэри мафлэ мыгуацлэклэ сыхъэт 1,5-2-м нэсклэ ягъажьэ — тхъуэплъ хууху. Щыжьеклэ и фэр тримысыктын щхъеклэ зээзэмызэ псывэ теклэн хуейц. Езым къышлэж псыр е дагъэр теклами хуунущ. Къазылыр жьамэ, и куэпкъым гуахъуэ е сапэ хэптуумэ, щабэу хыхъенущ. Ар духовкэм кърахыжри, и щыбыр егъэзыхауэ тепщэчышхуэм иралъхэ, туданэхэр къыхахыж, и күэцлым илъхэри кърахыж. Къазыр лыхъэ-лыхъэу зэпкърах. Лэнэм щытрагъэувэклэ мышэрысэр яупщлатэ, абы и щылум къазыл лыхъэхэр тралъхэ, къышлэжка псыри дагъэри траклэж. Щакхъуэ и гъусэу пштыру яшх. Мы ерыскъыр Аруан, Джылахъстэнэй щынальхээм хуабжу щышлэрытууц.

Халъхъэхэр (*цыхуутху лыхъэ*):

Къазу — 1

Мышэрысэу — грамм 1500-рэ

Къаз күэцлым ираклэ псыуэ — грамм 460-рэ

Щыжьеклэ траклэ псыуэ — грамм 200

Шыгтуу — узыхуейм хуэдиз.

НЭЦНЭХЭР

Ильэсныцлэ лэнэр а пшыхъэцхъэм зэцлакъуэж хабзэкъым, къулей-сызыгъэ къишэу къалъйтэ.

Дыгъэгъазэм и 31-м хъекъуцыкъу пкъутэнүр, унагъуэм исхэр зэфлэнэнүр фыкъым.

Ильэсныжым и иужьрей махуэм уи жагъуэ къэзыцлахэм яхуэбгъэгъун, уэ псоми арээзы уахуэхъун хуейц.

Щыхуэ зытельхэм япшиныжын хуейц щышилэм и 1-р къэмис щылеклэ, армыхъумэ гъэ псор щыхуэ къацтэу ирахъектыну къалъйтэ.

Дыгъэгъазэм и 31-м, жэц ныкъуэм сыхъэт 12-р къышцеуэклэ, щыхухэм яхуэпсалхээр ягу ираубыдэмэ, къадэхъуну ябж.

Ильэсныцлэ лэнэм стюолтепхъуэ хужыыбзэ тельян хуейц. Ерыскъы

зэмьлIэужьыгъуэ IэфIхэмкIэ Iэнэр узэдамэ, унагъуэр зыхуей хуээу ильэсыр ирахъэкIынуц.

ИЛЬЭСЫЩIЭР КЪЭРАЛХЭМ КЪЫЗЭРЫЩРАГЬЭХЬЭР

Японием ильэсыщIэр махуицкIэ зэпымыууэ щагъэлъапIэ. А махуэхэм «Дыщэ тхъемахуэкIэ» йоджэ. Псом япэу я унэхэр къабзэу зэлъыIуах. Итланэ я унэ щIыхъэпIэм деж прунж щхъэмыйж пхыр щыфIадзэ. Абы ильэс псом я унэр къихъумэну, беричэт къаухихыну къалъитэ. Япэу къащтэ ерыскъыри прунжым къыхэщIыкIаш. Сыхъетыр 12-м деж тхъэгъушыр 108-рэ къеуэн хуейщ. Абы Iеийэ хъуар докIуэд, фIы къыдокIуэ. ЕтIуанэ махуэм ильэсыщIэ щыгъынхэр ящыгъыу пащтыхым и уардэунэм макIуэ. Пащтыхыр шордакъым къоувэри, къызэхуэсахэм ильэсыщIэмкIэ къохъуэхъу. Ещанэ махуэр хъэшIэ зэхуэкIуэш.

Бразилием ильэсыщIэр къыщыцихъэр гъемахуэм щигуашIэгъуэ дыдэрщ (хуабэр градус 35-40-м щынэс щыIэш). Абы къыхэкIыу псейм и ПЭкIэ пальмэ е фикус щахуапэ. ИльэсыщIэ пшыхъэшхъэм псори унэм къышIокI, уэрэмын къыдохъэ, ахэр шхапIэхэм, клубхэм, псы Iуфэхэм щызэIоющIэ, щызохъуэхъу. Гупхэр нэхъ иныху, нэхъыфIу ябж. ЗэримыщIыхухэми, хэт хуээми, си къуеш щIыкIу, си шыпху щIыкIу, жалеурэ сэлам зэрах, зохъуэхъу. Сыхъетыр 12-м ирихъэлIуэ я унэ йокIуэлIэжхэри, Iэнэ ухуам бгъэдотIысхъэж. Ауэ нэхъыбэр зэрышхэри зэрэфэри щытущ. Псом япэ жызум 12, мазэ къэс и зырызу, яшх, абы фIы къаудэкIуэну щыгугъыу.

Австралием ильэсыщIэр къыщыцихъэр щыхуабэ дыдэрщ. Абы къыхэкIыу Уае Дадэм къызэрикIухыр IэжъэкIэкъым, атIэ псом тет пхъэбгъу упса пашIешхуэкIэш. Псом тету къыздикIухыым, къыхуээзэ сабийхэм тыгъэ яхуещI.

Инджылыэхэми гъэшIэгъуэну кърагъехъэ ильэсыщIэр. Абы щыхихъихъ эзыщIа IэжъэкIэ Сантэ-Клаус къышекIухь, сабийхэм тыгъэхэр яриту. Балигхэм щхъуантIагъэ гуэрхэр я унэм щагъэув, кIэнфетхэр мэракIуэм хуэдэу фIэзу фIэлъу. Сыхъетыр 12-м гуэгуш гъэвар стIолым къытранльхъэ, ром фадэр къытрагъэувэ.

Италием мыпхуэдэ хабээ щыIэш: ильэсыщIэ жэщым щыгъыныжхэр, хъэпшыпыжхэр я унэхэм къышIадз, къыфIэбгъэкIмэ,

хъекъущыкъу, унэлъашIэ хуэдэхэри хэтыжу. Нэхъыбэу апхуэдэу зыщIыр ильэссыжыр зыхуэмыйфIахэрш. Абыхэм щыгъыныщIэхэр щатIагъэ, къышIадзахэм я пIэкIэ унэм щIэ гуэрхэр щIалъхъэ.

Болгарием ильэссыщIэ жэшым, махуэшхуэ стIолым емытIысылIэ щIыкIэ, зы дакъикъэкIэ уэздыгъэр ягъэункIыфI икIи щхъэж къыпэщIэхуэм ба хуецI. ИужькIэ уэздыгъэр пагъэнэжри ефэ-ешхэм щIадзэ, ауэ ба зыхуашIахэр ябзыщIыж.

Испанием Португалием зэшху зы хъэл гъэшIэгъуэн щызокIуэ. ИльэссыщIэр къышIихъэ жэшым уэзджынэр дапщэрэ къеуэми, aby и жызум зырыз ирагъэлъэтэх, зытхъэ гъэм насыпыщIэ куэд къахуихъину щыгугъыу.

Шотландием ильэссыщIэ жэшым ирихъэмIэу пхъэ фэндырэшхуэ къагъуэт, фэтыджэн щахуэ, мафIэ щIадзэжри, уэрамым къыдагъэлъадэ. Исын иухыхукIи кърахуэкI, ирагъэжъэж гъэм я гъашIэм Iеийуэ хэлъар aby хисхъэу къалъытэурэ. Итланэ я унэ йокIуэлIэж, я жьэгум мафIэ щашIри, aby бгъэдэсу ефэ-ешхэу ильэссыщIэр кърагъэхъэ. Шотландхэм ильэссыщIэм япэ дыдэу цIыхухъу къамылыфэ я унэ къышIыхъэныр фIыуэ, угъурлыгъэу къалъытэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредители:

Государственный комитет Кабардино-Балкарской Республики по печати и массовым коммуникациям (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5), общественная организация «Союз писателей КБР» (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5, офис 501).

Главный редактор **А. Х. Мукоҗев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Адам Гутов,
Хамид Кажаров, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Афлик Оразаев, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Муаед Хаупшев (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Свидетельство о регистрации
Управление Роскомнадзора по КБР
ПИ № ТУ07-00100 от 24.12.2014 г.
Подписной индекс: 73296

Подписано к печати 08.12.15. Формат 70x108^{1/16}.
Бумага офсетная №1. Печать офсетная. Усл. п. л. 14,0.
Уч-изд. л. 11,7. Тираж 3280 экз. Заказ №183
Цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5

Отпечатано ООО «Тетраграф»
360051, г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством предоставленных диапозитивов